

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική

**Ο Κοινωνικός Θεσμός της Οικογένειας στον 21ο Αιώνα:
Τάσεις, Προκλήσεις & Προοπτικές
στη Μετανεωτερική Ευρώπη
και στην Ελλάδα της Κρίσης**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ανδρουλιδάκης Δημήτριος

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:
Βενιέρης Δημήτριος, Καθηγητής, Επιβλέπων
Μητράκος Θεόδωρος, Επίκουρος Καθηγητής, Μέλος
Φερόνας Ανδρέας, Επίκουρος Καθηγητής, Μέλος

Κόρινθος, Φεβρουάριος 2016

Copyright © Ανδρουλιδάκης Δημήτριος του Βασιλείου, 2016

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος, All rights reserved

Στη μητέρα μου,
στη γυναίκα μου,
και στα παιδιά μου

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Επιθυμώ να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες προς όλους εκείνους οι οποίοι με κάθε τρόπο, άμεσα ή έμμεσα, συνέβαλαν ουσιαστικά στην ολοκλήρωση της παρούσας Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον Καθηγητή κ. Βενιέρη Δημήτρη για την τιμή που μου έκανε να είναι ο επιβλέπων καθηγητής στη διπλωματική μου εργασία. Η πολύτιμη καθοδήγηση, η άμεση ανταπόκριση και η ουσιαστική βοήθεια που μου παρείχε, η εμπιστοσύνη που μου έδειξε αλλά και η υπομονή που επέδειξε σε όλη τη διάρκεια εκπόνησης αυτής της διπλωματικής εργασίας, έκαναν εφικτή την ολοκλήρωση αυτής της διπλωματικής εργασίας.

Επίσης, ευχαριστώ θερμά τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής, Επίκουρους Καθηγητές κ.κ. Μητράκο Θεόδωρο και Φερόνα Ανδρέα, για την υποστήριξη και ενθάρρυνσή τους, τις κρίσεις και παρατηρήσεις τους. Τους ευχαριστώ που με τίμησαν με τη συμμετοχή τους στην τριμελή εξεταστική επιτροπή.

Ευχαριστώ ακόμη όλους τους καθηγητές του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική» για την ουσιαστική συμβολή τους σε ένα πρόγραμμα με αξιακό πλαίσιο.

Με την ολοκλήρωση των μεταπτυχιακών σπουδών μου η οποία σηματοδοτείται από την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας, αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την οικογένεια μου στην οποία και αφιερώνεται αυτή η εργασία. Τους ευχαριστώ για την υπομονή τους, την αμέριστη συμπαράσταση, κατανόηση και αγάπη που μου έχουν προσφέρει, ιδιαίτερα δε στο διάστημα των μεταπτυχιακών σπουδών μου. Η αμέριστη συμπαράστασή τους μου έδινε συνεχώς κουράγιο για τη συνέχεια.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Δ/ντή μου στο Υπουργείο Εργασίας κ. Αλέκο Παπαθεοδώρου καθώς και τους συναδέλφους μου Θωμά Καλαμάρα, Αλέξη Ισαακίδη, και Βούλα Αντωνάτου για την πολύτιμη υποστήριξη και βοήθειά τους σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Πίνακας περιεχομένων

ΛΙΣΤΑ ΠΙΝΑΚΩΝ.....	VI
ΛΙΣΤΑ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ.....	VII
ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ.....	VIII
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	IX
ABSTRACT.....	X
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΜΕΡΟΣ Α' – Η ΘΕΩΡΙΑ.....	7
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι – ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ.....	8
1. Η Έννοια της Οικογένειας.....	8
2. Οι Λειτουργίες της Οικογένειας.....	9
3. Οι Μορφές της Οικογένειας.....	11
4. Οικογένεια και Κοινωνική Πολιτική.....	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ – Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ.....	13
1. Η Οικογένεια στα Ιερά Συγγράμματα.....	13
2. Η Οικογένεια στις Παραδοσιακές Κοινωνίες.....	14
3. Η Οικογένεια στη Βιομηχανική Εποχή.....	15
4. Η Οικογένεια στη Μεταπολεμική Εποχή.....	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ – ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	17
1. Η Νέα Εποχή.....	17
2. Νέες Μορφές και Σχήματα.....	20
3. Η Ελληνική Οικογένεια.....	21
Συμπέρασμα Μέρους Α'.....	22
ΜΕΡΟΣ Β' – ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ.....	23
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ.....	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV – ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΝΕΩΤΕΡΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ.....	25
1. ΜΕΓΕΘΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΣΗ ΣΠΙΤΙΚΟΥ.....	25
2. ΤΥΠΟΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ.....	27
2.1. Μονογονεϊκές Οικογένειες.....	27
2.2. Οικογένειες Χωρίς Παιδιά.....	27
2.3. Συμβίωση Εκτός Γάμου.....	28
3. ΓΑΜΗΛΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΙΑΖΕΥΓΙΜΟΤΗΤΑ.....	28
3.1. Γάμοι.....	28
3.2. Ηλικία Πρώτου Γάμου.....	29
3.3. Διαζύγια.....	30
3.4. Γεννητικότητα.....	30
3.5. Ηλικία Μητέρας στη Γέννηση του Πρώτου Παιδιού.....	31
4. ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ.....	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ V – ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ.....	37
1. ΜΕΓΕΘΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΣΗ ΣΠΙΤΙΚΟΥ.....	37
2. ΤΥΠΟΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ.....	39
2.1. Μονογονεϊκές Οικογένειες.....	39
2.2. Οικογένειες Χωρίς Παιδιά.....	39
2.3. Συμβίωση Εκτός Γάμου.....	40

3.	ΓΑΜΗΛΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΙΑΖΕΥΓΙΜΟΤΗΤΑ.....	40
3.1.	Γάμοι.....	40
3.2.	Ηλικία Πρώτου Γάμου.....	41
3.3.	Διαζύγια.....	41
3.4.	Γεννητικότητα.....	42
3.5.	Ηλικία Μητέρας στη Γέννηση του Πρώτου Παιδιού.....	44
4.	Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ.....	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI – ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ		46
1.	Ο ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ.....	48
1.1.	Ο Κίνδυνος της Φτώχειας και του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ευρώπη	49
1.2.	Η Στρατηγική «Ευρώπη 2020».....	51
1.3.	Ο Κίνδυνος της Φτώχειας και του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα	53
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII – ΟΙ ΠΡΟΒΛΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ		56
	Συμπέρασμα Μέρους Β’	58
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ		60
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	65
	Άλλες Πηγές από το Διαδίκτυο	72
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ.....	74
	ΠΙΝΑΚΕΣ.....	75
	ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ.....	84

Λίστα Πινάκων

Πίνακας 1	E.E. - Εξέλιξη του δείκτη ολικής γονιμότητας περιόδου 2000-2013 _____	31
Πίνακας 2	ΕΛΛΑΔΑ - Εξέλιξη του μέσου αριθμού μελών ανά νοικοκυριό _____	37
Πίνακας 3	ΕΛΛΑΔΑ - Εξέλιξη του δείκτη ολικής γονιμότητας περιόδου 1999-2013 _____	43
Πίνακας 4	ΕΛΛΑΔΑ – Εξέλιξη ποσοστού πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού ετών 2008-2014 _____	54
Πίνακας 5	E.E. - Μέγεθος σπιτικών βάσει της απογραφής του 2011 _____	75
Πίνακας 6	E.E. - Σύνθεση σπιτικών βάσει της απογραφής του 2011 _____	75
Πίνακας 7	E.E. - Τύποι οικογενειών με και χωρίς παιδιά (έτους 2014) _____	76
Πίνακας 8	E.E. – Στοιχεία μονογονεϊκών οικογενειών ανά φύλο γονέα (έτους 2011) _____	77
Πίνακας 9	E.E. - Στοιχεία σπιτικών σε νομικά καταχωρημένες και συναινετικές σχέσεις για το έτος 2013 στις χώρες μέλη _____	78
Πίνακας 10	E.E. - Μέση ηλικία ανδρών και γυναικών στην τέλεση πρώτου γάμου για τις χώρες μέλη έτους 2013 _____	79
Πίνακας 11	Στοιχεία διαζυγίων και γάμων έτους 2013 σε ευρωπαϊκές χώρες _____	80
Πίνακας 12	E.E. Μέση ηλικία γυναικών στην πρώτη τεκνοποίηση (2000 / 2013) _____	81
Πίνακας 13	ΕΛΛΑΔΑ – Τύποι οικογενειών ανά περιφέρεια της χώρας (έτους 2011) _____	82
Πίνακας 14	ΕΛΛΑΔΑ - Μέλη πυρηνικών οικογενειών ανά ομάδες ηλικιών (στο σύνολο Διαζευγμένων –έτους 2011) _____	82
Πίνακας 15	ΕΛΛΑΔΑ - Στοιχεία πυρηνικών οικογενειών από την απογραφή του 2011 _____	83

Λίστα Γραφημάτων

Γράφημα 1	E.E. - Μέσος όρος αριθμού ατόμων σε σπιτικά το 2014_____	25
Γράφημα 2	E.E. - Οικογενειακές Σχέσεις σε άτομα ηλικίας άνω των 20 ετών βάσει της απογραφής του 2011 _____	27
Γράφημα 3	E.E. - Δείκτης ολικής γονιμότητας ανά ηλικιακή ομάδα γυναικών (έτους 2013) _____	32
Γράφημα 4	ΕΛΛΑΔΑ - Πληθυσμός της χώρας ανά οικογενειακή κατάσταση (έτους 2011) _____	38
Γράφημα 5	ΕΛΛΑΔΑ - Απόλυτος αριθμός γεννήσεων περιόδου 1960-2014_____	43
Γράφημα 6	E.E. - Σχέση κινδύνου φτώχειας & κοιν. αποκλεισμού και έντασης εργασίας το 2014_____	51
Γράφημα 7	E.E. - Εξέλιξη των ζευγαριών με παιδιά την περίοδο 2005-2014, ως ποσοστό επί του συνόλου των σπιτικών _____	84
Γράφημα 8	E.E. - Συγκριτική εικόνα σπιτικών με παιδιά για τα έτη 2005 και 2014 στις χώρες μέλη_____	84
Γράφημα 9	E.E. - Διάκριση ζευγαριών με παιδιά βάσει του αριθμού παιδιών (έτους 2014)_____	84
Γράφημα 10	E.E. - Εξέλιξη αριθμού ζευγαριών χωρίς παιδιά στα έτη 2005-2014 _____	85
Γράφημα 11	E.E. - Εξέλιξη της μέσης ηλικίας ανδρών και γυναικών στην τέλεση πρώτου γάμου, για την περίοδο 1990-2013 _____	85
Γράφημα 12	ΕΛΛΑΔΑ - Μέση Ηλικία Τέλεσης Πρώτου Γάμου την περίοδο 1990-2013 _____	85
Γράφημα 13	ΕΛΛΑΔΑ – Εξέλιξη αδρού Δείκτη Διαζυγίων περιόδου 1960-2012 _____	86
Γράφημα 14	E.E. - Ποσοστιαία συμμετοχή ατόμων σε συναινετική σχέση επί του συνόλου (ηλικίας άνω των 20 ετών – έτους 2011) _____	86
Γράφημα 15	E.E. – Εξέλιξη αριθμού γάμων και διαζυγίων περιόδου 1964-2011 _____	86
Γράφημα 16	E.E. – Εξέλιξη αδρού δείκτη γαμηλιότητας περιόδου 1964-2011 _____	87
Γράφημα 17	E.E. - Εξέλιξη του αδρού δείκτη διαζυγίων περιόδου 1965-2011_____	87
Γράφημα 18	E.E. – Εξέλιξη αριθμού γεννήσεων περιόδου 1961-2014_____	87

Πίνακας συντομογραφιών

E.E.-28:	Τα 28 Κράτη-Μέλη που αποτελούν (από την 1 ^η Ιουλίου 2013) την Ευρωπαϊκή Ένωση: Βουλγαρία, Ρουμανία, Πολωνία, Λιθουανία, Λετονία, Σλοβακία, Εσθονία, Κροατία, Ουγγαρία, Σλοβενία, Βέλγιο, Τσεχία, Γαλλία, Ηνωμένο Βασίλειο, Μάλτα, Αυστρία, Φινλανδία, Πορτογαλία, Κύπρος, Δανία, Γερμανία, Σουηδία, Ελλάδα, Ολλανδία, Λουξεμβούργο, Ιταλία, Ιρλανδία, Ισπανία
Eurostat:	Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία
E.E.:	Ευρωπαϊκή Ένωση
Ε.Π.Ι.Ψ.Υ.: Υγιεινής	Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής
ΕΛ.ΣΤΑΤ.:	Ελληνική Στατιστική Αρχή
Ο.Η.Ε.:	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
Ο.Ο.Σ.Α.: (OECD)	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

Περίληψη

Σκοπός της εργασίας είναι να διερευνήσει τις μεταβολές στα οικογενειακά σχήματα στη μετανεωτερική Ευρώπη του 21^{ου} αιώνα καθώς και στην Ελλάδα της κρίσης, να φωτίσει προκλήσεις και κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι οικογένειες σήμερα και να αναδείξει προοπτικές και τάσεις για το μέλλον. Οι τάσεις συρρίκνωσης του μεγέθους της οικογένειας καθώς και της διαφοροποίησης και αποθεσμοποίησης των οικογενειακών τύπων που εμφανίστηκαν στο δείλι του 20ού αιώνα συνεχίζουν αμείωτα και στην αυγή της νέας χιλιετίας, αν και καταγράφονται διαφοροποιήσεις στο ρυθμό, την ένταση και το χρόνο εφαρμογής. Παράλληλα, η οικονομική κρίση που συνεχίζει να πλήττει την Ελλάδα φαίνεται να επηρεάζει τις αποφάσεις των ατόμων για τη δημιουργία οικογένειας. Σε αυτή την κρίσιμη συγκυρία, η οικογένεια στην Ελλάδα ενίσχυσε τους μηχανισμούς προστασίας των μελών της παραμένοντας η κύρια πηγή στήριξης εισοδημάτων στα άνεργα μέλη της. Όμως, ο κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού παραμένει πολύ σημαντική απειλή για τις οικογένειες στην Ελλάδα αλλά και στην Ευρώπη, ενώ οι μονογονεϊκές οικογένειες και τα σπιτικά με χαμηλή ένταση εργασίας αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο φτώχειας. Οι εκτιμήσεις για το μέλλον είναι ότι οι σημερινές τάσεις θα διατηρηθούν τα επόμενα χρόνια, μετατρέποντας σε πρόκληση την υιοθέτηση ενός αποτελεσματικού μείγματος κοινωνικών πολιτικών με σκοπό τον περιορισμό των μη δικαιολογημένων ανισοτήτων στην κοινωνία, την ενδυνάμωση του κοινωνικού δικτύου ασφάλειας και την αναδιανομή της κοινωνικής ευημερίας με δικαιοσύνη.

Λέξεις – κλειδιά: παραδοσιακή οικογένεια, πυρηνική οικογένεια, μετανεωτερικότητα, φτώχεια

Abstract

The purpose of this thesis is to explore the changes in family formation in the post-modern Europe of the 21st century as well as in Greece during the crisis, the challenges and risks families face today, as well as future prospects and trends. Trends in family life such as the decline in family size and diversities in family structures, continue without let up down to the dawn of the new millennium although differentiations are noticed in tempo, intensity and the time period they took place. At the same time, the on-going economic crisis afflicting Greece seems to have an impact on decisions concerning family formation. At this crucial time, families in Greece have operated as a protection mechanism for their unemployed members by remaining the primary source of their income. The risk of poverty and social exclusion still remains to be a profound threat for families in Europe as well as Greece; one-parent families as well as households with low work intensity face especially a higher risk of poverty. Future estimations point out that current trends are going to remain for the years to come, thus creating a challenge – the challenge to adapt an effective social policy mix aiming towards reducing unjustified inequalities in societies, strengthening the social safety net as well as redistributing social welfare with justice.

Key – Words: family, traditional family, nuclear family, post-modernism, poverty

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ραγδαία ανάπτυξη των τεχνολογικών, πολιτισμικών και οικονομικών αλλαγών που σημάδεψαν τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, επέφερε ένα κύμα αλυσιδωτών αντιδράσεων που επηρέασαν το συλλογικό και ατομικό βίο στη Ευρώπη. Η κυριαρχία του νέου οικονομικού δόγματος της εποχής τερμάτισε τη χρυσή τριακονταετία του μεταπολεμικού ευρωπαϊκού κράτους κοινωνικής ευημερίας, και οδήγησε στην κυριαρχία του κεφαλαίου έναντι της εργασίας και στην εμπορευματοποίηση δημόσιων αγαθών. Οι συλλογικοί όροι που χαρακτήριζαν τις δράσεις της Κοινωνικής Πολιτικής και διαπνέονταν από αξίες όπως δικαιοσύνη και ισότητα, από αλτρουισμό και ανιδιοτέλεια, εγκαταλείπονται. Οι ατομικές ανάγκες πρυτανεύουν έναντι των κοινωνικών δικαιωμάτων. Η σχέση οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής μετατρέπεται σε σχέση υποτέλειας, αφού η οικονομική λογική καθορίζει το ποιοτικό και ποσοτικό εύρος των κοινωνικών παρεμβάσεων.

Οι διεργασίες αυτές επηρεάζουν άμεσα την οικογένεια και τις σχέσεις των μελών της. Αμφισβητούνται στερεότυπα, ρόλοι και κανόνες συμπεριφοράς που ίσχυαν από παλιά στο οικογενειακό πλαίσιο. Ως συνέπεια, πορείες εσωστρέφειας, ατομικισμού και ανεκτικότητας εκκινούν οι οποίες καταλήγουν σε ποικιλίες νέων, ανέλπιστα, ασυνήθιστων και υπερβατικών οικογενειακών σχημάτων. Στη μετανεωτερική εποχή, τα νέα σχήματα αμφισβητούν τον κυρίαρχο ρόλο του τυπικού μοντέλου της πυρηνικής οικογένειας το οποίο ευδοκίμησε στο παρελθόν. Η αυξανόμενη ποικιλομορφία τους χρωματίζεται από δύο κύρια χαρακτηριστικά, αφενός τη συρρίκνωση του μεγέθους της οικογένειας, αφετέρου τη διαφοροποίηση και αποθεσμοποίηση των οικογενειακών τύπων.

Σκοπός αυτής της μελέτης είναι να διερευνήσει τη συνέχιση ή μη αυτών των αλλαγών στην Ευρώπη του 21^{ου} αιώνα, καθώς και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η οικογένεια, απαντώντας στα εξής ερωτήματα:

- 1. Ποιες αλλαγές καταγράφονται στη σύνθεση και στη δομή της οικογένειας στην Ευρώπη της νέας χιλιετίας;*

2. *Πώς διαμορφώνονται οι τάσεις στην Ελλάδα την περίοδο της οικονομικής κρίσης;*
3. *Με ποιες προκλήσεις και κινδύνους είναι σήμερα αντιμέτωπη η ευρωπαϊκή οικογένεια;*

Οι υποθέσεις εργασίας είναι:

1. *Οι τάσεις που εκδηλώθηκαν στο δείλι του 20ού αιώνα συνεχίζονται και στον 21ο αιώνα ενώ η έγγαμη συμβίωση παραμένει κυρίαρχο μοντέλο*
2. *Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα επηρέασε τις αποφάσεις των ατόμων ως προς το σχηματισμό οικογένειας*
3. *Η οικογένεια στην Ελλάδα παραμένει κύρια πηγή στήριξης εισοδημάτων προς τα άνεργα μέλη της*
4. *Υπάρχει ισχυρή σχέση μεταξύ του κινδύνου φτώχειας και της έντασης της εργασίας των οικογενειών*

Η παρούσα εργασία είναι οργανωμένη σε δύο μέρη: στο Μέρος Α' *Η Θεωρία*, και στο Μέρος Β' *Τα Δεδομένα και οι Προκλήσεις*.

Το Μέρος Α' *Η Θεωρία* έχει ως στόχο να θέσει το θεωρητικό υπόβαθρο της έρευνας. Στο Πρώτο Κεφάλαιο *Οι Έννοιες*, περιγράφονται η έννοια της οικογένειας, τμήματα της ιστορικής διαδρομής της, το κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο της μεταπολεμικής Ευρώπης το οποίο πυροδότησε τη δημιουργία νέων οικογενειακών σχημάτων καθώς και η σχέση της οικογένειας με την Κοινωνική Πολιτική. Παλαιότερα, το παραδοσιακό οικογενειακό σχήμα βασιζόταν στο γάμο, στην τεκνοποίηση και στην κοινή στέγη. Ο άνδρας λειτουργούσε ως κύρια πηγή εισοδήματος και η γυναίκα ήταν επιφορτισμένη με τα οικιακά κυρίως καθήκοντα. Οι σύγχρονες μορφές οικογένειας δεν συμβαδίζουν αναγκαστικά με το γάμο, δίνοντας έμφαση στην αμοιβαιότητα και στις προσωπικές σχέσεις. Στη μετανεωτερική εποχή η γυναίκα συμμετέχει όλο και περισσότερο στην αγορά εργασίας και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και, καθώς συνεισφέρει στο οικογενειακό εισόδημα, το μοντέλο του άνδρα-κουβαλητή φθίνει και διαφοροποιούνται οι ρόλοι των φύλων στην οικογένεια. Παρά τις αλλαγές, η οικογένεια εξακολουθεί να παρέχει συναισθηματική και ψυχολογική στήριξη στα μέλη της. Η πιο σημαντική λειτουργία της οικογένειας, όμως, παραμένει η κοινωνικοποίηση των παιδιών ενώ δεν πρέπει να παραγκωνιστεί και η προνοιακή της λειτουργία. Παράλληλα,

ενώ η πυρηνική οικογένεια (ζευγάρι με παιδί ή παιδιά) αποτελεί κυρίαρχο μοντέλο, νέα σχήματα οικογενειακού βίου έχουν εμφανιστεί και επικρατήσει, τα οποία χαρακτηρίζονται από αποκλίσεις και από μια ποικιλομορφία που όλο αυξάνει, κάνοντας τις διαφορές μεταξύ τους ιδιαίτερα εμφανείς. Σε αυτό το περιβάλλον, η Κοινωνική Πολιτική παρεμβαίνει για να αμβλύνει τις συνέπειες που μπορεί να επέλθουν στις οικογένειες από την άνιση σχέση κεφαλαίου-εργασίας ή και τις αποτυχίες του κράτους. Η οικογένεια συμπληρώνει και στηρίζει το κράτος κοινωνικής ευημερίας.

Στο Δεύτερο Κεφάλαιο *Η Ιστορική Διαδρομή* καταγράφονται μερικές σημαντικές ιστορικές διαδρομές της οικογένειας. Στους πατριαρχικούς και πρωτο-χριστιανικούς χρόνους όπου η οικογένεια είναι εκτεταμένη και πολυάριθμη, τα Ιερά Συγγράμματα εμφυσούν ένα πνεύμα αλληλεγγύης για τις άπορες οικογένειες, μεριμνώντας για την οικονομική και υλική ενίσχυσή τους, ώστε να μην περιπέσουν σε κατάσταση ένδειας. Στις παραδοσιακές κοινωνίες η οικογενειακή ομάδα ήταν μια μορφή πυρηνικής οικογένειας. Όλα τα μέλη της συνέβαλαν στη λειτουργία της ως παραγωγικής-οικονομικής μονάδας και προνοιακού συστήματος ενώ οι συλλογικοί στόχοι υπερτερούσαν των ατομικών επιθυμιών. Με το πέρασμα στη βιομηχανική εποχή, η εργασία στα εργοστάσια αποσυνδέει την οικονομική δραστηριότητα από τον τόπο κατοικίας, σηματοδοτώντας αυτό που έχει αναφερθεί ως το σχίσμα μεταξύ εργασίας και οικογένειας. Καθώς πια κυριαρχεί το μοντέλο του άνδρα-κουβαλητή ως κύριας πηγής εισοδήματος για την οικογένεια, ο ρόλος της γυναίκας ταυτίζεται πλέον περισσότερο με τα οικιακά καθήκοντα και την ανατροφή των παιδιών, ενώ περιορίζεται η προνοιακή λειτουργία της οικογένειας. Τέλος, περιγράφεται η σημαντική συμβολή του μεταπολεμικού κράτους κοινωνικής ευημερίας στην ανόρθωση της οικογένειας της μεταπολεμικής Ευρώπης.

Το Τρίτο Κεφάλαιο *Στην Εποχή της Μετανεωτερικότητας* εξηγεί τις συνέργειες σε τεχνολογικό, πολιτισμικό και ιδεολογικό επίπεδο οι οποίες, υπό το δόγμα της απελευθέρωσης των διεθνών αγορών και της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, παρήγαγαν γενικευμένες κοινωνικές αλλαγές και συνετέλεσαν σε γενικευμένη ρευστότητα, εσωστρεφείς συμπεριφορές και ανεκτικότητα. Καθώς όλα αυτά εκβάλλουν στην οικογένεια διασπάται η συνοχή της, και νέα οικογενειακά σχήματα αναδύονται. Οι δύο βασικές εκβάσεις των αλλαγών στη μετανεωτερική εποχή είναι η συρρίκνωση του μεγέθους της οικογένειας, και, η διαφοροποίηση και αποθεσμοποίηση των

οικογενειακών τύπων. Τέλος, παρουσιάζεται το στίγμα της διαδρομής της ελληνικής οικογένειας μετά το 1821, η εξέλιξή της από εκτεταμένη σε πυρηνική και οι τάσεις μετασχηματισμού της ελληνικής οικογένειας, με αποκλίσεις και πιο αργούς ρυθμούς, όμως, από εκείνες των δυτικο-ευρωπαϊκών κοινωνιών.

Στο Μέρος Β' *Τα Δεδομένα και οι Προκλήσεις* παρουσιάζονται τα στατιστικά δεδομένα που σκιαγραφούν τις γενικές εξελίξεις στα οικογενειακά σχήματα και στα επιμέρους χαρακτηριστικά τους τόσο στο ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα για την Ευρώπη όσο και στη εποχή της κρίσης για την Ελλάδα. Επίσης, γίνεται αναφορά σε προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι οικογένειες σήμερα, αναδεικνύεται ο κίνδυνος της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, και περιγράφονται συνοπτικά οι εκτιμήσεις για το μέλλον της οικογένειας.

Ειδικότερα, στο Τέταρτο Κεφάλαιο *Οι Εξελίξεις στη Μετανεωτερική Ευρώπη* παρουσιάζονται τα στοιχεία για τις εξελίξεις στην ευρωπαϊκή οικογένεια βάσει (κυρίως) στατιστικών ευρημάτων και δημοσιευμένων στοιχείων της Eurostat, της ΕΛ.ΣΤΑΤ. και του Ο.Ο.Σ.Α. Η προσοχή επικεντρώνεται περισσότερο σε στοιχεία των τελευταίων ετών, τα οποία συνηγορούν υπέρ της άποψης, ότι οι τάσεις διαφοροποίησης των οικογενειακών σχημάτων και οικογενειακών σχέσεων που χαρακτήρισαν τις τελευταίες δεκαετίες του περασμένου αιώνα συνεχίζουν να χρωματίζουν και τον καμβά του νέου αιώνα. Προκύπτει ότι η έγγαμη συμβίωση επιλέγεται από τα περισσότερα ζευγάρια αν και σε μειούμενους αριθμούς, οι δείκτες γεννητικότητας καταγράφουν μείωση μετά από μερικά χρόνια ανόδου (2002-2008), οι οικογένειες εξακολουθούν να έχουν λιγότερα παιδιά από όσα στο παρελθόν, ενώ αυξάνεται ο αριθμός των ζευγαριών χωρίς παιδιά, η ηλικία τέλεσης πρώτου γάμου, ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών και ο αριθμός των διαζυγίων μετά μια περίοδο πτώσης (2006-2011). Στο τέλος του Κεφαλαίου αναλύονται στατιστικά στοιχεία που παρουσιάστηκαν νωρίτερα για τα οικογενειακά σχήματα, οι μεταβολές των οποίων επηρεάζονται και από την αποτελεσματικότητα του κράτους κοινωνικής ευημερίας καθώς και τη διάρθρωση της αγοράς εργασίας.

Στο Πέμπτο Κεφάλαιο *Οι Εξελίξεις στην Ελλάδα της Κρίσης* εξετάζονται οι εξελίξεις στα οικογενειακά σχήματα στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης βάσει (κυρίως) των δημοσιευμένων στοιχείων της ΕΛ.ΣΤΑΤ, της Eurostat και του Ο.Ο.Σ.Α. Προκύπτει ότι

την περίοδο της κρίσης παρατηρείται αύξηση των ολιγομελών και πτώση των πολυμελών οικογενειών, μείωση του αριθμού των γεννήσεων και του αριθμού των γάμων, ενώ σημειώνονται αυξήσεις στους αριθμούς των μονογονεϊκών οικογενειών, στους αριθμούς ζευγαριών χωρίς παιδιά, στην ηλικία τέλεσης πρώτου γάμου, στον αριθμό διαζυγίων και στη μέση ηλικία πρώτης τεκνοποίησης.

Στο τέλος του Πέμπτου Κεφαλαίου αναδεικνύονται επιπρόσθετα στοιχεία σχετικά με την αντίδραση της ελληνικής οικογένειας την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Η οικογένεια δρα συσπειρωτικά και ενισχύει τη φροντίδα των άνεργων μελών της, παραμένοντας η κύρια πηγή στήριξης των εισοδημάτων τους. Επίσης, σε οικογένειες στις οποίες ο άνδρας είναι άνεργος, καταγράφεται αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας ως αντίδραση στην ανεργία του άνδρα.

Το Έκτο Κεφάλαιο *Οι Προκλήσεις και οι Κίνδυνοι* εστιάζεται στις προκλήσεις που δημιουργούνται από την προσπάθεια της οικογένειας να διασφαλίσει την ευημερία των παιδιών της. Συζητούνται η πρόκληση που θέτουν τα διαφοροποιούμενα οικογενειακά σχήματα, η σημασία ενός σπιτικού ηρεμίας, γαλήνης και προώθησης αξιών και η αναγκαιότητα πρόσβασης των οικογενειών σε υπηρεσίες προσχολικής φροντίδας. Γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού ως τον πιο σημαντικό κίνδυνο για τις οικογένειες στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Από τις ομάδες υψηλού κινδύνου ξεχωρίζουν οι μονογονεϊκές οικογένειες και τα σπιτικά με χαμηλή ένταση εργασίας. Γίνεται, επίσης, αναφορά στους στόχους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Η ανησυχία για την έκβαση αυτής της στρατηγικής είναι έκδηλη, αφού η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική αναλώνεται σε κοινωνικο-οικονομικές ρυθμίσεις ελαχίστων, συναρτώντας την κοινωνική ευημερία από τα αποτελέσματα της αγοράς.

Στο τέλος του Έκτου Κεφαλαίου παρουσιάζονται στοιχεία από τα οποία προκύπτει αύξηση του κινδύνου φτώχειας των μονογονεϊκών και πολύτεκνων οικογενειών. Ακόμη, παρουσιάζεται η ανατροπή των στοιχείων σε σχέση με την προ κρίσης περίοδο. Ενώ έως τότε γινόταν λόγος για αυξημένο κίνδυνο φτώχειας σε αγροτικές οικογένειες και υπερήλικες, την περίοδο της κρίσης προκύπτει το νέο κοινωνικό ζήτημα της Ελλάδας, δηλαδή οικογένειες με άνεργους γονείς σε αστικές περιοχές.

Στο Έβδομο Κεφάλαιο *Οι Προβλέψεις και οι Προοπτικές*, γίνεται αναφορά στις προβολές των στοιχείων του Ο.Ο.Σ.Α. και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής οι οποίες δείχνουν ότι έως το 2030 οι δείκτες γεννητικότητας θα παραμείνουν χαμηλοί (με συνέπεια τη μείωση του συνολικού αριθμού των νέων κάτω των 20 ετών, εκβάλλοντας σε μειωμένο αριθμό γάμων και νέων γεννήσεων), η ηλικία τεκνοποίησης και σχηματισμού οικογένειας θα εξακολουθήσει να αυξάνει και νέα οικογενειακά σχήματα που έχουν ήδη αναδυθεί θα διατηρηθούν, ενώ είναι πιθανόν να αναδυθούν νέα. Οι αδύναμες προοπτικές οι οποίες σκιαγραφούνται από τις κακές οικονομικές συνθήκες, την επιβολή περιοριστικών πολιτικών, την αδυναμία ελέγχου της ανεργίας, τις γεωπολιτικές αναταράξεις και το δημογραφικό πρόβλημα, πιθανόν να εντείνουν τις κοινωνικές ζυμώσεις και να διαφοροποιήσουν κατά τόπους το ρυθμό και την ένταση των αλλαγών στις οικογένειες.

Τέλος, στα *Συμπεράσματα*, παρουσιάζονται τα γενικά συμπεράσματα της έρευνας, απαντώνται τα ερευνητικά ερωτήματα και ελέγχονται οι υποθέσεις της εργασίας.

Για την εργασία αυτή χρησιμοποιείται η μέθοδος της βιβλιογραφικής επισκόπησης ενώ βασίζεται σε πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές.

Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στην ενίσχυση του προβληματισμού σχετικά με τους μετασχηματισμούς και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η οικογένεια σήμερα, καθώς και με την αποτελεσματικότητα των ασκούμενων κοινωνικών πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η βαθύτερη κατανόηση του κοινωνικού περιβάλλοντος μπορεί να ευαισθητοποιήσει τον καθένα μας με σκοπό να δράσει προς μια κατεύθυνση που θα συνάδει με διαχρονικές αξίες και ευγενείς ιδέες όπως η αλληλεγγύη, η κοινωνική δικαιοσύνη, ο αλτρουισμός και η αυτοθυσία.

ΜΕΡΟΣ Α' – Η ΘΕΩΡΙΑ

Εισαγωγικά

Σε όλες τις κοινωνίες η οικογένεια αποτελεί την πρώτη και θεμελιώδη μορφή κοινωνικής οργάνωσης, το πρώτο κύτταρο του κοινωνικού οργανισμού. Είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο το οποίο επηρεάζει και διαμορφώνει κοινωνίες και λαούς (Hansson, 2011) Είναι ο καμβάς πάνω στον οποίο δημιουργούνται, εξυφαίνονται και σχηματοποιούνται κοινωνικές αλλά και οικονομικές σχέσεις. Είναι το κύτταρο στο οποίο επιτελούνται στενές, έντονες και αλληλεπιδρούσες πνευματικές, συναισθηματικές ψυχικές και διαπροσωπικές σχέσεις. (Τσαούσης, 1987)

Κατ' αυτή την έννοια, η οικογένεια αποτελεί βασικό δομικό στοιχείο της κοινωνίας, καταλύτη κοινωνικής ανάπτυξης, κινητήρια δύναμη της κοινωνίας γιατί μέσω αυτής διασφαλίζεται η κοινωνική αναπαραγωγή (Μουσούρου, 2005· Βενιέρης, 2015)

Από τους προϊστορικούς χρόνους οι οικογένειες έχουν διαδραματίσει θεσμικό ρόλο στην ανατροφή των παιδιών, στην ολοκλήρωση, διαμόρφωση και σχηματισμό του ατόμου ως προσώπου και κοινωνικού όντος, στην παροχή τροφής και στέγης, και στην ικανοποίηση των συναισθηματικών αναγκών των μελών της για στοργή και υποστήριξη. (World Book Encyclopedia, 2014· Μουσούρου, 2005) Όπως το θέτει ο Esping-Andersen: «Η κινητήρια δύναμη των ευκαιριών της ζωής κάθε ανθρώπου βρίσκεται στις οικογενειακές συνθήκες της παιδικής του ηλικίας.» (2006:79)

Ενώ το παρελθόν της είναι πολυσυλλεκτικό, το μέλλον της οικογένειας φαντάζει αβέβαιο δεδομένων των εκρηκτικών αλλαγών τις οποίες έχει υποστεί τα τελευταία 50 χρόνια. Σε όλο τον κόσμο η δομή της οικογενειακής ζωής υφίσταται πρωτοφανείς αλλαγές, οι οποίες δεν περιορίζονται σε κοινωνικές τάξεις ή σε γεωγραφικό τόπο. Αλλαγές οι οποίες επήλθαν ως αποτέλεσμα διεργασιών στο τεχνολογικό, οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο της μεταπολεμικής κοινωνίας, και οι οποίες δρομολόγησαν ανακατατάξεις τόσο στα οικογενειακά σχήματα όσο και στους ρόλους των μελών της. (Μαράτου-Αλιπράντη, 2010) Αλλαγές οι οποίες ήταν επίσης, το αποτέλεσμα της ρευστότητας που χαρακτηρίζει τη μετανεωτερική εποχή.

Ειδικότερα, το Μέρος Α' *Η Θεωρία* θα επιμεριστεί σε τρία Κεφάλαια. Στο Πρώτο Κεφάλαιο *Οι Έννοιες* θα προσεγγιστεί η θεωρητική έννοια της οικογένειας και θα συζητηθεί τι είναι οικογένεια, ποιες λειτουργίες επιτελεί, με ποιες μορφές έχει εμφανιστεί η οικογένεια στην παγκόσμια σκηνή στο παρελθόν και στο παρόν και ποια η σχέση της με την Κοινωνική Πολιτική. Στο Δεύτερο Κεφάλαιο *Η Ιστορική Διαδρομή* θα παρουσιαστεί επιγραμματικά η διαδρομή της οικογένειας στους πατριαρχικούς και πρωτο-χριστιανικούς χρόνους στις παραδοσιακές κοινωνίες, στη βιομηχανική εποχή και στη μεταπολεμική Ευρώπη. Στο Τρίτο Κεφάλαιο *Στην Εποχή της Μετανεωτερικότητας* θα συζητηθεί πώς και γιατί άλλαξε η οικογένεια στη μετανεωτερική εποχή, με ποιες μορφές και σχήματα εμφανίστηκε στη μετανεωτερική εποχή καθώς και στην αυγή του 21^{ου} αιώνα, ενώ θα επιχειρηθεί μια σύντομη ματιά στο ιστορικό πλαίσιο που καθόρισε το βηματισμό και τις αλλαγές της οικογένειας από τη σύσταση του νέου ελληνικού κράτους έως και σήμερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι – ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ

1. Η Έννοια της Οικογένειας

Οι μεγάλες διαφοροποιήσεις των οικογενειακών σχημάτων και δομών οι οποίες καταγράφονται σχεδόν σε όλες τις χώρες του κόσμου, δημιουργούν ιδιαίτερη δυσκολία στην διατύπωση ενός ευρέως και γενικώς αποδεκτού ορισμού για το τι αποτελεί οικογένεια. (Hansson, 2011)

Παρά τις μικρές διαφοροποιήσεις¹ στο διάβα του χρόνου, τρεις πυλώνες (γάμος, τεκνοποίηση, κοινή στέγη)² καθόριζαν το οικογενειακό σχήμα που έχει περιγραφεί και

¹ Ο Flandrin (1976) αναφέρει, ότι έως και το τέλος του 18^{ου} αιώνα, αρκετά λεξικά της εποχής (Cotgrave, R. (1673) *A French and English Dictionary*; Boyer, A. (1699) *Royal Dictionary*) περιγράφουν την οικογένεια ως τα άτομα εκείνα, τα οποία συνδέονταν με δεσμούς αίματος και στα οποία συμπεριλαμβάνονταν και κάποιοι από το υπηρετικό προσωπικό. Η λέξη οικογένεια κάνει την εμφάνισή της σε λεξικό της Μεγάλης Βρετανίας το 1829 από τον Murray, ενώ στα Γαλλικά λεξικά του 19^{ου} αιώνα αναφέρεται ότι η οικογένεια αποτελείται από άτομα εξ' αίματος καταγωγής τα οποία ζουν κάτω από την ίδια στέγη. Σταδιακά, η έννοια της οικογένειας περιορίστηκε στους πιο στενούς συγγενείς, στον πατέρα, στη μητέρα και τα παιδιά τους.

ως παραδοσιακή οικογένεια, στο οποίο ο άνδρας λειτουργούσε ως κουβαλητής και κύρια πηγή εισοδήματος, ενώ η γυναίκα ήταν επιφορτισμένη με τα οικιακά κυρίως καθήκοντα. (Giddens, 2006· Allan, Hawker & Crow, 2001)

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και μετά, οι νεώτερες προσεγγίσεις αποσυνδέουν την έννοια της οικογένειας από ένα προκαθορισμένο σχήμα και από το γάμο. (Hansson, 2011) Δίνουν έμφαση στην ύπαρξη αμοιβαίου ενδιαφέροντος μεταξύ των μελών της λόγω εξάρτησης, υποχρεώσεων, καθήκοντος, αγάπης και στοργής (Rothausen, 1999), στη συμβίωση και τη βιολογική συγγένεια (Γεωργίου, 2005), στην αίσθηση κοινής ταυτότητας, οικονομικής συνεργασίας, συν-ιδιοκτησίας, αναπαραγωγής της επόμενης γενιάς, οικιακής εργασίας και συγκατοίκησης³ (McKie & Calan, 2012), ενώ ο Giddens (2006) αναδεικνύει το ρόλο των συγγενικών σχέσεων και της ανατροφής των παιδιών από τα ενήλικα μέλη της οικογένειας.⁴

2. Οι Λειτουργίες της Οικογένειας

Κατά τους Giddens & Sutton (2013), από τις πολλές και διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις περί οικογένειας, ξεχωρίζουν δύο. Καταρχήν, η δομο-λειτουργική θεωρία

² Μια τέτοια άποψη απέκλειε από τον ορισμό της οικογένειας τις μονογονεϊκές οικογένειες ή ακόμη και τα παντρεμένα ζευγάρια που ζούσαν χωριστά σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές (π.χ. για επαγγελματικούς λόγους).

³ Σύμφωνα με τις McKie & Calan (2012), οικογένεια μπορεί να αποτελούν μια γιαγιά με τα ορφανά εγγόνια της ή ακόμη και ένα ομόφυλο ζευγάρι με υιοθετημένα παιδιά ή που έχει αποκτήσει παιδιά μέσω μεθόδων υποβοηθούμενης αναπαραγωγής.

⁴ Στη Δημογραφία και τη Στατιστική χρησιμοποιείται ευρέως ο όρος νοικοκυριό αν και δεν συμπίπτει εννοιολογικά με τον όρο οικογένεια (Αλεξιάκης, 1996). Ο Αλεξιάκης (2004) υποστηρίζει τη χρήση του όρου οικιακή ομάδα έναντι του όρου οικογενειακή μονάδα, καθώς θεωρεί ότι έτσι περιγράφονται σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ συγγενικών ή μη προσώπων, τα οποία συμπράττουν σε μια κοινή οικονομική δράση, διαμένουν στο ίδιο οίκημα, πιθανόν κατέχουν από κοινού ακίνητη περιουσία και απολαμβάνουν τις μεταξύ τους προσφερόμενες οικιακές υπηρεσίες. Η Μουσούρου (1999-β) προτάσσει ως ειδοποιό διαφορά μεταξύ των δύο όρων τη διαμονή (στην οικογενειακή ομάδα τα μέλη δεν είναι απαραίτητο ότι συγκατοικούν, ενώ στη μονάδα τα μέλη συγκατοικούν) και τις αξίες που υπηρετούν. Ομάδα σημαίνει ότι τα ατομικά συμφέροντα και οι επιδιώξεις υποτάσσονται στις συλλογικές επιθυμίες, ενώ στη μονάδα τα πρόσωπα, οι επιθυμίες τους και οι αξίες τους καθορίζουν τη σύσταση, υποστήριξη αλλά και διάλυση της οικογένειας, θεωρώντας ότι ο όρος αυτός συνάδει με τις αντιλήψεις των σύγχρονων κοινωνιών σε αντίθεση με τις παραδοσιακές κοινωνίες

του Parsons σύμφωνα με την οποία η οικογένεια επιτελεί σημαντικές λειτουργίες εκπληρώνοντας βασικές ανάγκες της κοινωνίας, καθώς διαιώνίζει την κοινωνική τάξη και συνοχή. Επίσης, υπάρχουν οι φεμινιστικές προσεγγίσεις επηρεασμένες από μαρξιστικές θεωρίες οι οποίες αμφισβητούν την εικόνα της αρμονικής οικογένειας στην οποία επικρατεί ισότητα φύλων αφού αναφέρουν ότι επικρατούν συνθήκες οικιακού καταμερισμού εργασίας, σχέσεις δύναμης χωρίς ισοτιμία, καθώς και διαφοροποίηση στις δραστηριότητες φροντίδας των παιδιών και του σπιτικού.

Ως λειτουργίες, εννοούνται οι από κοινού ευθύνες τις οποίες τα μέλη της οικογένειας αναλαμβάνουν και εκπληρώνουν τόσο ως προς την κοινωνία όσο και μεταξύ τους. Η πιο σημαντική λειτουργία της οικογένειας παραμένει η κοινωνικοποίηση των παιδιών, κάτι που περιλαμβάνει την ανατροφή, την εκπαίδευση και την εξοικείωσή τους με το σύστημα αξιών της οικογένειας που αυτά ανήκουν, καθώς και της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. (ΕΠΙΨΥ, 2014· Hansson, 2011) Επιπρόσθετα, η οικογένεια προνοεί για τη συναισθηματική και ψυχολογική στήριξη των μελών της (αλληλοβοήθεια και αλληλοϋποστήριξη των μελών της, μέριμνα για συνοχή της ομάδας καθώς και την ανάπτυξη στρατηγικών αποφυγής των εντάσεων μεταξύ τους), ενώ παράλληλα λειτουργεί ως προνοιακό σύστημα (υλική και οικονομική υποστήριξη με προμήθεια τροφής, παροχή στέγης και εξασφάλιση φροντίδας) (Hansson, 2011· Muncie et al., 2009) Καθώς όλα αυτά πραγματώνονται, οι σχέσεις των μελών της οικογένειας γίνονται αμεσότερες και εντονότερες, διότι οι οικογένειες ασκούν επίδραση στα μέλη τους αλλά και εκείνα ασκούν επίδραση στις οικογένειες (Lebow, 2010· Κατάκη, 1998) Τελικά, αυτή η αλληλεπίδραση θα γίνει καταλύτης κοινωνικών αλλαγών.

Όπως θα αναλυθεί και παρακάτω,⁵ κάτω από την πίεση της αστικοποίησης και της εκβιομηχάνισης, η οικογένεια απώλεσε σημαντικό μέρος των ιστορικών λειτουργιών της. Η οικογένεια δεν είναι πλέον η οικονομική-παραγωγική μονάδα περασμένων εποχών, η οποία διασφάλιζε και προωθούσε την επιβίωση και την ευημερία των μελών της. (Παπαδοπούλου, 2015· Cliquet, 2003) Στους σύγχρονους καιρούς η οργανωμένη κοινωνία έχει δημιουργήσει θεσμούς, οι οποίοι είναι εξειδικευμένοι στη φροντίδα των μελών της οικογένειας (π.χ. προνοιακές δομές, νοσοκομεία, σχολεία, επιστημονικά ιδρύματα, κ.ά.). Με αυτό τον τρόπο, η λειτουργία της σύγχρονης οικογένειας

⁵ Βλέπε, Κεφάλαιο II-3 *Η Οικογένεια στη Βιομηχανική Εποχή*

επικεντρώνεται κυρίως στην κάλυψη των συναισθηματικών και ψυχολογικών αναγκών των μελών της. Αυτό οδήγησε τον Parsons να αναφέρει: «η οικογένεια έχει γίνει πιο εξειδικευμένος φορέας απ' ό,τι ήταν πριν, πιθανόν πιο εξειδικευμένος απ' ό,τι ήταν σε οποιαδήποτε προηγούμενη, γνωστή σε εμάς κοινωνία». (στο Giddens, 1993:76)

3. Οι Μορφές της Οικογένειας

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο της οικογένειας στο οποίο οι κοινωνικοί επιστήμονες επικεντρώνουν την προσοχή τους είναι η δομή της. Με τη όρο δομή γίνεται αναφορά στη σύνθεση της οικογένειας (δηλαδή στον αριθμό των μελών που την αποτελούν, τις σχέσεις που έχουν μεταξύ τους π.χ. πατέρας, μητέρα, γιος, κόρη κ.λπ.), καθώς και τον τρόπο που είναι οργανωμένη η οικογένεια (π.χ. οι αξίες και οι κανόνες που καθορίζουν τις μεταξύ των μελών της οικογένειας σχέσεις και ρόλους). (Hansson, 2011)

Γενικά, θα μπορούσε κανείς να μιλήσει για δύο κύριες μορφές οικογενειών ως προς τη δομή τους: την πυρηνική οικογένεια και την εκτεταμένη οικογένεια (Hansson, 2011) Πυρηνική οικογένεια αποτελούν δύο ενήλικες (έγγαμοι ή μη), οι οποίοι ζουν σε ένα σπιτικό μαζί με τα παιδιά τους (βιολογικά ή υιοθετημένα). Στις περισσότερες παραδοσιακές κοινωνίες, η πυρηνική οικογένεια ήταν ένα μέρος ενός μεγαλύτερου συγγενικού δικτύου κάποιου τύπου. Εκτεταμένη οικογένεια υπάρχει, όταν στο σπιτικό ζουν μαζί οι σύζυγοι και τα παιδιά τους, μαζί με άλλους συγγενείς (παππούδες, γονείς, αδέρφια με τις/τους συζύγους τους, θείες και ανήψια κ.λπ.) και βιώνουν μια στενή και συνεχή σχέση μεταξύ τους (Giddens, 2006)

Η πυρηνική οικογένεια αποτελεί κυρίαρχο μοντέλο στην Ευρώπη. Όμως, εξαιτίας της ποικιλομορφίας οικογενειακών μορφωμάτων τα οποία έχουν αναδυθεί, πολλοί άνθρωποι ζουν σε οικογενειακά σχήματα τα οποία δεν συγκαταλέγονται στα επικρατέστερα σχήματα. (Muncie et al., 2009· Giddens, 2006) Νέα, υπερβατικά και εναλλακτικά σχήματα οικογενειακού βίου έχουν εμφανιστεί και επικρατήσει, όπως η μονογονεϊκή οικογένεια (όπου υπάρχει ένας χήρος ενήλικας με άγαμα παιδιά ή ένας διαζευγμένος/εν διαστάσει ενήλικας με άγαμα παιδιά ή ένας άγαμος ενήλικας με τα εκτός γάμου ή υιοθετημένα παιδιά του), η ανασυγκροτημένη ή ανασυσταμένη οικογένεια (την οποία αποτελούν γονείς που συζούν ή ξαναπαντρεύονται μαζί με τα

παιδιά τους που προέρχονται από προηγούμενους γάμους τους ή προηγούμενες σχέσεις τους), η ανάδοχη οικογένεια (η ανάληψη φροντίδας παιδιών για περιορισμένο χρονικό διάστημα κατόπιν συμφωνίας με τους φυσικούς γονείς ή ύστερα από δικαστική απόφαση), η θετή οικογένεια (μετά από νομική πράξη υιοθεσίας παιδιών), η οικογένεια ιδίου φύλου, η οικογένεια μεταναστών ή προσφύγων, η συμβίωση χωρίς γάμο (δύο άτομα συμβιώνουν χωρίς γάμο, με παιδιά ή χωρίς παιδιά), η συμβίωση μαζί και χωριστά (living-apart-together/LAT). (Μαράτου-Αλιπράντη, 2011· Μουσούρου, 2005· Insabella, 2002· Κογκίδου, 1995)

Τα παραπάνω είναι μερικά από τα πολλά οικογενειακά σχήματα που εμφανίστηκαν τις τελευταίες δεκαετίες τα οποία δεν συγκλίνουν προς ένα κοινό πρότυπο αλλά χαρακτηρίζονται από αποκλίσεις και από μια ποικιλομορφία που όλο αυξάνει, κάνοντας τις διαφορές μεταξύ τους ιδιαίτερα εμφανείς.⁶ (Therborn, 2004)

4. Οικογένεια και Κοινωνική Πολιτική

Η Κοινωνική Πολιτική αποσκοπεί στον περιορισμό των αδικαιολόγητων ανισοτήτων, στην αντιμετώπιση των κοινωνικών διακρίσεων, στην άμβλυνση των μη αποδεκτών διαφορών και ανισοτήτων στην κοινωνία, και στην αναδιανομή της κοινωνικής ευημερίας με δικαιοσύνη. Η διασφάλιση των ατομικών και συλλογικών αναγκών καθώς και των συνθηκών υπό τις οποίες επιτυγχάνεται η ευημερία, αποτελεί τον προορισμό τον οποίο υπηρετεί με αίσθημα δικαιοσύνης. (Βενιέρης, 2015)

Το κράτος, η αγορά εργασίας και η οικογένεια είναι μερικοί από τους αλληλένδετους θεσμούς από τους οποίους η Κοινωνική Πολιτική προσδιορίζεται και οι οποίοι επιδρούν θετικά στην κοινωνική ευημερία. Ως εκ τούτου, η οικογένεια αποτελεί πεδίο μελέτης της Κοινωνικής Πολιτικής, η οποία παρεμβαίνει αφενός για να αναζητήσει τις αιτίες πίσω από τα κοινωνικά φαινόμενα με σκοπό να παράσχει μακράς διαρκείας θεραπεία, και αφετέρου για να αμβλύνει τις συνέπειες που μπορεί να επέλθουν στις

⁶ Εξαιτίας αυτής της ποικιλομορφίας αρκετοί μελετητές και κοινωνικοί επιστήμονες προτιμούν να χρησιμοποιούν τους όρους οικογένειες (πληθυντικός αριθμός), και, οικογενειακή ζωή παρά τον όρο οικογένεια. (FamilyPlatform, 2011· Giddens, 2006)

οικογένειες από την άνιση σχέση κεφαλαίου-εργασίας ή και τις αποτυχίες του κράτους. (Βενιέρης, 2015· Esping-Andersen et al., 2006)

Η δράση της Κοινωνικής Πολιτικής υλοποιείται με στοχευμένα και εξειδικευμένα μέτρα οικογενειακών ενισχύσεων, άμεσων παροχών (σε είδος και σε χρήμα) προωθώντας την αναδιανομή μεταξύ ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Αλλά δεν εξαντλεί εκεί τη δράση της. Ρυθμίζει κοινωνικές σχέσεις (εκεί όπου απαιτείται δημόσια παρέμβαση) και εγγυάται τους όρους λειτουργίας της κοινωνίας και της αγοράς εργασίας. (Βενιέρης, 2015) Παρεμβάσεις της σε τομείς όπως η ανεργία και η κοινωνική φροντίδα ενισχύουν την οικογένεια, βελτιώνοντας τις συνθήκες ζωής μέσα στις οποίες οι άνθρωποι δημιουργούν οικογένεια και προσπαθούν να τη στηρίξουν.

Η Κοινωνική Πολιτική συνδέεται με το κράτος κοινωνικής ευημερίας και η οικογένεια αποτελεί έναν από τους ακρογωνιαίους λίθους συγκρότησής του. Συμπληρώνει τις ελλείψεις του κράτους κοινωνικής ευημερίας και το στηρίζει σε ένα μεγάλο φάσμα κάλυψης αναγκών, κυρίως μέσα από ανεπίσημες μορφές φροντίδας⁷. (Λυμπεράκη & Τήνιος, 2012)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II – Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

1. Η Οικογένεια στα Ιερά Συγγράμματα

Στα Ιερά Συγγράμματα, η οικογένεια θεωρείται θεμελιώδης μονάδα της κοινωνίας και βασίζεται στο γάμο ενός άνδρα και μιας γυναίκας. Αποτελεί την πιο στενή ανθρώπινη σχέση η οποία κυριαρχείται από τρυφερά αισθήματα, εδράζεται σε ηθικο-θρησκευτικές βάσεις, ενώ αποτελεί μια ισόβια σχέση. (McClintock & Strong, 1880)

Στους πατριαρχικούς και πρωτο-χριστιανικούς χρόνους, κυριαρχούσε η εκτεταμένη μορφής οικογένεια. Έμοιαζε σαν ένα μικρό βασίλειο όπου ο πατέρας προϊστάτο σε όλα τα μέλη του σπιτικού του (Wight, 1953), θεωρούσε δε τον εαυτό του υπόλογο (σε Θεό

⁷ Οι διαφορετικές επιδράσεις κρατών κοινωνικής ευημερίας στις αποφάσεις των ανθρώπων για σχηματισμό οικογένειας συζητούνται στο Κεφ. IV-4

και ανθρώπους) για το σύνολο των μελών του σπιτικού του. (Ενόραση στις Γραφές, 2008) Οι γονείς επωμίζονταν την ευθύνη της εκπαίδευσης των παιδιών τους και της ενστάλαξης ηθικών, πνευματικών και θρησκευτικών αξιών.⁸ Τα Ιερά Συγγράμματα προσέγγιζαν την ανατροφή και εκπαίδευση των παιδιών με πρωτοποριακό τρόπο⁹ για τα δεδομένα εκείνων των εποχών καθώς ενθάρρυναν τις ανοιχτές γραμμές επικοινωνίας, την εκδήλωση αγάπης και σεβασμού μεταξύ των μελών της οικογένειας¹⁰ και την αναγνώριση των αισθημάτων του κάθε μέλους¹¹ – σαν τα λιπαντικά σε μια καλο-λαδωμένη οικογενειακή μηχανή. (Ικανοποιητική Ζωή, 2007) Ως αποτέλεσμα, ένα τέτοιο περιβάλλον βοηθούσε τα παιδιά να αναπτυχθούν σωματικά, συναισθηματικά και πνευματικά.

Ακόμη, τόσο η Παλαιά όσο και στην Καινή Διαθήκη διαπνέονται από στοχαστικό ενδιαφέρον για τις οικογένειες, ενσταλάζοντας ένα πνεύμα αλληλεγγύης για εκείνους που βρίσκονταν σε ανάγκη, όπως μονογονεϊκές οικογένειες, χήρες και ορφανά παιδιά, καθώς απαγόρευαν την εξαπάτηση, την καταδυνάστευση και τις σε βάρος τους διακρίσεις, μεριμνώντας για την οικονομική και υλική ενίσχυσή τους, ώστε να μην περιπέσουν σε κατάσταση ένδειας.¹²

2. Η Οικογένεια στις Παραδοσιακές Κοινωνίες

Στις παραδοσιακές κοινωνίες η οικογένεια ήταν ένα ενιαίο και αδιάσπαστο σύνολο με προβλεπόμενο, διασφαλισμένο και εν πολλοίς προδιαγεγραμμένο επαγγελματικό και οικονομικό μέλλον (Πρεσβέλου, 2012) Ήταν ένας τύπος πυρηνικής οικογένειας, η οποία ζούσε σε μικρά σπίτια, είχε σχέσεις έντονης και βαθιάς διασύνδεσης με τους

⁸ Βλέπε ενδεικτικά, Δευτερονόμιο 6: 5- 7· Μάρκον 12:28-30· Ψαλμοί 127:3

⁹ Παροιμίες 22:6

¹⁰ Εφεσίους 5:28, 29, 33

¹¹ Ενδεικτικά, η αποστολική ρήση: «οι πατέρες μην εξοργίζετε τα παιδιά σας, αλλά να τ' ανατρέφετε με την αγωγή και τη νουθεσία του Κυρίου» (Εφεσίους 6:4, Επιστολές Παύλου, Μετάφραση Τιμόθεου Κ. Κιλίφη), προωθούσε την ενεργή ανάμιξη του πατέρα στην ανατροφή του παιδιού. Εφόσον ο όρος νουθεσία δεν περιλαμβάνει μόνον απλή μετάδοση πληροφοριών αλλά πρωτίστως αναφέρεται στην έκκληση του γονέα στην αντίληψη ηθικής του παιδιού με τέτοιο τρόπο ώστε αυτή να επηρεάζει τις πράξεις του. (Τα Κλειδιά της Οικογενειακής Ευτυχίας, 2008)

¹² Βλέπε ενδεικτικά, Δευτερονόμιο 24:17-21, Δευτερονόμιο 10:18, Έξοδος 22:22-24, Ψαλμός 146:9,

υπόλοιπους συγγενείς, ενώ δεν είχε έναν ξεκάθαρο διαχωρισμό από την κοινωνία (Stone, 1977)

Η οικογενειακή ομάδα ήταν στην ουσία μια οικονομική μονάδα στην οποία όλα τα μέλη της συνεισέφεραν από κοινού στην οικογενειακή επιχείρηση. Όλοι συμμετείχαν στην καλλιέργεια της γης, στην παραγωγή, στην κατανάλωση και, εν μέρει, στην πώληση αγαθών σε μικρό κύκλο. (Hareven, 2000· Giddens, 1993) Η γυναίκα, αν και θεωρούνταν οικιακή εργαζόμενη, συμμετείχε ενεργά στην παραγωγή με τρόπους που αύξαναν το οικογενειακό εισόδημα. (Anderson & Zinsser, 1988) Τα παιδιά θεωρούνταν οικονομική επένδυση και ήταν οι συνεχιστές της λειτουργίας της οικογενειακής-οικονομικής μονάδας-επιχείρησης (Νόβα-Καλτσούνη, 1998) Υπό αυτό το πρίσμα, οι ατομικές και προσωπικές ανάγκες, επιθυμίες και προσδοκίες υστερούσαν ως δευτερεύουσες έναντι της συλλογικής ανάγκης για βιολογική, κοινωνική και οικονομική επιβίωση, για διατήρηση της ενότητας και της συνοχής της οικογενειακής ομάδας.

Η αντίληψη όμως εκείνης της εποχής περί συλλογικότητας στη λειτουργία της οικογένειας, είχε και μια ακόμη έκφανση – τη λειτουργία της ως προνοιακό σύστημα. Η φροντίδα για τα ανήλικα μέλη της οικογένειας, η αντιμετώπιση των ατυχημάτων και των ασθενειών, η μέριμνα για τα ανάκλινα προς εργασία ή υπέργηρα μέλη, ανήκε στη συλλογική ευθύνη της οικογενειακής ομάδας.

3. Η Οικογένεια στη Βιομηχανική Εποχή

Τον 18^ο αιώνα, από τις παραδοσιακές κοινωνίες και τη γεωργική παραγωγή, πραγματοποιείται μετάβαση στις βιομηχανικές κοινωνίες, οι οποίες βασίζονται στην εκμηχανισμένη παραγωγή και την ανταλλαγή αγαθών. (Giddens, 1993) Καθώς μεγάλες μάζες αγροτικού πληθυσμού μετακινούνται προς τα αστικά κέντρα για εργασία στα εργοστάσια, η παραγωγή και η οικονομική δραστηριότητα απομακρύνεται από τον τόπο κατοικίας, σηματοδοτώντας αυτό που έχει αναφερθεί ως το σχίσμα μεταξύ εργασίας και οικογένειας. (Runte & Mills, 2004) Η εργασία αλλάζει έννοια και περιεχόμενο καθώς γίνεται πλέον αμειβόμενη εργασία η οποία, λάμβανε χώρα έξω από το σπίτι, στο χώρο του εργοστασίου ή της βιομηχανίας.

Κατ' αυτό τον τρόπο, η οικογένεια, από το προσκήνιο και το δημόσιο της οικονομικής παραγωγής, εξωθείται στο παρασκήνιο της οικονομίας και στο ιδιωτικό της κοινωνίας. Καθώς πια κυριαρχεί το μοντέλο του άνδρα-κουβαλητή ως κύρια πηγή εισοδήματος για την οικογένεια, ο ρόλος της γυναίκας ταυτίζεται περισσότερο με τα οικιακά καθήκοντα και την ανατροφή των παιδιών. Το οικογενειακό πρότυπο αλλάζει και μαζί του ο ρόλος των φύλων για την οικογένεια και την εργασία.

Οι διαφοροποιήσεις αυτές περιορίζουν σημαντικά τις δυνατότητες της οικογένειας για παροχή προστασίας και κάλυψης στα ευάλωτα μέλη της ενώ μειώνεται και η υποστήριξη που παρείχαν στις αδύναμες κοινωνικά ομάδες οι ιδιώτες και οι μη κρατικοί φορείς. Η κάλυψη εργατικού ατυχήματος, η ασφάλεια ασθένειας ή ανεργίας απαιτούν πια νέους τρόπους αντιμετώπισης. Εν μέσω εργατικών διεκδικήσεων και εντεινόμενων αντιπαραθέσεων για την έκταση της κρατικής παρέμβασης στους τομείς της κοινωνικής προστασίας, στη δεκαετία του 1880 εισάγεται από τον Bismarck ένα οντέλο κοινωνικής ασφάλισης,¹³ το οποίο καταγράφεται ως μια πρώτη και πρώιμη μορφή κράτους πρόνοιας. (Βενιέρης, 2015)

4. Η Οικογένεια στη Μεταπολεμική Εποχή

Οι συνέπειες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου απέβησαν καταστροφικές για όλες τις κοινωνικές ομάδες. Η ευρωπαϊκή οικογένεια εξέρχεται από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο καθημαγμένη οικονομικά, κοινωνικά και ψυχολογικά, διχασμένη πολιτικά και ιδεολογικά (Βενιέρης, 2015· Πρεσβέλου, 2012) Σε αυτή την κρίσιμη περίοδο, η εκπληκτική ανάπτυξη του μεταπολεμικού κράτους κοινωνικής ευημερίας αναδεικνύεται σε μοχλό της αναπτυξιακής οικονομικής πολιτικής στηρίζοντας την οικογένεια.

¹³ Το μοντέλο κοινωνικής ασφάλισης του Bismarck, Καγκελαρίου της τότε Γερμανικής Αυτοκρατορίας, καλυπτόταν από εισφορές εργοδοτών και εργαζομένων. Αν και σκοπός του ήταν να μειώσει τη διείσδυση των σοσιαλιστικών ιδεωδών στα εργατικά στρώματα και να αποτρέψει το ενδεχόμενο κοινωνικής έκρηξης, προέβλεπε την ασφάλιση ασθένειας, εργατικών ατυχημάτων, αναπηρίας και γήρατος. (Βενιέρης, 2015)

Βασισμένο στο κοινωνικο-πολιτικό μοντέλο Beveridge,¹⁴ το κοινωνικό κράτος της μεταπολεμικής Ευρώπης προώθησε την κοινωνική εναρμόνιση και συμφιλίωση και στόχευσε στην ενδυνάμωση του πλέγματος κοινωνικής συνοχής. Πέτυχε ευρείας κλίμακας αναδιανομή του εθνικού παραγόμενου πλούτου με σκοπό την κοινωνική προστασία του πληθυσμού και ιδιαίτερα των πιο ευπαθών ομάδων του, δημιουργώντας παράλληλα ένα καθολικό δίκτυο προστασίας. (Βενιέρης, 2015)

Αν και σημειώνονταν διαφοροποιήσεις στο σχεδιασμό, τη στόχευση και την εφαρμογή κοινωνικών πολιτικών από κράτος σε κράτος, η στήριξη της οικογένειας αποτέλεσε την αιχμή του δόρατος του κράτους κοινωνικής ευημερίας. (Βενιέρης, 2013-β) Προωθήθηκαν πολιτικές πλήρους απασχόλησης, χορήγησης σταθερών επιδομάτων, καθολικότητας στην ασφάλεια, κρατικής χρηματοδότησης και κρατικής οργάνωσης στις παροχές, οι οποίες βοήθησαν στην ανόρθωση και ενδυνάμωση της οικογένειας. Η αρχή έγινε με την πυρηνική οικογένεια ενώ αργότερα και άλλα σχήματα βρήκαν κάλυψη στο κοινωνικό δίκτυο προστασίας. Τελικά, οι πολυάριθμες και αδιάκοπες ενέσεις του κράτους ευημερίας αιμοδότησαν την αποστεωμένη μέσα από τα ερείπια ενός πολέμου δυτικο-ευρωπαϊκή οικογένεια, σταθεροποιώντας το μοντέλο διγονεϊκής συζυγικής πυρηνικής οικογένειας που επικρατούσε τότε. (Πρεσβέλου & Ρήγα, 2013· Πρεσβέλου, 2012) Δικαιολογημένα, οι τρεις δεκαετίες μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο χαρακτηρίστηκαν ως ο χρυσός αιώνας του δυτικο-ευρωπαϊκού Κράτους Κοινωνικής Ευημερίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ – ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ

1. Η Νέα Εποχή

Από τα μέσα του 20ού αιώνα και μετά, πολιτισμικές και ιδεολογικές αλλαγές συγκλονίζουν συθέμελα την Ευρώπη. Την ίδια εποχή, η ανάπτυξη των επιστημών και η εκρηκτική επανάσταση στον τομέα της τεχνολογίας διαφοροποιούν το παγκόσμιο

¹⁴ Η Έκθεση Beveridge, θεωρήθηκε ορόσημο για την εδραίωση του σύγχρονου κράτους κοινωνικής ευημερίας. Διαπνεόταν από τις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης και επεδίωκε την καταπολέμηση της ανθρώπινης ανάγκης, της αρρώστιας, της άγνοιας, της φτώχειας και της οκνηρίας (the five giant evils) (Βενιέρης, 2015).

τοπίο. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, η παγκόσμια σκηνή εισέρχεται στη δίνη των πετρελαϊκών κρίσεων που έχουν μόλις προηγηθεί. Οι συνέπειες για την παγκόσμια οικονομία είναι έντονες. Υιοθετούνται μέτρα πολιτικής τα οποία πλήττουν θεσμοθετημένες κοινωνικές σχέσεις (όπως η εργασία, η δικαιοσύνη και το εκπαιδευτικό σύστημα), αναγκάζοντάς τες να οδηγηθούν σε «επίπονες προσπάθειες προσαρμογής», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Πρεσβέλου. (2012:17) Το μείγμα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής της χρυσής τριακονταετίας του κράτους κοινωνικής ευημερίας ακυρώνεται, και κυριαρχεί το δόγμα της απελευθέρωσης των διεθνών αγορών και της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. (Ρομπόλης, 2013) Είναι το καθοριστικό σημείο το οποίο σηματοδοτεί την ανάδυση μιας νέας εποχής – της εποχής της μετανεωτερικότητας¹⁵.

Η εποχή της μετανεωτερικότητας χαρακτηρίζεται από έναν έκδηλο μετασχηματισμό ο οποίος άπτεται δράσεων και συμπεριφορών οι οποίες αφορούν στο πολιτισμικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο καθώς και σε κουλτούρα σκέψης. Αγγίζει τον τρόπο προσέγγισης της ζωής, της εκπαίδευσης και της κοινωνίας ενώ θέλγεται από την ετερογένεια, το εφήμερο και την ανομοιομορφία. (Ασημάκη, Κουστουράκης & Καμαριανός, 2011)

Σε αυτή τη νέα εποχή, υπό την επενέργεια του νέου οικονομικού δόγματος και με οδηγό την παγκοσμιοποίηση, οι ήδη συντελούμενες τεχνολογικές, πολιτισμικές και ιδεολογικές αλλαγές συνεργούν και παράγουν διεργασίες οι οποίες πυροδοτούν γενικευμένες κοινωνικές μεταβολές. (Cliquet, 2003) Όλοι ανεξαιρέτως οι κοινωνικοί θεσμοί βάλονται, αν και η επίδραση στις διάφορες κοινωνικές ομάδες επέρχεται με διαφορετικούς τρόπους. Οι μεταβολές είναι καταλυτικές, αγγίζουν το συλλογικό και ατομικό βίο ενώ δεν αφήνουν αλώβητη την οικογένεια. (Furstenberg, 2014· Μουσούρου, 2005· Giddens, 2002)

¹⁵ Στη διεθνή βιβλιογραφία παραμένει ακόμη νεφελώδες το κατά πόσο η μετανεωτερικότητα αποτελεί έκφραση ρήξης με τη νεωτερικότητα ή συνέχεια και εξέλιξή της. Η νεωτερική εποχή έχει προσδιοριστεί χρονικά ως η περίοδος η οποία εκτείνεται από το κίνημα του Διαφωτισμού και τη βιομηχανική επανάσταση (τον 18^ο αιώνα) έως τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. (Ασημάκη, Κουστουράκης & Καμαριανός, 2011)

Η επιβληθείσα (λόγω του νέου οικονομικού δόγματος) μείωση της επιρροής του κοινωνικού κράτους πλήττει ευάλωτα τμήματα του πληθυσμού εξωθώντας τα άτομα στην υιοθέτηση ανταγωνιστικών συμπεριφορών, οι οποίες πλήττουν κοινωνικές σχέσεις. Οι αλλαγές στην καθημερινή και εργασιακή ζωή επιφέρουν μεγάλη ελαστικότητα στις διαπροσωπικές επαφές. Η κοινωνική συνοχή διασπάται, δημιουργώντας πολίτες πολλαπλών ταχυτήτων. Αυτή η στροφή των ατόμων προς τις προσωπικές τους ανάγκες, φιλοδοξίες και το ίδιο συμφέρον αναδεικνύει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της νέας εποχής – τον ατομικισμό, τη ρευστότητα και την ανεκτικότητα. (Πρεσβέλου, 2012· Giddens, 2006· Cliquet, 2003)

Όλες αυτές οι διεργασίες εκβάλλουν άμεσα στην οικογένεια και στους ρόλους των μελών της. Οι μεταβολές αγγίζουν το αξιακό επίπεδο και το συναισθηματικό περιεχόμενο που διέπουν τις σχέσεις των μελών της οικογένειας. Υπάρχει μετατόπιση από κανονιστικά πρότυπα σε συμπεριφορές που βασίζονται στις προσωπικές αρέσκειες και επιλογές.

Παράλληλα, οι γυναίκες διακατέχονται πλέον από μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και νιώθουν πιο απελευθερωμένες σχετικά με τον έλεγχο της ζωής τους και των ατομικών δικαιωμάτων τους. Η μεγαλύτερη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση οδηγεί σε διαφοροποιήσεις ως προς την οικογένεια: η ηλικία τέλεσης γάμου των γυναικών αυξάνεται, οι δείκτες γεννητικότητας βαίνουν μειούμενοι, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις η επιλογή τερματισμού ενός γάμου ξεκινά από τις γυναίκες. (Furstenberg, 2014)

Η γενικευμένη ρευστότητα εκβάλλει σε ποικιλίες οικογενειακών σχημάτων που αντιστοιχούν στις νέες ανάγκες και στο νέο υφιστάμενο πλαίσιο. Στη μετανεωτερική εποχή νέα σχήματα πρωτοφανή και καινοτόμα σε σχέση με το παρελθόν αμφισβητούν τον κυρίαρχο ρόλο του τυπικού μοντέλου της πυρηνικής οικογένειας, που ευδοκίμησε στο παρελθόν. (Πρεσβέλου & Ρήγα, 2013· Μουσούρου 1999-α· Giddens 1993)

2. Νέες Μορφές και Σχήματα

Σχετικά με την οικογένεια, η Beck-Gernsheim (2002) αναφέρει ότι ο θεσμός της οικογένειας έχει αλλάξει περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο θεσμό από τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα και μετά. Στη μετανεωτερική εποχή, η οικογένεια βρίσκεται στέγη σε νέα ανέλπιστα, ασυνήθιστα και υπερβατικά σχήματα σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν, τα οποία χαρακτηρίζονται από αναβολή και ποικιλομορφία. (Furstenberg, 2014· Πρεσβέλου & Ρήγα 2013)

Στην ουσία, η διαδικασία αλλαγών που χαρακτηρίζει τις ευρωπαϊκές οικογένειες στη μετανεωτερική εποχή, είχε 2 βασικές εκβάσεις:

- i. *Συρρίκνωση του μεγέθους της οικογένειας.* Η οικογένεια μεταβάλλεται από εκτεταμένη σε πυρηνική, ενώ καταγράφεται μείωση της γεννητικότητας και του αριθμού των παιδιών ανά οικογένεια. Επίσης, η ηλικία τεκνοποίησης αυξάνει όλο και περισσότερο ενώ η δια βίου ηθελημένη ατεκνία έχει αναδειχτεί ως ισχυρή τάση στα ζευγάρια, ιδιαίτερα στις βορειο-ευρωπαϊκές χώρες. (Furstenberg, 2014· Hantrais, Filipov, & Billari, 2006)
- ii. *Διαφοροποίηση και αποθεσμοποίηση των οικογενειακών τύπων.* Σημειώνονται διαφοροποιήσεις στους ρόλους των φύλων μέσα στην οικογένεια, μείωση του αριθμού των γάμων, αύξηση της ηλικίας του πρώτου γάμου, του αριθμού μονογονεϊκών οικογενειών, των εκτός γάμου γεννήσεων¹⁶, ραγδαία αύξηση του αριθμού των διαζυγίων, κατακόρυφη αύξηση της συμβίωσης χωρίς γάμο. Ακόμη, δημιουργούνται νέα σχήματα, όπως οικογένειες του ίδιου φύλου, ενώ όλο και περισσότερα παιδιά βιώνουν τη μετάβαση από μια οικογένεια σε μια άλλη και αυτό για περισσότερες από μια φορές. (Esping-Andersen & Billari, 2015· Πρεσβέλου & Ρήγα, 2013· Κικίλιας, Παπαλιού & Φαγαδάκη, 2008· Hantrais, Filipov, & Billari, 2006· Bjomberg, 1993)

¹⁶ Η συμβίωση και η τεκνοποίηση εκτός γάμου δεν είναι κάτι νέο στην ιστορία της ανθρωπότητας. Η έκπληξη συνίσταται στην ταχύτητα εξάπλωσης των νέων συμπεριφορών καθώς και στην ευκολία υιοθέτησης και αποδοχής τους από μεγάλα τμήματα του πληθυσμού.

Οι παραπάνω μεταβολές και διαφοροποιήσεις δεν βρίσκουν ομοιόμορφη εφαρμογή σε όλες τις χώρες ούτε συμπίπτουν επακριβώς χρονικά. Διαφέρει η αφετηρία, η ένταση και ο ρυθμός πραγματοποίησής τους (Furstenberg, 2014· Giddens, 2006), ενώ τα φαινόμενα αυτά είναι πιο έντονα στη Βόρεια και Κεντρική Ευρώπη. (Πρεσβέλου, 2012· Μουσούρου, 1999-β)

Η έκταση και η ένταση των διαφοροποιήσεων στα οικογενειακά πρότυπα αφηνιδιάζουν αρκετούς ακαδημαϊκούς της τότε εποχής. Για πολλούς, οι αλλαγές ήταν απροσδόκητες και απρόβλεπτες, γιατί θεωρούσαν το διγονεϊκό πυρηνικό οικογενειακό πρότυπο ως αρκετά ευέλικτο σχήμα για να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις μιας δυναμικά ανερχόμενης βιομηχανικής οικονομίας.¹⁷ (Furstenberg, 2014)

3. Η Ελληνική Οικογένεια

Μετά την Επανάσταση του 1821 και τη συγκρότηση του Νεότερου Ελληνικού Κράτους και για τα επόμενα εκατόν πενήντα σχεδόν χρόνια, στην ελληνική κοινωνία κυριαρχεί η εκτεταμένη οικογένεια στην οποία οι γονείς συγκατοικούν με τα παντρεμένα παιδιά τους. (Μαράτου – Αλιπράντη, 1999) Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όμως, λόγω της μεγάλης εσωτερικής μετανάστευσης, η εκτεταμένη οικογένεια δίνει τη θέση της στην πυρηνική οικογένεια, η οποία αναπτύσσεται ως αυτόνομο και διακριτό νοικοκυριό. Το νέο σκηνικό διαβίωσης σηματοδοτεί την αποπροσωποποίηση των κοινωνικών σχέσεων, την αυτονόμηση και ανεξαρτητοποίηση του ατόμου από την οικογενειακή ομάδα. Η οικογένεια υποχωρεί όχι μόνον σε μέγεθος αλλά και σε επιρροή στα μέλη της. (Μαράτου-Αλιπράντη, 2010· Πυργιωτάκης, 2008· Μουσούρου, 1999-α)

Από τη δεκαετία του 1970 και μετά, νέες τάσεις διαφαίνονται στην ελληνική οικογένεια. Καθώς όλο και περισσότεροι γονείς ωθούν τα παιδιά τους σε ανώτατες σπουδές για να διασφαλίσουν ένα καλύτερο μέλλον, προκαλείται μια νέα κοινωνική διαστρωμάτωση, αφού αρκετά παιδιά φτωχών, λαϊκών και πολυπληθών οικογενειών

¹⁷ Ενδεικτικά, η θεωρία του William Goode το 1963 ήταν ότι τα οικογενειακά πρότυπα στο μέλλον θα χαρακτηρίζονταν από ομοιομορφία και απλότητα, και θα συνέκλιναν προς το πρότυπο της συζυγικής διγονεϊκής οικογένειας. Προέβλεψε ότι, όσο πιο αδύναμοι θα γίνονταν οι συγγενικοί δεσμοί και οι διαγενεακές σχέσεις, τόσο πιο ισχυροί και στενοί θα γίνονταν οι οικογενειακοί δεσμοί. Αυτό που προφανώς απέτυχε να προβλέψει ήταν η επικείμενη επανάσταση στην ισότητα των φύλων.

δράττονται της ευκαιρίας για κοινωνική και επαγγελματική ανέλιξη. Επίσης, όλο και περισσότερες γυναίκες συμμετέχουν στην αγορά εργασίας κάτι που σηματοδοτεί νέες ανάγκες και προκλήσεις για την οικογένεια. Η συνοχή και η σταθερότητά της δοκιμάζεται, γιατί η οικογένεια δεν βασίζεται πια σε συλλογικές επιθυμίες (της οικογενειακής ομάδας) αλλά σε ατομικές επιθυμίες και ικανότητες (του κάθε μέλους της). Η διάσπαση και η αστάθεια των παραδοσιακών σχημάτων είναι επί θύραις. (Μουσούρου, 1999-β· Γεώργας κ.ά., 1998) Ενώ οι τάσεις μετασχηματισμού των οικογενειακών σχημάτων είναι ανάλογες με εκείνες των δυτικο-ευρωπαϊκών κοινωνιών, οι αλλαγές πραγματοποιούνται με αποκλίσεις, οι δε ρυθμοί των μεταβολών είναι πιο αργοί. (Πρεσβέλου & Ρήγα, 2013· Πρεσβέλου, 2012· Lesthaeghe, 2010)

Συμπέρασμα Μέρους Α'

Στο Μέρος Α' *Η Θεωρία* επιχειρήθηκε μια προσέγγιση της έννοιας της οικογένειας, καθώς και μερικές καταγραφές σημαντικών στιγμών της ιστορικής διαδρομής της έως και τη μετανεωτερική εποχή.

Από τα τέλη του 20ού αιώνα οι θεωρητικές προσεγγίσεις αποσυνδέουν την έννοια της οικογένειας από ένα προκαθορισμένο σχήμα και από το γάμο, δίνοντας έμφαση στο δεσμό παρά στο θεσμό. Η αλλαγή αυτή δεν εμποδίζει την οικογένεια να συνεχίσει να λειτουργεί ως προνοιακό σύστημα και ως πηγή συναισθηματικής και ψυχολογικής στήριξης των μελών της, ενώ η πιο σημαντική λειτουργία της παραμένει η κοινωνικοποίηση των παιδιών. Η Κοινωνική Πολιτική ενισχύει την οικογένεια καθώς παρεμβαίνει για να βελτιώσει τις συνθήκες ζωής μέσα στις οποίες οι άνθρωποι δημιουργούν οικογένεια και προσπαθούν να τη στηρίξουν.

Από τους πατριαρχικούς και τους πρωτο-χριστιανικούς χρόνους έως και τη βιομηχανική εποχή η οικογένεια αλλάζει σταδιακά – από εκτεταμένη και πολυάριθμη, σε πυρηνική και ολιγάριθμη. Προσαρμόζεται έτσι στις απαιτήσεις των καιρών μετά τις αλλαγές που συντελούνται στην οργάνωση παραγωγής κατά τη μετάβαση των κοινωνικών στη βιομηχανική εποχή.

Η εποχή της μετανεωτερικότητας σηματοδοτεί την ανάδυση μιας νέας εποχής η οποία χαρακτηρίζεται από ετερογένεια και ανομοιομορφία, από τον ατομικισμό, τη ρευστότητα και την ανεκτικότητα. Υπό την επενέργεια του νέου οικονομικού δόγματος και με οδηγό την παγκοσμιοποίηση, οι ήδη συντελούμενες τεχνολογικές, πολιτισμικές και ιδεολογικές αλλαγές συνεργούν και παράγουν διεργασίες οι οποίες πυροδοτούν γενικευμένες κοινωνικές μεταβολές οι οποίες εκβάλλουν άμεσα στην οικογένεια και στους ρόλους των μελών της. Το παραδοσιακό οικογενειακό πλαίσιο διασπάται, και η οικογένεια βρίσκει στέγη σε νέα σχήματα, πρωτοφανή και καινοτόμα σε σχέση με το παρελθόν τα οποία αμφισβητούν τον κυρίαρχο ρόλο του τυπικού μοντέλου της πυρηνικής οικογένειας που ευδοκίμησε στο παρελθόν. Καταγράφεται μείωση του αριθμού των γάμων, της γεννητικότητας και των παιδιών ανά οικογένεια, καθώς και αύξηση της ηλικίας τεκνοποίησης, της ηλικίας του πρώτου γάμου, του αριθμού των μονογονεϊκών οικογενειών, του αριθμού των διαζυγίων και της συμβίωσης χωρίς γάμο.

Στο διάβα του χρόνου η ελληνική οικογένεια μετατρέπεται σταδιακά από εκτεταμένη σε πυρηνική, διαφοροποιούμενη ως προς τη δομή και τη λειτουργία της. Η ελληνική κοινωνία γοητεύεται από τον αέρα των ευρωπαϊκών αλλαγών στα οικογενειακά σχήματα, αλλά ανταποκρίνεται πιο καθυστερημένα, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και μετά, οι δε μεταβολές χαρακτηρίζονται από πολύ αργούς ρυθμούς.

ΜΕΡΟΣ Β' – ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Εισαγωγικά

Οι ευρύτερες αλλαγές που έλαβαν χώρα στην ευρωπαϊκή οικογένεια τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, οδήγησαν σε νέα σχήματα τα οποία διαφοροποιούνται ως προς το μέγεθος, τη σύνθεση και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Από τα δεδομένα προκύπτει ότι οι τάσεις διατηρούνται και τη νέα χιλιετία παρά τις διαφοροποιήσεις στο ρυθμό και στην ένταση χρονικά και γεωγραφικά.

Τα στοιχεία που αποτυπώνουν τις τάσεις της ελληνικής κοινωνίας ως προς το σχηματισμό οικογένειας δείχνουν ότι οι μεταβολές στα οικογενειακά σχήματα στην Ελλάδα είναι περισσότερο ευκρινείς τις τελευταίες δεκαετίες σε σχέση με το παρελθόν, αν και εκκίνησαν πιο αργά χρονικά. (Παπαδοπούλου, 2008) Τα δεδομένα δείχνουν, ότι την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, κάποιες αλλαγές διατηρούν τις τάσεις τους, ενώ κάποια άλλα χαρακτηριστικά ανατρέπουν τα δεδομένα.

Οι τάσεις που έχουν διαμορφωθεί τις τελευταίες δεκαετίες με τα νέα υπερβατικά οικογενειακά σχήματα, καθώς και τα δυσμενή αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης στις οικογένειες, αποτελούν λόγους εύλογης ανησυχίας για τις προκλήσεις καθώς και για τους κινδύνους που προκύπτουν. Ως μεγαλύτερος κίνδυνος για την οικογένεια καταγράφεται ο κίνδυνος της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Το Μέρος Β' *Τα Δεδομένα και οι Προκλήσεις* είναι οργανωμένο σε τέσσερα Κεφάλαια και επιχειρεί να διερευνήσει τις απαντήσεις στα ερευνητικά μας ερωτήματα αναφορικά με τις εξελίξεις στα οικογενειακά σχήματα σε Ελλάδα και Ευρώπη, τις προκλήσεις και τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι οικογένειες σήμερα, καθώς και τις εκτιμήσεις για το μέλλον της οικογένειας.

Ειδικότερα, στο Τέταρτο Κεφάλαιο *Οι Εξελίξεις στη Μετανεωτερική Ευρώπη* θα παρουσιαστούν στοιχεία στατιστικών δεδομένων που απεικονίζουν τις τάσεις που επικρατούν στις ευρωπαϊκές οικογένειες στην αρχή της νέας χιλιετίας με σκοπό να απαντηθεί ένα βασικό ερώτημα αναφορικά με τις αλλαγές που καταγράφονται στη σύνθεση και στη δομή της οικογένειας στην Ευρώπη στις αρχές του 21^{ου} αιώνα.

Στο Πέμπτο Κεφάλαιο *Οι Εξελίξεις στην Ελλάδα της Κρίσης* θα παρουσιαστούν τα δεδομένα και οι τάσεις για την Ελλάδα στην εποχή των Μνημονίων και θα απαντηθεί το ερώτημα του πώς διαμορφώνονται οι τάσεις στην Ελλάδα την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Επίσης θα αναδειχθούν στοιχεία σχετικά με την αντίδραση της ελληνικής οικογένειας την περίοδο της οικονομικής κρίσης.

Το Έκτο Κεφάλαιο *Οι Προκλήσεις και οι Κίνδυνοι* εστιάζουμε την προσοχή μας στην πρόκληση της διασφάλισης της παιδικής ευημερίας και στο κίνδυνο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Ελλάδα, καθώς και

στους στόχους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

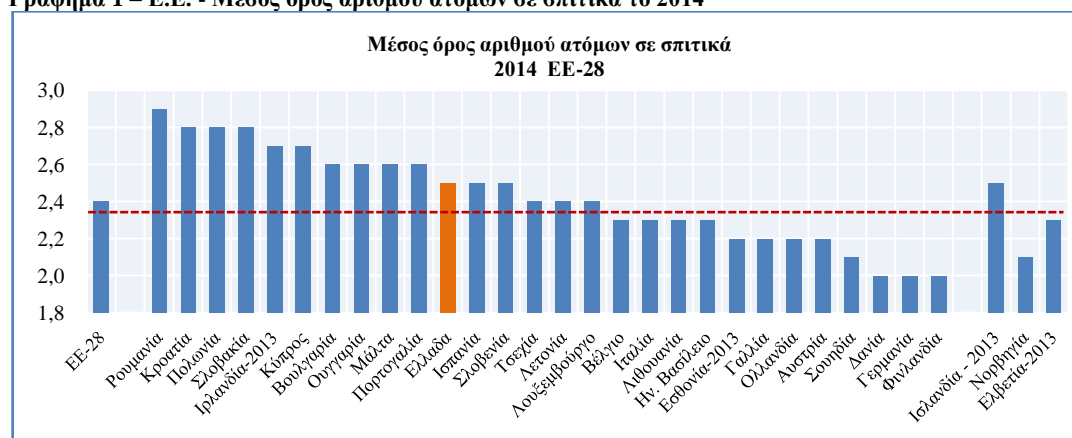
Στο Έβδομο Κεφάλαιο *Οι Προβλέψεις και οι Προοπτικές* θα παρουσιαστούν συνοπτικά οι προβολές στοιχείων του Ο.Ο.Σ.Α. και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής έως το έτος 2030 στην προσπάθεια να εκτιμηθεί το πώς προδιαγράφεται το μέλλον για την οικογένεια και τι αλλαγές μας επιφυλάσσει ακόμη, ώστε να εξαχθούν σημεία προβληματισμού για μελλοντικές δράσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV – ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΝΕΩΤΕΡΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

1. Μέγεθος και Σύνθεση Σπιτικού

Το μέγεθος του σπιτικού στην Ε.Ε. για το 2014 ήταν κατά μέσο όρο 2,4 μέλη ανά σπιτικό ενώ τα σπιτικά με το μεγαλύτερο αριθμό μελών εμφανίζονται κυρίως σε χώρες της Ανατολικής και Νότιας Ευρώπης. (Γράφημα 1) Η συνεχιζόμενη μείωση του μεγέθους των σπιτικών στην Ε.Ε. φαίνεται από το ότι 21 από τις 28 χώρες της Ε.Ε. κατέγραψαν μείωση στο μέσο όρο μελών ανά σπιτικό σε σχέση με το 2005, ενώ οι υπόλοιπες κυμάνθηκαν στα ίδια με το 2005 επίπεδα. Οι μεγαλύτερες μειώσεις σε σχέση με το 2005 καταγράφηκαν στη Βουλγαρία, στην Ισπανία, στην Κύπρο, στη Μάλτα και στη Σλοβενία με 0,3 άτομα κατά μέσο όρο. (Eurostat Database, 2015)

Γράφημα 1 – Ε.Ε. - Μέσος όρος αριθμού ατόμων σε σπιτικά το 2014

Γράφημα 1 - Πηγή: Eurostat

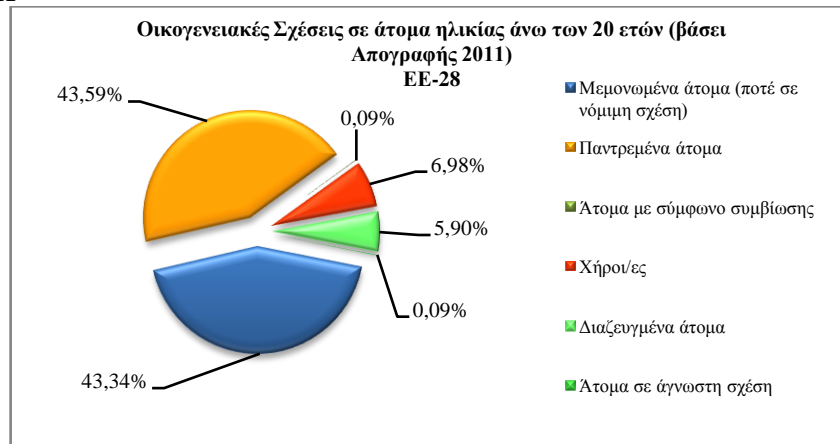
Βάσει των στοιχείων του 2014, το 31,7% των σπιτικών στην Ευρώπη είναι μονομελή σπιτικά, το 31,2% 2-μελή, το 16,6% είναι 3-μελή ενώ 4-μελή είναι το 14% επί του συνόλου των σπιτικών στην Ευρώπη. Συγκρίνοντας τα στοιχεία του 2010 με τα αντίστοιχα του 2014 παρατηρείται ότι, σε επίπεδο Ε.Ε., αύξηση παρουσίασαν τα μονομελή και 2-μελή σπιτικά (αύξηση κατά 2,92% και 2,63% αντίστοιχα), ενώ μειώθηκαν τα σπιτικά που αποτελούνται από 3 και πάνω άτομα. Η μείωση των σπιτικών με 4 άτομα έφτασε το 6,67%, στα σπιτικά με 5 άτομα η μείωση ανήλθε στο 6,25% ενώ στα σπιτικά με 6 άτομα και πάνω η μείωση ήταν 9,09%. (Πίνακας 5)

Από τα αποτελέσματα της απογραφής του 2011 στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως προς το σύνολο του πληθυσμού προκύπτει ότι πάνω από 4 στα 10 άτομα είναι παντρεμένα. (Γράφημα 2 και Πίνακας 6) Τα υψηλότερα ποσοστά παντρεμένων ατόμων εμφανίζονται στη Μάλτα με 51,02%, στην Ελλάδα με 50,24%, και στην Κύπρο με 50,0%. Το χαμηλότερο ποσοστό παντρεμένων ατόμων εμφανίζεται στην Εσθονία (32,92%) και ακολουθούν η Σουηδία (33,86%), η Φινλανδία (37,39%) και η Λετονία (37,55%). Το ποσοστό ατόμων ηλικίας 30-49 ετών που είναι παντρεμένοι ανέρχεται σε 60,6%, και στα άτομα ηλικίας άνω των 50 ετών το ποσοστό ανέρχεται σε 64,5%. (Eurostat Database, 2015)

Σχεδόν το ένα τρίτο όλων των σπιτικών στην Ε.Ε. το έτος 2014 αποτελούνταν από σπιτικά με παιδιά. Το ποσοστό ανήλθε σε 30,27% ή 65,4 εκ. σπιτικά ενώ το έτος 2005 το ποσοστό ανερχόταν στο 32,6% του συνολικού αριθμού σπιτικών. (Eurostat Database, 2015) (Πίνακας 7)

Τα ζευγάρια με παιδιά ανέρχονται στο 20,23% του συνόλου των σπιτικών, καταγράφοντας όμως πτώση κατά 1,3 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το 2005 (Πίνακας 7· Γράφημα 7· Γράφημα 8) Στο διάστημα 2005-2014, ήταν 7 οι χώρες της Ε.Ε. που κατέγραψαν αύξηση στα ποσοστά ζευγαριών με παιδιά (μεγαλύτερη αύξηση στην Ιρλανδία με 1,9 ποσοστιαίες μονάδες) ενώ μείωση καταγράφηκε σε 17 χώρες, με μεγαλύτερη μείωση στη Μάλτα με σχεδόν 7 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ στη μείωση κυριαρχούν οι νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες και χώρες από την Ανατολική Ευρώπη. Τα ζευγάρια με 2 παιδιά κυριαρχούν με 44,28% στο σύνολο των ζευγαριών με παιδιά. (Γράφημα 9) (Eurostat Database, 2015)

Γράφημα 2 – Ε.Ε. - Οικογενειακές Σχέσεις σε άτομα ηλικίας άνω των 20 ετών βάσει της απογραφής του 2011

Γράφημα 2 - Πηγή: Eurostat

2. Τύποι Οικογενειών

2.1. Μονογονεϊκές Οικογένειες

Τα στοιχεία δείχνουν ότι οι μονογονεϊκές οικογένειες αριθμούσαν το έτος 2011 περίπου 22,4 εκατομμύρια, και αποτελούσαν το 16% περίπου του συνόλου των οικογενειών στην Ε.Ε. (εξαίρεση η Φινλανδία για την οποία δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία). Τα δεδομένα της απογραφής του 2001 στην Ε.Ε. δείχνουν ότι οι μονογονεϊκές αποτελούσαν το 9% του συνόλου των οικογενειών αλλά για τις 15 χώρες-μέλη που αποτελούσαν τότε την Ε.Ε. Έστω κι έτσι, προκύπτει συνέχιση της αύξησης μετά το 2000. Επίσης, στο 83,68% επί του συνόλου των μονογονεϊκών οικογενειών κεφαλή ήταν η μητέρα ενώ στο 16,32% ήταν ο πατέρας. Ως ποσοστό επί του συνόλου των οικογενειών στη χώρα, το μικρότερο ποσοστό μονογονεϊκών καταγράφεται στην Κύπρο με 9,87% και ακολουθούν η Ολλανδία με 10,58%, η Δανία με 12,19% και η Γερμανία 12,71%. Το υψηλότερο ποσοστό καταγράφεται στη Λετονία με 33,38% και ακολουθούν η Σλοβενία με 25,23% και η Λιθουανία με 24,42%. (Πίνακας 8) (Eurostat Database, 2015)

2.2. Οικογένειες Χωρίς Παιδιά

Ο αριθμός των ζευγαριών χωρίς παιδιά αυξάνεται στην Ευρώπη. Υπολογίζεται ότι ένας στους τρεις άνδρες και γυναίκες που γεννήθηκαν στη Γερμανία μετά το 1960 θα παραμείνουν χωρίς παιδιά (Cliquet, 2003). Το 2014 ο αριθμός έφτασε τα 53,3 εκ.

ζευγάρια χωρίς παιδιά ή το 24,67% του συνόλου των νοικοκυριών. Η συνολική αύξηση για την περίοδο 2005-2014 ήταν κατά 6,5 εκ. ζευγάρια (ή, αύξηση 13,91%). (Γράφημα 10)

2.3. Συμβίωση Εκτός Γάμου

Το 2011 τα ποσοστά ατόμων που συμβιούσαν εκτός γάμου με νομικά καταχωρημένη σχέση κάλυπταν μόλις το 0,19% του συνόλου των οικογενειών στην Ε.Ε., δείχνοντας ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ατόμων που επιλέγουν τη συμβίωση δεν προχωρούν και σε νομική καταχώρηση της σχέσης. (Πίνακας 9)

Τα ζευγάρια σε σχέση συναινετικής-ελεύθερης συμβίωσης αποτελούν το 12,51% των σπιτικών για τις Ε.Ε. το 2011. Τα μικρότερα ποσοστά καταγράφηκαν στην Ελλάδα (2,45%), στην Πολωνία (2,86%) και στη Μάλτα (3,48%), ενώ τα υψηλότερα καταγράφηκαν στη Σουηδία με 26,94% και ακολούθησαν η Εσθονία με 23,66%, η Γαλλία με 20,85% και η Δανία με 19,65%. (Πίνακας 9) Με διαθέσιμα στοιχεία έτους 2011, το μεγαλύτερο ποσοστό στις συναινετικές σχέσεις για άτομα άνω των 20 ετών καταλαμβάνουν οι ηλικίες 25-29 έτη, και ακολουθεί η ηλικιακή ομάδα 30-34 ετών. Η μικρότερη συμμετοχή εμφανίζεται στις ηλικίες άνω των 45 ετών, με εξαίρεση την ομάδα 50-64 ετών όπου έχει την τρίτη υψηλότερη συμμετοχή (14,84%). (Γράφημα 14)

3. Γαμηλιότητα και Διαζευγιμότητα

3.1. Γάμοι

Μέσα σε 27 χρόνια, την περίοδο 1972-1999, ο αριθμός γάμων στην Ε.Ε. κατέγραψε πτώση κατά 28,50%. Την περίοδο όμως 2000-2011 η πτώση έφτασε το 15,32%, αποδεικνύοντας τη συνέχιση και επιτάχυνση που φαινομένου. (Γράφημα 15) Στη μείωση έχουν συμβάλει η γήρανση του ευρωπαϊκού πληθυσμού καθώς και αυξανόμενες γεννήσεις από ανύπαντρες γυναίκες. Η μεγαλύτερη πτώση για την περίοδο 2000-2013 καταγράφηκε στην Πορτογαλία με 49,81%, ενώ η Σουηδία εμφάνισε συνολική αύξηση του αριθμού των γάμων κατά 29,22%. (Eurostat Database, 2015)

Η τάση επιβεβαιώνεται και από τον αδρό δείκτη γαμηλιότητας¹⁸. Την περίοδο 1972-1999 ο δείκτης μειώνεται από το 7,9 το 1972 (δηλαδή, 7,9 γάμοι ανά 1000 κατοίκους) στο 5,2 το 1999 (μείωση 34,18%), ενώ το 2011 η μέση τιμή του δείκτη σημειώνοντας περαιτέρω πτώση (-19,23%) φτάνει στους 4,2 γάμους ανά 1.000 κατοίκους. (Γράφημα 16) (Eurostat Database, 2015)

3.2. Ηλικία Πρώτου Γάμου

Το 2013 η μέση ηλικία τέλεσης πρώτου γάμου στους άνδρες για τις 28 χώρες της Ε.Ε. ήταν τα 32 έτη και για τις γυναίκες τα 29,3 έτη. Η συνολική αύξηση από το 1990 έως το 2013 ήταν κατά 4,58 έτη για τους άνδρες και 4,46 για τις γυναίκες. Από το 2000 και μετά ο ρυθμός αύξησης ανά έτος είναι σχεδόν σταθερός για τους άνδρες ενώ επιταχύνεται περισσότερο για τις γυναίκες, όμως τα έτη 2012 και 2013 η ηλικία της γυναίκας σημειώνει ελαφριά πτώση (-0,1 έτη) ενώ του άνδρα άνοδο (+0,1 έτη). (Γράφημα 11) (Eurostat Database, 2015· Council of Europe, 2004· Cliquet, 2003)

Ο Πίνακας 10 δείχνει τις μέσες ηλικίες ανδρών και γυναικών στην τέλεση πρώτου γάμου για το έτος 2013. Στους άνδρες, οι μόνες χώρες που η μέση ηλικία ήταν κάτω από τα 30 έτη ήταν η Πολωνία (29,0), η Λιθουανία (29,5) και η Ρουμανία (29,7). Οι χώρες με τη μεγαλύτερη μέση ηλικία ανδρών ήταν η Ιταλία 34 έτη, η Δανία και η Ισπανία με 34,4 έτη και η Σουηδία με 35,7 έτη, ενώ οι ακραίες τιμές αγγίζουν τα 6,7 έτη διαφοράς. Στις γυναίκες οι χώρες με τη μικρότερη μέση ηλικία γυναικών ήταν η Ρουμανία με 26,3 έτη, η Πολωνία με 26,6 και η Βουλγαρία με 26,7 έτη, ενώ οι μεγαλύτερες τιμές σημειώθηκαν στην Ιρλανδία (τιμές 2011) με 34,3 έτη, στη Σουηδία με 33,0 έτη και στην Ισπανία με 32,2 έτη. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Ιρλανδία είναι η μόνη χώρα όπου στη μέση ηλικία πρώτου γάμου η ηλικία των γυναικών είναι μεγαλύτερη από εκείνη των ανδρών.

¹⁸ Η γαμηλιότητα είναι ένα δημογραφικό φαινόμενο το οποίο σχετίζεται με τη συχνότητα των γάμων σε έναν πληθυσμό. Ο αδρός δείκτης γαμηλιότητας ή γάμου αναφέρεται στον αριθμό των γάμων οι οποίοι πραγματοποιήθηκαν μέσα σε ένα έτος, διαιρούμενο με το μέσο όρο πληθυσμού για το ίδιο έτος. Η αναφορά γίνεται ανά 1.000 κατοίκους. (Κοτζαμάνης, n.d.)

3.3. Διαζύγια

Από το 1965 και μετά, ο αριθμός διαζυγίων σημείωσε εκρηκτική άνοδο καταγράφοντας αύξηση κατά 215,79% για την περίοδο 1965–2006. Την περίοδο 2006–2011 η γενική ανοδική τάση των διαζυγίων αντιστράφηκε και ο αριθμός διαζυγίων σημείωσε πτώση κατά 5,63%. (Γράφημα 15) Πτώση καταγράφηκε στις Ιρλανδία, Ηνωμένο Βασίλειο, Βέλγιο, Γερμανία, Βουλγαρία, Αυστρία, Γαλλία. Στασιμότητα με διακυμάνσεις καταγράφονται στις Σλοβακία, Πορτογαλία και Φινλανδία, ενώ αύξηση καταγράφεται στις Ολλανδία, Κύπρο, Ιταλία, Ελλάδα, και Σουηδία. (Eurostat Database, 2015) Ως προς τις ηλικιακές ομάδες, τα διαζύγια αυξάνονται από τις ηλικιακές ομάδες άνω των 30, με τα μεγαλύτερα ποσοστά να σημειώνονται στις ηλικίες 50-64 ετών (11,89%). Η παραπάνω τάση επιβεβαιώνεται και από τον αδρό δείκτη διαζυγίων.¹⁹ (Γράφημα 17) Το 2011 στην Ε.Ε. η μέση τιμή του δείκτη ήταν 2,0 διαζύγια ανά 1.000 κατοίκους, ενώ η αύξηση από το 1965 ήταν υπερδιπλάσια (0,8 διαζύγια ανά 1.000 κατοίκους το 1965). (Eurostat Database, 2015)

Στον Πίνακα 11 απεικονίζεται η σύγκριση γάμων και διαζυγίων για χώρες της Ε.Ε. για το έτος 2013. Στη Μάλτα αναλογούσε 1 διαζύγιο σε κάθε 8 σχεδόν γάμους, στην Ιρλανδία 1 διαζύγιο σε κάθε 7 γάμους, στην Ελλάδα 1 κάθε 4 γάμους, ενώ στις Πορτογαλία, Δανία και Λουξεμβούργο αντιστοιχούσε 1 διαζύγιο για κάθε 1,5 γάμο. (Eurostat Database, 2015)

3.4. Γεννητικότητα

Την περίοδο 1964-2002 ο αριθμός νέων γεννήσεων μειωνόταν συνεχώς και η πτώση έφτασε στο 35,56%. Στη συνέχεια κατεγράφησαν ήπιες αυξητικές τάσεις έως το 2008 (αύξηση 8,66% σε σχέση με το 2002). Την περίοδο 2008-2013 ο δείκτης γεννήσεων κατέγραψε πτώση κατά 7,20%. Το έτος 2014 σημειώθηκε μια μικρή αύξηση κατά 32.986 νέες γεννήσεις (5.108.366, ή 0,65% αύξηση σε σχέση με το 2013). (Γράφημα 18) (European Commission, 2015)

¹⁹ Η διαζευγιμότητα (αποδίδεται και διαζυγιότητα) συνιστά ένα δημογραφικό φαινόμενο που αφορά στην ανάλυση της συχνότητας των διαζυγίων καθώς και της κατανομής τους στο χρόνο. Ο αδρός (ή ακαθάριστος) δείκτης διαζυγίων αναφέρεται στον αριθμό διαζυγίων σε ένα έτος διαιρούμενο με το μέσο όρο πληθυσμού για το ίδιο έτος, και εκφράζεται στον αριθμό ανά 1.000 κατοίκους. (Κοτζαμάνης, n.d.)

Η εξέλιξη του δείκτη ολικής γονιμότητας²⁰ συμβαδίζει με αυτή την εικόνα. Αν και υπάρχουν περιορισμένα στοιχεία για το δείκτη πριν από 5 δεκαετίες, τη δεκαετία του 1960 ο δείκτης ολικής γονιμότητας κινούνταν στο 2,7 για να φτάσει το 2000 στο 1,48 καταγράφοντας πτώση κατά 45% περίπου. Στη συνέχεια κινήθηκε ανοδικά έως το 2010 (στο 1,61) για να μειωθεί στη συνέχεια και να φτάσει το 1,55 το 2013. (Eurostat Database, 2015)

Ο Πίνακας 1 απεικονίζει την εξέλιξη του δείκτη ολικής γονιμότητας για τις χώρες που σήμερα απαρτίζουν την Ε.Ε., από το έτος 2000 και μετά. Ο δείκτης ήταν 1,48 νέες γεννήσεις ανά γυναίκα το έτος 2000, ενώ το 2001 και το 2002 είχε πέσει στο 1,46. Από το 2003 και μετά ο δείκτης εμφάνισε άνοδο, και έφτασε τις 1,62 γεννήσεις το έτος 2010 σημειώνοντας μια αύξηση της τάξης του 10,96% σε σχέση με το 2002. Στη συνέχεια κατέγραψε πτώση της τάξης του 4,32% έως το 2013 κλείνοντας στις 1,55 γεννήσεις για αυτό το έτος.

Πίνακας 1 - Ε.Ε. - Εξέλιξη του δείκτη ολικής γονιμότητας περιόδου 2000-2013

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Δείκτης Ολικής Γονιμότητας	1,48	1,46	1,46	1,47	1,50	1,51	1,54	1,56	1,61	1,61	1,62	1,58	1,58	1,55

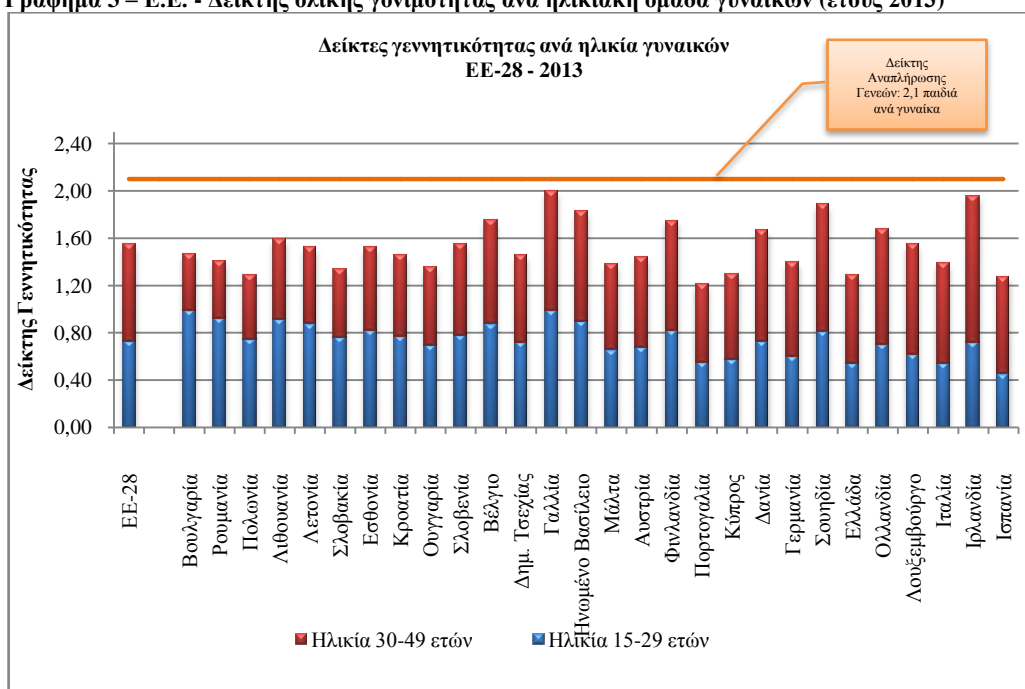
Πίνακας 1 - Πηγή: Eurostat

3.5. Ηλικία Μητέρας στη Γέννηση του Πρώτου Παιδιού

Η μέση ηλικία των γυναικών στη γέννηση του πρώτου παιδιού το 2013 για τις Ε.Ε. ήταν τα 28,7 έτη. Στην Ισπανία, 2 στις 3 γεννήσεις πραγματοποιούνται από γυναίκες ηλικίας άνω των 30 ετών. Στην Ιταλία όπου τα ποσοστά των νέων γεννήσεων ανέρχονται σε 61% για τις ηλικίες άνω των 30 ετών. Στον αντίποδα, στη Βουλγαρία 2 στις 3 γεννήσεις πραγματοποιούνται από γυναίκες κάτω των 30 ετών ή ποσοστό 66,5% επί των νέων γεννήσεων. (Γράφημα 3) Την περίοδο 2000-2013 η διαφορά στην ηλικία πρώτης τεκνοποίησης φτάνει τα 3,1 έτη στην Τσεχία, ενώ σε 14 από τις 28 χώρες της Ε.Ε.-28 η διαφορά ξεπερνά τα 2 έτη. (Πίνακας 12)

²⁰ Δείκτης (ποσοστό) ολικής γονιμότητας είναι ο λόγος των γεννήσεων ενός έτους προς το μέσο γυναικείο πληθυσμό αναπαραγωγικής ηλικίας (15-49 ετών) κατά τη διάρκεια του ίδιου έτους και, γενικότερα, η αναλογία των γεννήσεων μιας περιόδου προς τον αντίστοιχο μέσο πληθυσμό των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας (15-49 ετών). (Κοτζαμάνης, n.d.)

Γράφημα 3 – Ε.Ε. - Δείκτης ολικής γονιμότητας ανά ηλικιακή ομάδα γυναικών (έτος 2013)

Γράφημα 3 - Πηγή: Eurostat (επεξεργασμένο)

Η διαφορά στην ηλικία απόκτησης πρώτου παιδιού από τις γυναίκες στην Ε.Ε. φθάνει τα 5 έτη: στη Βουλγαρία η μέση ηλικία είναι τα 25,7 έτη, ενώ στην Ιταλία είναι τα 30,6 έτη. Ακόμη, το Λουξεμβούργο, η Ισπανία και η Ιταλία είναι οι μόνες χώρες στην Ε.Ε. όπου η μέση ηλικία απόκτησης πρώτου παιδιού είναι πάνω από τα 30 έτη. Αντίθετα, η Βουλγαρία και η Ρουμανία είναι οι χώρες με το μικρότερο μέσο όρο ηλικίας κάτω από τα 26 έτη. (Πίνακας 12)

4. Μερικές παρατηρήσεις στα δεδομένα για την Ευρώπη

Τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν προηγουμένως επιβεβαιώνουν ότι τα κυρίαρχα πρότυπα στα οικογενειακά σχήματα στην Ευρώπη εξακολουθούν και μεταβάλλονται ακόμη και μέχρι τα μέσα της παρούσας δεκαετίας. Αν και παρατηρούνται διαφορές στην ένταση και το ρυθμό πραγματοποίησης των αλλαγών, τα φαινόμενα διαφοροποίησης των οικογενειακών προτύπων είναι πιο έντονα στη Βόρεια και Ανατολική Ευρώπη.

Ο γάμος πραγματοποιείται συχνότερα στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ενώ τα υψηλότερα ποσοστά παντρεμένων ατόμων εμφανίζονται στη Νότια Ευρώπη και τα χαμηλότερα στις Σκανδιναβικές χώρες. (Lippman, Wilcox & Ryberg, 2014) Στις χώρες της πρώην Ανατολικής Ευρώπης καταγράφονται οι χαμηλότερες μέσες ηλικίες στην τέλεση πρώτου γάμου τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες, ενώ οι υψηλότερες τιμές καταγράφονται στις Σκανδιναβικές χώρες και σε χώρες της Νότιας Ευρώπης, αν και παρουσιάζονται αποκλίσεις από αυτό. (Uhlendorff, Rupp, & Euteneuer, 2011) Ως προς τους λόγους που βαρύνουν στην απόφαση των ζευγαριών περί τέλεσης γάμου, έχουν αναδειχθεί παράγοντες όπως η πολιτιστική κληρονομιά ενός λαού και η επίδραση των θρησκευτικών αξιών στην κοινωνία καθώς και η επίδραση που ασκεί στα άτομα το οικονομικό περιβάλλον. Επίσης, οι οικονομικές διακυμάνσεις επηρεάζουν τις αποφάσεις σχετικά με το σχηματισμό οικογένειας, καθώς η δυσκολία στην ανεύρεση μιας ικανοποιητικά αμειβόμενης εργασίας, η αστάθεια στο εργασιακό περιβάλλον, τα υψηλά ποσοστά ανεργίας ιδιαίτερα μεταξύ των νέων, οι περικοπές κοινωνικών δαπανών, καθώς και η έλλειψη υποστηρικτών δομών σε αρκετές χώρες, οδηγούν νεαρά ιδίως ζευγάρια στην απόφαση για αναβολή ή μη τέλεση γάμου. (Furstenberg, 2014)

Η μεγάλη όμως μείωση γεννήσεων τις τελευταίες δεκαετίες αναδεικνύει το οξύ δημογραφικό πρόβλημα της Ευρώπης και ιδιαίτερα των νοτιο-ευρωπαϊκών χωρών. Η μείωση γεννήσεων εντοπίζεται ιδιαίτερα σε νεαρές ηλικίες και αποδίδεται στα υψηλά ποσοστά ανεργίας των νέων, στις δυσοίωνες οικονομικές προοπτικές, στο αυξημένο κόστος φροντίδας των παιδιών, καθώς και στην σύγχρονη εποχή της μετανεωτερικότητας η οποία χαρακτηρίζεται από τον ατομικισμό και τη ρευστότητα. (Πρεσβέλου, 2012· Giddens, 2006· Cliquet, 2003· Μουσούρου, 1999-α) Καθώς σήμερα τα παιδιά θεωρούνται οικονομικό παθητικό, τα άτομα αναμένουν πρώτα να ευημερήσουν οικονομικά και μετά να αποφασίσουν την απόκτηση παιδιού. (Μπαλτάς, 2014)

Η πτώση των δεικτών γεννητικότητας από το 2011 και μετά, φανερώνει ότι, τα αποτελέσματα των οικονομικών δυσκολιών με τις οποίες άτομα και οικογένειες ήρθαν αντιμέτωπα μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης του 2008, εξέβαλαν, έστω και με καθυστέρηση, στους δείκτες γεννήσεων. (OECD, 2011) Στις Σκανδιναβικές χώρες όπου η κρίση έγινε λιγότερο αισθητή από τον ευρωπαϊκό νότο, οι δείκτες γεννητικότητας παρουσίασαν μικρή μείωση ενώ στη Γερμανία παρέμειναν

αμετάβλητοι. (Goldstein et al., 2013) Ειδικά, όμως, την περίοδο 2003-2010 σημειώθηκε στην Ευρώπη ανάκαμψη του δείκτη ολικής γονιμότητας η οποία προβληματίσε τους μελετητές. Αρκετοί συμπεραίνουν ότι η ανάκαμψη οφειλόταν στην αναβολή γεννητικότητας²¹ σε μεγαλύτερες ηλικίες ή πιθανόν στην απότομη αύξηση των μεταναστευτικών ροών προς αυτές τις χώρες. (Eurostat Statistical Books, 2015) Σε χώρες όπου η φάση της αναβολής πραγματοποιήθηκε νωρίς και βρίσκεται σε προχωρημένο στάδιο (Σκανδιναβικές χώρες, Ολλανδία) η αντιστάθμιση επιβεβαιώνεται, ενώ σημειώνονται σχετικά σταθερά ποσοστά ολικής γονιμότητας. Σε χώρες όμως οι οποίες εισήλθαν πιο αργά σε αυτή τη φάση, τα στοιχεία ποικίλουν. [Sobotka, et al., 2011] Όμως οι Esping-Andersen & Billari (2015) αποδίδουν αυτή την ανάκαμψη στην αποτελεσματική διάχυση πολιτικών ισότητας φύλου και συμφιλίωσης οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. (Feichtinger et al., 2013)

Το φαινόμενο της συμβίωσης (με ή χωρίς σύμφωνο) επιβεβαιώνεται περισσότερο σε νεαρότερες ηλικίες ενώ τα στοιχεία δείχνουν ότι μάλλον πρόκειται ένα πειραματικό μοντέλο στη διαδρομή προς το γάμο. (Lippman, Wilcox & Ryberg, 2014· Giddens & Sutton, 2013) Η συμβίωση εκτός γάμου αυξάνεται μετά από διαζύγιο ή χηρεία ενώ μπορεί να οφείλεται σε παράγοντες όπως η επιθυμία για εισόδο σε μια μη δεσμευτική σχέση από την οποία μπορεί κάποιος να αποχωρήσει ευκολότερα ή σε αδυναμία σύναψης γάμου λόγω ανησυχίας και αβεβαιότητας που προκαλούνται από μια αναιμική αγορά εργασίας. (Furstenberg, 2014· Lippman, Wilcox & Ryberg, 2014· Cliquet, 2003)

Επίσης, τα στοιχεία δείχνουν ότι αυξάνεται ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών, αν και οι μελετητές επισημαίνουν ότι τα ο αριθμός τους μπορεί να είναι

²¹ Στη διεθνή βιβλιογραφία χρησιμοποιείται ο όρος fertility postponement για να περιγράψει το φαινόμενο όπου μια πτώση στα ποσοστά γεννητικότητας εξισορροπείται στη συνέχεια από μια ακολουθούμενη αύξηση έτσι ώστε το μέγεθος της οικογένειας να παραμένει σχετικά σταθερό. Αν και υπάρχουν ενστάσεις σχετικά με τη χρήση του όρου postponement (μερικές φορές η αύξηση μπορεί να είναι μεγαλύτερη ή μικρότερη της προηγούμενης πτώσης ή τελικά να μην υπάρχει καθόλου τεκνοποιία) καθώς και με τη χρήση της ελληνικής απόδοσης αναβολή (ο όρος καθυστέρηση υπονοεί ότι τελικά σε κάποια μελλοντική στιγμή θα υπάρξει απόκτηση τέκνου, κάτι που όμως δεν ισχύει απαραίτητα για τον όρο αναβολή), σε αυτή την εργασία θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο αναβολή των γεννήσεων/γεννητικότητας ως περισσότερο χρησιμοποιούμενου στη βιβλιογραφία (Frejka, & Calot, 2001).

ακόμη μεγαλύτερος λόγω του έντονου στις χώρες της Νότιας Ευρώπης φαινομένου των φιλοξενούμενων από συγγενείς μόνων μητέρων με παιδιά. Τα στοιχεία δείχνουν ότι η μονογονεϊκότητα είναι προνόμιο των γυναικών, λαβαίνει χώρα στα πιο αδύναμα οικονομικά στρώματα ενώ οι αριθμοί μονογονεϊκών οικογενειών στις επαρχίες είναι μικρότεροι από εκείνους στα αστικά κέντρα. (Κικίλιας, Παπαλιού & Φαγαδάκη, 2008) Τα υψηλότερα ποσοστά μονογονεϊκών οικογενειών καταγράφονται στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ως αποτέλεσμα των εκρηκτικών πολιτικο-κοινωνικών αλλαγών που έλαβαν χώρα τις τελευταίες δεκαετίες. (Eurostat-Δελτίο Τύπου, 188/2014) Αν και η γενική διαπίστωση είναι ότι ο αριθμός των μόνων γονέων αυξάνεται σε όλη την Ευρώπη, οι λόγοι ποικίλουν καθώς έχουν να κάνουν με την παρεχόμενη από το κράτος προστασία, την αγορά εργασίας σε κάθε χώρα (ισότητα αμοιβών ανδρών-γυναικών) και άλλους μη οικονομικούς παράγοντες (νομοθετικό πλαίσιο περί έκδοσης διαζυγίου, προστασίας μητρότητας και άμβλωσης, κοινωνικές προσλαμβάνουσες). (Ruggeri & Bird, 2014· Κογκίδου, 2012) Αυτό εξηγεί και τον αυξημένο αριθμό μονογονεϊκών στις Σκανδιναβικές χώρες: η απασχόληση των μόνων μητέρων με παιδιά είναι πολύ υψηλή λόγω μεγαλύτερων ευκαιριών μερικής απασχόλησης, οι κοινωνικές αντιλήψεις είναι πιο χαλαρές ενώ οι προνοιακές και υποστηρικτικές δομές της Πολιτείας καθώς και η νομοθεσία προστατεύουν τη μονογονεϊκή οικογένεια.

Από τα στοιχεία προκύπτει και μια άλλη πτυχή. Ενώ ο ρυθμός και το επίπεδο των διαφοροποιήσεων στα οικογενειακά σχήματα και δομές ποικίλει στις ευρωπαϊκές χώρες, οι μεταβολές αυτές παρουσιάζουν συγκλίνουσες τάσεις σε χώρες με κοινά χαρακτηριστικά του κράτους κοινωνικής ευημερίας (κατά την τυπολογία του Esping-Andersen²²), τονίζοντας εμφατικά ότι η οικογενειακή διάρθρωση και τα οικογενειακά σχήματα επηρεάζονται από την αποτελεσματικότητα του κράτους κοινωνικής ευημερίας και από τη διάρθρωση της αγοράς εργασίας.

²² Με γνώμονα το βαθμό κατοχύρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων, το βαθμό αποεμπορευματοποίησης που ακολούθως επιτυγχάνεται, την αναδιανομή του παραγόμενου πλούτου καθώς και τη σχέση κράτους-οικονομίας, ο Esping-Andersen (1990) διακρίνει τα κράτη πρόνοιας σε τρία καθεστώτα: α) το φιλελεύθερο αγγλοσαξωνικό μοντέλο (ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιρλανδία), β) το συντηρητικό-κορπορατιστικό μοντέλο (χώρες ηπειρωτικής Ευρώπης, Γερμανία, Γαλλία), και γ) το σοσιαλ-δημοκρατικό σκανδιναβικό μοντέλο. Ο Ferrera (1996) αναφέρθηκε και στο νοτιο-ευρωπαϊκό μοντέλο (Ιταλία, Ελλάδα, Πορτογαλία, Ισπανία). (Βενιέρης, 2015· Σακελλαρόπουλος, 2001)

Στις Σκανδιναβικές χώρες η αγορά εργασίας παρέχει μορφές ευέλικτης απασχόλησης, τα εισοδήματα από την αμειβόμενη εργασία είναι υψηλότερα από τα αντίστοιχα άλλων χωρών, ενώ το κράτος κοινωνικής ευημερίας παρέχει σημαντικές κοινωνικές μεταβιβάσεις και ευρείες προνοιακές και υποστηρικτικές δομές. Ως εκ τούτου, τα άτομα αισθάνονται περισσότερο ελεύθερα να τολμήσουν τη διαφοροποίηση εφόσον το κοινωνικό και προσωπικό ρίσκο είναι σαφώς μικρότερο, συγκρινόμενο με εκείνο άλλων χωρών. Ακόμη, τα στοιχεία δείχνουν ότι στις σκανδιναβικές χώρες τα αποτελέσματα της κρίσης δεν έγιναν τόσο έντονα αντιληπτά, όσο στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου, αφού το κράτος κοινωνικής ευημερίας, λίγο πριν την περίοδο της οικονομικής κρίσης είχε ήδη εφαρμόσει οικογενειακές πολιτικές που ενθάρρυναν την τεκνοποίηση. Αυτό το θετικό πλαίσιο συνέβαλε στο να εμφανιστεί μικρή πτώση στα ποσοστά γονιμότητας την περίοδο της κρίσης. (Συμεωνίδου, 2013)

Από την άλλη μεριά, στο νοτιο-ευρωπαϊκό μοντέλο (Ferrera, 1996) το βάρος της προστασίας (οικονομικής και ασφάλειας) μεταφέρεται στους ώμους της οικογένειας, δημιουργώντας δεσμούς εξάρτησης με αυτήν. Κατ' αυτό τον τρόπο, η απεξάρτηση από την οικογένεια καθίσταται προβληματική και δύσκολη, και το ρίσκο της επιλογής νεωτερικών σχημάτων είναι σαφώς μεγαλύτερο ιδιαιτέρως όταν τα άτομα βιώνουν έντονες και διαρκείς οικονομικές δυσκολίες. Δεν είναι, λοιπόν, παράξενο το γεγονός ότι καταγράφονται στις νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες μικρότερος αριθμός διαζυγίων, μεγαλύτερο ποσοστό έγγαμων σχέσεων, ελάχιστος αριθμός ζευγαριών που συμβιώνουν εκτός γάμου καθώς και μικρότερος αριθμός μονογονεϊκών οικογενειών. (Κικίλιας, Παπαλιού & Φαγαδάκη, 2008)

Ακόμη όμως και στην περίπτωση κοινών τάσεων μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών, πάλι αυτό μπορεί να ερμηνευτεί από τις διαφοροποιήσεις των μοντέλων κρατών κοινωνικής ευημερίας. Η αύξηση της ηλικίας τέλεσης γάμου στις Σκανδιναβικές χώρες οφείλεται στη γενικευμένη τάση συγκατοίκησης των νεαρών ατόμων ή τη συμβίωση χωρίς γάμο στη βάση της στήριξης από το κράτος ευημερίας και της πιο ισόρροπης σχέσης κεφαλαίου-εργασίας. Στις νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες όμως, η αύξηση είναι το αποτέλεσμα της παραμονής των νεαρών ατόμων στο πατρικό σπίτι εξαιτίας της ελλιπούς στήριξής τους από το κράτος ευημερίας και της άνιση σχέσης κεφαλαίου-εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V – ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

1. Μέγεθος και Σύνθεση Σπιτικού

Το 2014 στην Ελλάδα καταγράφηκαν κατά μέσο όρο 2,5 μέλη ανά σπιτικό ξεπερνώντας τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (2,4 για το 2014 στην Ε.Ε.) ενώ δεν προκύπτει σημαντική μεταβολή στην εποχή της κρίσης. Συγκριτικά με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, η Ελλάδα βρίσκεται από το 2005 και μετά στις πρώτες 10 χώρες με το μεγαλύτερο μέσο όρο μελών ανά σπιτικό, ενώ το 2013 ήταν στην 7η μεγαλύτερη θέση. (Μαράτου-Αλιπράντη, 2010· ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2009) (Γράφημα 1· Πίνακας 2)

Πίνακας 2 – ΕΛΛΑΔΑ - Εξέλιξη του μέσου αριθμού μελών ανά νοικοκυριό

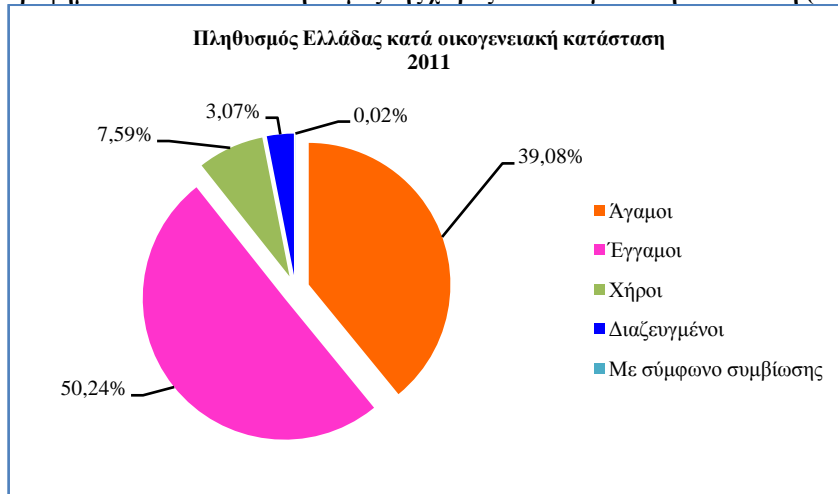
1920	1940	1951	1961	1971	1981	1991	2001	2011
4,3	4,3	4,1	3,8	3,4	3,1	3,0	2,8	2,6

Πίνακας 2 - Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασμένο)

Σύμφωνα με τα αναθεωρημένα στοιχεία απογραφής πληθυσμού – κατοικιών έτους 2011 (ΕΛ.ΣΤΑΤ, 2014), σχεδόν 6 στα 10 σπιτικά είναι μονομελή και 2-μελή. Ειδικά την εποχή της κρίσης (2008-2014), τα μονομελή νοικοκυριά αυξήθηκαν κατά 5 ποσοστιαίες μονάδες ενώ στην ΕΕ-28 η αύξηση για το ίδιο διάστημα ήταν κατά 1 ποσοστιαία μονάδα, στα 3-μελή καταγράφηκε πτώση κατά 1,3 ποσοστιαίες μονάδες (στην ΕΕ-28 η πτώση ήταν κατά 0,3 μονάδες), ενώ στα νοικοκυριά με 4 μέλη και πάνω μέλη η μείωση στην Ελλάδα ήταν κατά 3,7 ποσοστιαίες μονάδες ενώ για την υπόλοιπη Ευρώπη ήταν κατά 0,5 ποσοστιαίες μονάδες. (Eurostat Database, 2015) Τα στοιχεία συνηγορούν στο ότι η οικονομική κρίση έπληξε με σφοδρότητα τις αποφάσεις των νοικοκυριών κυρίως για τεκνοποίηση.

Ακόμη, στο σύνολο του πληθυσμού, 5 στα 10 άτομα είναι έγγαμα, επιβεβαιώνοντας την ισχύ της έγγαμης συμβίωσης στην ελληνική κοινωνία. (Γράφημα 4) Στις ηλικίες 30-39 ετών τα ποσοστά των εγγάμων (και ατόμων σε διάσταση) είναι 62,05% επί του συνόλου της ηλικιακής ομάδας, και στις ηλικίες 40-49 ετών αυξάνουν στο 78,35%.

Γράφημα 4 – ΕΛΛΑΔΑ - Πληθυσμός της χώρας ανά οικογενειακή κατάσταση (έτος 2011)

Γράφημα 4 - Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Σχεδόν 2 στις 3 πυρηνικές οικογένειες στην Ελλάδα το 2011 είχαν παιδιά (συμπεριλαμβάνονται ζευγάρια με παιδιά, συμβιούντες με παιδιά και μονογονεϊκές με παιδιά). Έως 2 παιδιά είχαν 9 στις 10 πυρηνικές οικογένειες, ενώ 5 στις 10 είχαν ένα 1 παιδί, κάτι που οδηγεί μερικώς να συμπεράνουν ότι η πολυτεκνία είναι εκτός των επιλογών των νεότερων γενεών. (Μπαλτάς, 2014)

Σε απόλυτους αριθμούς, η περιοχή της χώρας με τα περισσότερα παντρεμένα ζευγάρια με παιδιά στις πυρηνικές οικογένειες είναι η Αττική με 742.289 ζευγάρια με παιδιά και ακολουθεί η Κεντρική Μακεδονία με 360.829 ζευγάρια. Οι περιοχές με τα λιγότερα ζευγάρια με παιδιά είναι το Βόρειο Αιγαίο με 34.928 ζευγάρια και τα Ιόνια νησιά με 38.532 ζευγάρια. Γενικά, σε κάθε περιοχή της χώρας τα ζευγάρια με παιδιά αποτελούν το 61% έως το 71% του συνόλου των πυρηνικών οικογενειών.

Από τις έρευνες του Ευρωβαρομέτρου για τον πληθυσμό της Ελλάδας, προκύπτει μείωση αυτού που οι Έλληνες ανέκαθεν θεωρούσαν ως ιδανικό μέγεθος οικογένειας (2 γονείς και 2 παιδιά), αλλά επίσης προκύπτει σημαντική μείωση του μέσου μεγέθους της οικογένειας που τα άτομα σκοπεύουν να έχουν. Προφανώς αυτό προκύπτει ως αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης που πλήττει τη χώρα αλλά και ως ένδειξη πιθανής απόγνωσης για ένα μακράς διάρκειας αβέβαιο μέλλον. (Testa, 2012)

2. Τύποι Οικογενειών

2.1. Μονογονεϊκές Οικογένειες

Οι μονογονεϊκές²³ οικογένειες στην Ελλάδα αποτελούσαν το 15,35% του συνόλου των πυρηνικών οικογενειών της χώρας ενώ η μητέρα ήταν η κεφαλή στο 83,95%. Την περίοδο της κρίσης, ο ρυθμός ανόδου των μονογονεϊκών οικογενειών ακολουθεί τον αυξητικό ρυθμό της Ε.Ε. (Eurostat Database, 2015· ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2014) Την περίοδο 2001-2011 οι μονογονεϊκές αυξήθηκαν κατά 112.598 οικογένειες ή κατά 3,3 ποσοστιαίες μονάδες περίπου. (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2009) (Πίνακας 8· Πίνακας 15)

Επίσης, τα στοιχεία δείχνουν ότι ένα ποσοστό μόνων γονέων επιλέγει την επιστροφή του στο παραδοσιακό σχήμα, καθώς και ότι ως αιτίες μονογονεϊκότητας στην Ελλάδα καταγράφονται η χηρεία κατά κύριο λόγο, δευτερευόντως το διαζύγιο και, ακολούθως σε πολύ μικρό ποσοστό, οι εκτός γάμου γεννήσεις.

Οι περισσότερες μονογονεϊκές οικογένειες βρίσκονται στην Αττική σε ποσοστό 6,12% (184.975 οικογένειες) επί του συνόλου των πυρηνικών οικογενειών της χώρας, και ακολουθούν οι μονογονεϊκές στην Κεντρική Μακεδονία με ποσοστό 2,54% επί του συνόλου των οικογενειών της χώρας. (Πίνακας 13)

2.2. Οικογένειες Χωρίς Παιδιά

Το 2014 τα ζευγάρια χωρίς παιδιά στην Ελλάδα αντιπροσώπευαν το 5,91% του συνόλου των σπιτικών. Την περίοδο 2005-2011 η αύξηση του αριθμού ζευγαριών χωρίς παιδιά ήταν 7,20% αλλά την περίοδο 2011-2014 κατέγραψε πτώση 1,20%. Συγκριτικά

²³ Από στατιστικής πλευράς, για το χαρακτηρισμό μιας οικογένειας ως μονογονεϊκής έχει να κάνει με τον προσδιορισμό των τέκνων ως εξαρτώμενα ή μη από τον γονέα και από την ηλικία (συνήθως υπολογίζονται τα τέκνα έως 16 ετών). Αυτός ο περιορισμός αποκλείει από τον ορισμό ως μονογονεϊκής μιας οικογένειας με παιδιά που όμως ένα από αυτά είναι ηλικίας άνω των 16 ετών και είναι οικονομικά ενεργό ή άνεργο. Επίσης, αν στην Ελλάδα αυξηθεί το όριο ηλικίας από τα 16 έτη στα 18 έτη (ηλικία κατά την οποία τα παιδιά αποφοιτούν από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση) το ποσοστό των μονογονεϊκών αυξάνεται. Επίσης, δεν υπολογίζονται στις μετρήσεις ως μονογονεϊκές οι οικογένειες οι οποίες φιλοξενούνται από συγγενείς ή τους γονείς του πατέρα ή της μητέρας (Κικίλιας, Παπαλιού & Φαγαδάκη, 2008).

με την Ε.Ε., τα ποσοστά ζευγαριών χωρίς παιδιά στην Ελλάδα σημειώνουν αύξηση την τελευταία δεκαετία (όπως και στην Ε.Ε.) αλλά ο ρυθμός της αύξησης είναι σαφώς μικρότερος: στην Ε.Ε. από το 2005 και μετά η μέση αύξηση είναι της τάξης του 1,55% ανά έτος ενώ στην Ελλάδα είναι 0,66% ανά έτος.

2.3. Συμβίωση Εκτός Γάμου

Η Ελλάδα είναι η χώρα με το μικρότερο ποσοστό ζευγαριών που συγκατοικούν χωρίς γάμο (ποσοστό 2,45% επί του συνόλου των σπιτικών) σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε. (Πίνακας 9) Το χαμηλό ποσοστό πιθανόν να συνδέεται με την έλλειψη για χρόνια νομοθετικού πλαισίου που να διέπει τις σχέσεις εκτός γάμου. Επίσης, το ποσοστό συμβιούντων χωρίς γάμο ζευγαριών τα οποία έχουν παιδιά είναι ακόμη χαμηλότερο καθώς αποτελεί περίπου το 1% του συνόλου των ζευγαριών με παιδιά. Αυτό προφανώς είναι ένα δείγμα ότι στην Ελλάδα η τεκνοποίηση είναι στενά συνδεδεμένη με την έγγαμη συμβίωση και δεν έχει επέλθει ακόμη στη χώρα μας ο διαχωρισμός ο οποίος καταγράφεται σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες μεταξύ έγγαμης συμβίωσης και τεκνοποίησης. (Μαράτου-Αλιπράντη, 2010)

3. Γαμηλιότητα και Διαζευγμότητα

3.1. Γάμοι

Η δεκαετία του 1960 καταγράφηκε ως η δεκαετία έκρηξης γάμων στην Ελλάδα. Στις επόμενες δεκαετίες ο απόλυτος αριθμός γάμων σημείωσε γενικά κάμψη με διακυμάνσεις ενώ από το 2008 και μετά, καταγράφεται πτώση η οποία το έτος 2012 έφτασε το 19,02% σε σχέση με το έτος 2007. Το 2013 σημειώνεται αύξηση στον αριθμό των γάμων κατά 3,12%. (ΕΛ.ΣΤΑΤ. Database, 2015· Eurostat Database, 2015) Συνεπώς, και στην Ελλάδα όπως και στην Ευρώπη ο αριθμός των γάμων βαίνει μειούμενος αν και η μείωση στην Ελλάδα από το 2008 έως το 2012 είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη της Ε.Ε.

Από χώρα υψηλής γαμηλιότητας (9,4 γάμοι ανά 1.000 κατοίκους το 1965), η Ελλάδα βλέπει το δείκτη γαμηλιότητας να βυθίζεται το 1996 στους 4,2 γάμους ανά 1.000 κατοίκους. Την περίοδο 1997-2007 ο δείκτης κατέγραψε άνοδο κατά 29,25%

φτάνοντας τους 5,5 γάμους ανά 1.000 κατοίκους. Κατόπιν, την περίοδο 2008-2012 κατέγραψε πτώση (17,88% σε σχέση με το 2007) φτάνοντας το έτος 2012 τους 4,5 γάμους ανά 1.000 κατοίκους.

Οι λόγοι που συνδέονται με την πτώση του δείκτη γαμηλιότητας έχουν να κάνουν με τη μείωση του αριθμού των γάμων στις νεαρές ηλικίες λόγω αναβλητικότητας τέλεσης γάμου εξαιτίας των δυσκολιών που έχουν επέλθει στην αγορά εργασίας και στα υψηλά ποσοστά ανεργίας. Πάντως, η κάθοδος του δείκτη έως το 1996 καθυστέρησε χρονικά σε σχέση με άλλες βορειο-ευρωπαϊκές χώρες. (Κοτζαμάνης & Σοφianoπούλου, 2009· Μουσουρού, 1999-β)

3.2. Ηλικία Πρώτου Γάμου

Το 1990 η μέση ηλικία στην τέλεση πρώτου γάμου για τις γυναίκες ήταν τα 24,9 έτη, ενώ για τους άνδρες τα 29 έτη. Από τότε και μετά η μέση ηλικία τέλεσης πρώτου γάμου και των δύο φύλων αυξάνεται σταθερά, και φτάνει το 2013 τα 29,7 έτη για τις γυναίκες και τα 32,9 έτη για τους άνδρες. Η συνολική αύξηση της μέσης ηλικίας στην τέλεση πρώτου γάμου από το 1990 έως το 2013 ήταν 3,9 έτη για τους άνδρες και 4,8 για τις γυναίκες. (Γράφημα 12) Γενικά, η ηλικία τέλεσης πρώτου γάμου για άνδρες και γυναίκες στην Ελλάδα συνεχίζει να αυξάνει την περίοδο 2008-2013, ενώ παραμένει μεγαλύτερη από τις ηλικίες στην Ε.Ε. την ίδια περίοδο 2008-2013, υπερτερόντας ελαφρώς σε ποσοστιαία βάση. (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2014) Συνεπώς, η απόφαση για σύναψη γάμου καθώς και για σχηματισμό οικογένειας στην Ελλάδα μετατοπίζεται σε μεγαλύτερες ηλικίες ακολουθώντας τις τάσεις που καταγράφονται σε χώρες της Νότιας Ευρώπης. (Uhlendorff, Rupp & Euteneuer, 2011)

3.3. Διαζύγια

Μετά τις νομοθετικές πρωτοβουλίες της Ελληνικής Πολιτείας τη δεκαετία του 1980, ο αριθμός των διαζυγίων στην Ελλάδα σημειώνει εκρηκτική άνοδο. Την περίοδο 2000-2009 ο αριθμός διαζυγίων καταγράφει άνοδο κατά 20,32%, για να ακολουθήσει πτώση τα έτη 2010 και 2011 κατά 6,63%, ενώ το 2012 καταγράφεται αντιστροφή με άνοδο του αριθμού διαζυγίων κατά 17,12% ως προς το 2011. Το 2009 αντιστοιχεί 1 διαζύγιο σε

κάθε 4,3 γάμους ενώ το 2012 η αναλογία γάμων-διαζυγίων ήταν 1 διαζύγιο σε κάθε 3,3 γάμους. Αυτή η τάση επιβεβαιώνεται και από τον αδρό δείκτη διαζυγίων. (Γράφημα 13) Την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα, η μέγιστη τιμή του δείκτη διαζυγίων φτάνει το έτος 2012 το 1,3 διαζύγια σε 1.000 κατοίκους καταγράφοντας άνοδο 18,18% σε σχέση με το 2011. (Eurostat Database, 2015) Ως προς τη γεωγραφική κατανομή, σχεδόν ο μισός πληθυσμός διαζευγμένων ατόμων βρίσκεται στην Αττική (το 45,46%), ενώ στην Κεντρική Μακεδονία ζει το 16,67% των διαζευγμένων. (Πίνακας 14)

Αν και την περίοδο της κρίσης τα διαζύγια στην Ελλάδα σημείωναν αύξηση ενώ στην Ευρώπη κάμψη, ο πολύ χαμηλός αριθμός διαζυγίων στην Ελλάδα μπορεί να αποδοθεί και στα οικονομικά αδιέξοδα που βιώνουν κυρίως οι γυναίκες καθώς σε περίπτωση διαζυγίου θα αντιμετώπιζαν πιο έντονα τον κίνδυνο φτώχειας, ιδιαίτερα εάν είχαν παιδιά. (Συμεωνίδου, 2013)

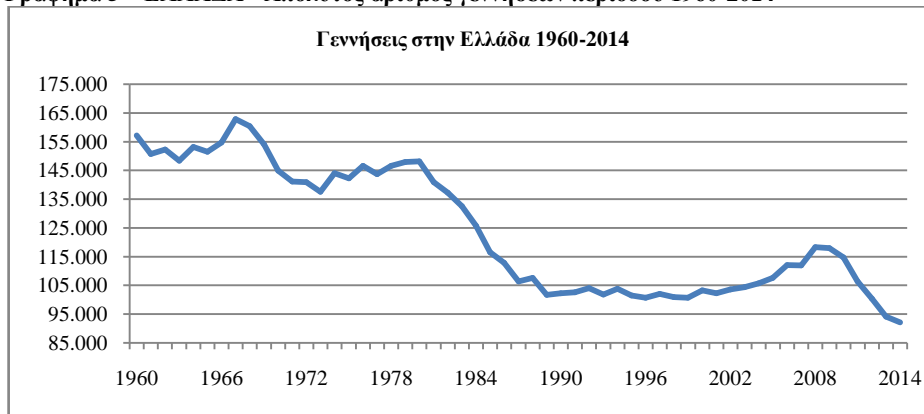
Ως προς τις ηλικιακές ομάδες, τα διαζύγια κορυφώνονται στις ηλικίες 40-49 ετών με ποσοστό 38,80%. (Eurostat Statistics Database, 2015) Αν και στην Ελλάδα συντρέχουν οι λόγοι που έχουν συνδεθεί με το διαζύγιο σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες (προσωπικές επιθυμίες, τάσεις αυτονόμησης αυξημένη συμμετοχή της γυναίκας στην αγορά εργασίας, σταδιακή εξάλειψη του κοινωνικού στίγματος). (Κοτζαμάνης-Σοφιοπούλου, 2009· Μουσούρου, 1999), ο αυξημένος αριθμός διαζυγίων στις ηλικίες 40-49 ετών πιθανόν να εξηγείται και από το ότι ο γάμος και η οικογένεια στην ελληνική κοινωνία διατηρούν έντονα στοιχεία παιδοκεντρικής αντίληψης. Καθώς οι γονείς τείνουν να αναστέλλουν τις προσωπικές τους επιθυμίες έως την ενηλικίωση του παιδιού, ευελπιστούν ότι το παιδί θα διαδραματίσει το συγκολλητικό ρόλο ανάμεσα στο ζευγάρι. Αλλά όταν το παιδί φύγει από το σπίτι, η δύναμη της κόλλας ξεθυμαίνει και η εικόνα του διαζυγίου ωριμάζει. (Καλογεράκη, 2008)

3.4. Γεννητικότητα

Την περίοδο 2000-2008 καταγράφηκε αύξηση των γεννήσεων στην Ελλάδα κατά 17,55%. Την περίοδο 2008-2014 η πτώση είναι αξιοσημείωτη και φτάνει το 22,15%. (Γράφημα 5) (European Commission, 2015) (Eurostat Database, 2015) Την περίοδο

2009-2013 η μείωση του απόλυτου αριθμού γεννήσεων στην Ελλάδα ήταν σχεδόν 3-πλάσια από τη μείωση του απόλυτου αριθμού στην Ε.Ε.

Γράφημα 5 – ΕΛΛΑΔΑ - Απόλυτος αριθμός γεννήσεων περιόδου 1960-2014

Γράφημα 5 - Πηγή: Eurostat

Η εξέλιξη του δείκτη ολικής γονιμότητας συμβαδίζει με αυτή την εικόνα. Από το 2010 και μετά σημειώνεται έντονη κάμψη του δείκτη ο οποίος έκλεισε το 2013 στο 1,29 (πολύ κάτω από το επίπεδο αναπλήρωσης γενεών) με πτώση 12,93% έναντι του 2009, ενώ για την ίδια περίοδο ο δείκτης στην Ε.Ε. παραμένει σταθερός. (Πίνακας 3)

Πίνακας 3 – ΕΛΛΑΔΑ - Εξέλιξη του δείκτη ολικής γονιμότητας περιόδου 1999-2013

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Δείκτης Ολικής Γονιμότητας	1,24	1,27	1,25	1,27	1,28	1,30	1,32	1,38	1,38	1,47	1,49	1,47	1,40	1,35	1,29

Πίνακας 3 - Πηγή: Eurostat

Αξιοσημείωτο είναι ότι ο δείκτης ολικής γονιμότητας στη γέννηση δεύτερου και τρίτου παιδιού έχει κατακυλήσει τα τελευταία χρόνια ενώ την περίοδο 2007-2011 στην Ελλάδα ο δείκτης ολικής γονιμότητας των άνεργων γυναικών σημείωσε πτώση κάτω από εκείνον των εργαζομένων γυναικών (ενδεικτικά, στη Γερμανία ο δείκτης των άνεργων γυναικών αυξήθηκε και των εργαζομένων γυναικών μειώθηκε, ενώ στη Νορβηγία οι δείκτες βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο). (Eurostat, 2013) Επιπρόσθετα, η εκτόξευση της νεανικής ανεργίας άνω του 60% το 2013, το ότι μόνο 4 στις 10 γυναίκες (ανα)παραγωγικής ηλικίας εργάζονταν το έτος 2013, (Δάντης, 2014), καθώς και οι μειώσεις και περικοπές κοινωνικών επιδομάτων εκτιμάται ότι θα εκβάλλουν είτε σε αναβολή τεκνοποίησης σε μεγαλύτερη ηλικία είτε σε τελική ατεκνία για το 20% των γυναικών οι οποίες γεννήθηκαν μέχρι το 1970. (Μπαλτάς, 2014· Συμεωνίδου, 2013)

3.5. Ηλικία Μητέρας στη Γέννηση του Πρώτου Παιδιού

Η μέση ηλικία των γυναικών στη γέννηση του πρώτου παιδιού το 2013 για την Ελλάδα ήταν τα 29,9 έτη, ή 1,2 έτη μεγαλύτερη από τη μέση ηλικία στην Ε.Ε. (28,7 έτη). Μέσα σε 4 χρόνια, διαρκούσης της οικονομικής κρίσης, η μέση ηλικία πρώτης τεκνοποίησης αυξήθηκε σχεδόν κατά 1 έτος, από τα 29 έτη το 2009 στα 29,9 έτη ηλικίας το 2013, (Πίνακας 12) ενώ είχε αυξηθεί μέσα σε μια 20-ετία κατά 4 χρόνια. Επίσης, 6 στις 10 γεννήσεις στην Ελλάδα πραγματοποιούνται από γυναίκες ηλικίας άνω των 30 ετών. (Γράφημα 3) Η αναβολή πρώτης τεκνοποίησης εκβάλλει σε (μικρότερο) αριθμό παιδιών αφού οι γυναίκες αρχίζοντας αργά την τεκνοποίηση αρκούνται σε λιγότερα παιδιά. (Συμεωνίδου, 2013)

4. Ο Ρόλος της Οικογένειας στην Ελλάδα της Κρίσης

Οι McKie & Calan (2012) αναφέρουν ότι σε περιόδους κρίσης, η οικογένεια παρέχει πρακτική, συναισθηματική και οικονομική υποστήριξη, ενώ διαφοροποιεί τους τρόπους ικανοποίησης των αναγκών των μελών της (Μπρούμου, 2010) Σε όλους τους τρικυμιώδεις καιρούς του, το ελληνικό κράτος είχε πάντα έναν ισχυρό σύμμαχο – την οικογένεια. Καθώς η κρατική λειτουργία αποδεικνυόταν διαχρονικά αναποτελεσματική, το ρόλο της προστασίας των αδύναμων μελών της ανέλαβε η οικογένεια διαδραματίζοντας καταλυτικό ρόλο σε αυτό, προσφέροντας δίχτυ προστασίας στα αδύναμα μέλη της. Η οικογένεια στην Ελλάδα των Μνημονίων κλήθηκε να ανοίξει το σπίτι της ώστε να επαναπατριστούν τα πληγέντα από τον οικονομική λαίλαπα μέλη της. Την εποχή της κρίσης, η οικογένεια στην Ελλάδα ενίσχυσε τους μηχανισμούς προστασίας των μελών της προσπαθώντας να πυκνώσει το δίχτυ προστασίας που διάνοιγαν οι κρατικές πολιτικές ιδιαίτερα των τελευταίων ετών. Το έκανε αυτό αναδιανέμοντας στα μέλη της συνταξιοδοτικές παροχές (των ηλικιωμένων μελών της) και παρέχοντάς τους στέγη, σε μια εντυπωσιακή έκφραση οικογενειακής αλληλεγγύης. (Λυμπεράκη & Τήνιος, 2012) Αυτό άλλωστε προκύπτει και από τα στατιστικά ευρήματα.

Σε έρευνα του 2012 (Ενημέρωση, 2013) φαίνεται ότι στην Ελλάδα της κρίσης η οικογένεια αποτελεί πηγή οικονομικής στήριξης των άνεργων μελών της, καθώς περίπου 1 στους 3 άνεργους άνδρες και 1 στις 2 περίπου άνεργες γυναίκες στηρίζονται οικονομικά από τον οικογενειακό-συγγενικό κύκλο. Επίσης, η οικογένεια αποτελεί ύστατο καταφύγιο για τα άνεργα μέλη της, καθώς 8 στους 10 άνεργους άγαμους άνδρες και γυναίκες διαμένει με το οικογενειακό-συγγενικό περιβάλλον. Σε άλλες μελέτες, το ποσοστό άνεργων νέων ηλικίας 20-49 ετών οι οποίοι διαμένουν στο ίδιο σπίτι με συνταξιούχο, αυξήθηκε εντυπωσιακά, από το 2,6% το 2007, στο 18,4% το 2011. Η εκρηκτική αύξηση καταγράφεται ιδιαίτερα στις ηλικίες 35-39 ετών: το 2007 το ποσοστό των άνεργων νέων αυτής ομάδας που συγκατοικούσαν με συνταξιούχο ήταν στο 1,7%, το 2011 το ποσοστό ανήλθε στο 23,2%, κάτι που σημαίνει ότι 1 στους 4 άνεργους νέους ηλικίας 35-39 ετών διαμένει με τους γονείς του. (Λυμπεράκη & Τήνιος, 2012)

Η προαναφερόμενη τάση χαρακτηρίζει όλους τους νέους, άνεργους και μη. Για το 2013, ενώ το ποσοστό νέων ηλικίας 25-29 ετών που παραμένουν στο σπίτι των γονέων τους φτάνει στο 39,1% στην Ε.Ε., το αντίστοιχο ποσοστό στην Ελλάδα ήταν σχεδόν διπλάσιο (ποσοστό 68%) δείχνοντας ότι 7 στους 10 νέους στην Ελλάδα ηλικίας 25-29 ετών παραμένουν στο πατρικό σπίτι, αποτυπώνοντας την τάση ότι νέοι μεγαλύτερων ηλικιών τείνουν να αναβάλουν την αναχώρησή τους από το πατρικό σπίτι. Από την έναρξη της οικονομικής κρίσης και μετά, το ποσοστό νέων ηλικίας 25-29 ετών που παρέμεναν στο σπίτι των γονέων τους αυξήθηκε στην Ελλάδα κατά 10,39%, ενώ ο μέσος όρος ηλικίας των νέων ανδρών στην Ελλάδα όταν αφήνουν το σπίτι των γονέων τους ήταν για το έτος 2013 τα 30,7 έτη. (Eurostat Database, 2015)

Επίσης, καταγράφεται μεγαλύτερη ενεργοποίηση των γυναικών εν μέσω κρίσης ως προς την αγορά εργασίας. Το έτος 2012, σε οικογένειες με 2 ενήλικες και 2 παιδιά κάτω των 20 ετών όπου ο άνδρας είναι άνεργος, σημειώνεται αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας κατά 6,7% σε σχέση με το 2007. Όσα περισσότερα παιδιά όμως έχουν οι οικογένειες τόσο η αντίδρασή τους σε ενδεχόμενη ανεργία γίνεται πιο ασθενής. Αυτό έχει να κάνει με τη μειωμένη (οικονομική) δυνατότητα των οικογενειών για διατήρηση υπηρεσιών άτυπης παροχής παιδικής φροντίδας καθώς και με την υποστήριξή τους από την οικογενειακή αλληλεγγύη. (Λυμπεράκη & Τήνιος, 2012)

Όμως, οι συνέπειες των περιοριστικών πολιτικών των τελευταίων ετών φαίνεται ότι επηρεάζουν όχι μόνον τα οικονομικά της οικογένειας αλλά και την ψυχολογία της. Έρευνες καταγράφουν ότι η ελληνική οικογένεια διακατέχεται από απαισιοδοξία για το μέλλον ενώ δεν έλειψαν οι κλυδωνισμοί, οι εντάσεις και η οικογενειακή απορρύθμιση όταν η καταιγίδα έπληξε μαζικά και ξαφνικά την απροετοίμαστη και ανυποψίαστη κοινωνία. Στις περιπτώσεις όπου ο άνδρας είναι άνεργος και η γυναίκα εργαζόμενη, ο άνεργος άνδρας θα μπορούσε δυνητικά να ασχολείται περισσότερο με τη φροντίδα του παιδιού κάτι που θα οδηγούσε σε ανακατανομή ρόλων μέσα στην οικογένεια. Όμως αυτό έχει επιφέρει συγκρούσεις καθώς ο άνδρας φαίνεται να πλήττεται από την ανεργία οικονομικά και ψυχολογικά, λόγω της κοινωνικής αντίληψης του ρόλου του στην ελληνική οικογένεια αλλά και γιατί η ανεργία επί μακρόν έπληττε κυρίως τις γυναίκες. (Λυμπεράκη & Τήνιος, 2012)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI – ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ

Οι μεταβολές που βιώνει ο θεσμός της οικογένειας στη μετανεωτερική εποχή επιφέρουν προκλήσεις και εγκυμονούν κινδύνους. Διαχρονικά, αποτελεί πρόκληση για την οικογένεια η διασφάλιση των κατάλληλων συνθηκών καθώς και του κλίματος μέσα στα οποία τα παιδιά θα ευδοκιμήσουν και θα ευημερήσουν. Καθώς όμως, το οικογενειακό περιβάλλον διαφοροποιείται με έντονο τρόπο, η πρόκληση αυτή για την οικογένεια εντείνεται.

Ενώ οι γονείς προσπαθούν να ελαχιστοποιήσουν τους κινδύνους για τις παιδικές ψυχές, ένα ζήτημα που έρχεται στο προσκήνιο είναι το κατά πόσο οι διαφοροποιήσεις στα οικογενειακά σχήματα επηρεάζουν τα παιδιά. Τα συμπεράσματα διαφόρων μελετών ποικίλουν, καθώς οι (όποιες) επιδράσεις διαφοροποιούνται μεταξύ ατόμων, οικογενειακών ομάδων και κοινωνιών. Οι περισσότερες έρευνες, όμως, συγκλίνουν στο ότι ο κίνδυνος εκδήλωσης προβλημάτων σε σχολικό, γνωστικό, ψυχολογικό και συναισθηματικό επίπεδο είναι αυξημένος σε παιδιά μονογονεϊκών και θετών οικογενειών, (Bernardi et al., 2014), ανύπαντρων μητέρων και πολύτεκνων οικογενειών (Downey, 1995), καθώς και σε παιδιά των οποίων οι γονείς χωρίζουν ενώ συζούσαν εκτός γάμου. (Craigie, Brooks-Gunn & Waldfogel, 2010) Μελέτες επισημαίνουν

επίσης, ότι παιδιά τα οποία μεγαλώνουν με δύο γονείς (βιολογικούς ή μη) έχουν καλύτερες προοπτικές από παιδιά που μεγαλώνουν σε άλλα σχήματα. (Child Trends Data Bank, 2015) Αν και μελλοντικά στοιχεία θα φωτίζουν όλο και περισσότερο αυτό το ζήτημα, οι παραπάνω αναφορές διαγράφουν την πρόκληση της ανάπτυξης δεξιοτήτων τόσο από γονείς όσο και από παιδιά έτσι ώστε μια πιθανή μετάβασή τους σε ένα διαφορετικό οικογενειακό σχήμα να έχει (κυρίως στα παιδιά) τις λιγότερες δυνατές συνέπειες.

Ακόμη, πρόκληση για την οικογένεια αποτελεί η διατήρηση ενός οικογενειακού περιβάλλοντος ηρεμίας και προώθησης αξιών. Ένα θερμό και επικοδομητικό περιβάλλον μέσα στο οποίο επικρατούν λιγότερες εντάσεις συμβάλει στην παιδική ευεξία (Moore, Jekielek & Emig, 2002), διώχνει το φόβο και την αγωνία και προστατεύει τις παιδικές ψυχές. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον μεταλαμπαδεύονται αξίες και ιδανικά, ενθαρρύνεται η φιλομάθεια, ο διάλογος και η επικοινωνία, και περιφρουρούνται σαν κόρη οφθαλμού αυτά που μας ξεχωρίζουν από την άλογη κτίση – η ικανοποίηση των πνευματικών αναγκών μας και η αίσθηση της ταυτότητάς μας. Ως αποτέλεσμα, ισχυροποιούνται οι αντιστάσεις των εφήβων στο δέλεαρ παραβατικών συμπεριφορών και προσωπικών εξαρτήσεων. Καθώς η οικογένεια αποστασιοποιείται από (αρνητικά) χαρακτηριστικά τα οποία αναδύθηκαν στην μετανεωτερική εποχή (ατομικισμός, εγωπάθεια, χαλαρότητα, υπερ-καταναλωτισμός, ιδιοτέλεια), τα μέλη της γίνονται δρώντες της κοινωνίας και όχι παθητικοί δέκτες.

Επιπρόσθετα, πρόκληση για το κοινωνικό κράτος αποτελεί η παροχή ποιοτικών πολιτικών παιδικής φροντίδας καθώς έχει διαφανεί ότι τέτοιες πολιτικές είναι αφενός ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη και ευημερία των παιδιών και αφετέρου συνεισφέρουν σε ισότητα ευκαιριών μεταξύ ανδρών και γυναικών στην αγορά εργασίας. (Esping-Andersen 2009, στο Janta, 2014) Όμως, οι έρευνες αποτυπώνουν τις δυσκολίες που βιώνουν οι γονείς σχετικά με τις υπηρεσίες προσχολικής φροντίδας στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Το 78% των ερωτηθέντων στην Ελλάδα (στην Ε.Ε. είναι το 59%) δηλώνουν ότι το κόστος αποτελεί το κυριότερο πρόβλημα πρόσβασης σε αυτές τις υπηρεσίες, ενώ ποσοστό 73% (58% στην Ε.Ε.) αναφέρουν ως επόμενο πρόβλημα την έλλειψη επαρκών θέσεων σε παιδικούς και βρεφονηπιακούς σταθμούς. (Eurofound, 2013) Στην περίπτωση που οι θέσεις είναι περιορισμένες ή το κόστος των υπηρεσιών είναι υψηλό, μερικοί γονείς στρέφονται για υποστήριξη σε φιλικά ή συγγενικά

πρόσωπα (παππούδες, γιαγιάδες). Όταν αυτή η λύση δεν είναι διαθέσιμη, τότε κάποιοι γονείς (κυρίως μητέρες) αναγκάζονται είτε να διακόψουν την εργασία τους ή να την μειώσουν. (Janta, 2014) Με αυτό τον τρόπο όμως, ανοίγουν την πόρτα είτε στην αδράνεια είτε στην εργασιακή φτώχεια. Η πρόκληση για το κοινωνικό κράτος είναι να αναλάβει πρωτοβουλίες στήριξης των προσχολικών δομών διαθέτοντας επαρκείς από τους περιορισμένους πόρους εφόσον αυτές οι πολιτικές αποτελούν επένδυση για το μέλλον. Σκοπός του, να αποτρέψει παιδιά και οικογένειες από το να περιπέσουν σε φαύλους κύκλους στέρησης, ανισότητας, καθώς και σε ένα σημαντικό κίνδυνο – το να ζει ένα παιδί σε μια οικογένεια η οποία βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού.

1. Ο Κίνδυνος της Φτώχειας

Η φτώχεια που πλήττει κοινωνικές ομάδες, άτομα και οικογένειες παρουσιάζει δύο μορφές: την απόλυτη (ακραία) φτώχεια και τη σχετική. Η απόλυτη φτώχεια δίνει έμφαση στις βιολογικές ανάγκες και συνδέεται με την ένδεια, την απορία και την αδυναμία διατήρησης φυσικής δύναμης και υγείας ως αποτέλεσμα ανεπαρκούς εισοδήματος. Η σχετική φτώχεια ενέχει το χαρακτήρα του υποκειμενικού, διαφοροποιούμενη από κοινωνία σε κοινωνία καθώς ενέχει κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες. Ως (σχετικά) φτωχό, θεωρείται το άτομο ή η οικογένεια των οποίων το εισόδημα δεν επαρκεί για την εξασφάλιση ενός επιπέδου διαβίωσης σε αντιστοιχία με τα πρότυπα της κοινωνίας στην οποία ανήκουν. (Βενιέρης, 2013-β· Μητράκος & Τσακλόγλου, 2012) Με οικονομικούς/στατιστικούς όρους, η σχετική φτώχεια ορίζεται ως το εισόδημα που βρίσκεται κάτω από το 60% της διαμέσου της κατανομής της ισοδύναμης καταναλωτικής δαπάνης ή του ετήσιου κατά κεφαλή εισοδήματος, το οποίο είναι γνωστό και ως (σχετική) γραμμή φτώχειας. (Μητράκος & Τσακλόγλου, 2012).

Το βασικό όμως ζήτημα δεν είναι τόσο η (χαμηλή) θέση στην οποία εντοπίζεται το άτομο ή η οικογένεια σε μια κλίμακα εισοδημάτων, αλλά το κατά πόσο το (όποιο) διαθέσιμο εισόδημά του επαρκεί ή επιτρέπει ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. Καθώς είναι αποδεκτό ότι το εισόδημα είναι μόνο ένα έμμεσο μέτρο της φτώχειας (Alcock, 1998), η φτώχεια γίνεται σήμερα αντιληπτή με όρους στέγασης, ιατροφαρμακευτικής

περίθαλψης και γενικότερα με όρους δικαιωμάτων τα οποία αναβαθμίζουν το επίπεδο διαβίωσης. (Βενιέρης, 2013-β)

Επίσης, η φτώχεια στην εποχή μας έχει νέες εκφάνσεις: νέοι με χαμηλές δεξιότητες που δεν έχουν μπει ποτέ στην αγορά εργασίας, άνεργοι που έχασαν τη θέση τους και έπαψαν να λαμβάνουν επίδομα ανεργίας, μακροχρόνια άνεργοι, εργαζόμενοι-φτωχοί ή άτομα σε κατάσταση εργασιακής φτώχειας (οι οποίοι ενώ εργάζονται, δεν μπορούν να απολαύσουν επαρκή σίτιση, στέγαση και ένδυση, καθώς το σύνολο των εισοδημάτων που λαμβάνουν δεν επαρκεί για να ικανοποιήσει τις πολύ υψηλές τιμές αγοράς γι' αυτά τα αγαθά), πολύτεκνες οικογένειες, μονογονεϊκές οικογένειες, οικογένειες με ΑμΕΑ. (Βενιέρης, 2013-β· Μητράκος, 2014-γ· Σωτηρόπουλος, 2013)

Καθώς η κρίση μεγεθύνει δυσάρεστα τις ήδη υφιστάμενες ανισότητες, ο κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού είναι ίσως ο πιο σημαντικός κίνδυνος για τις οικογένειες, ιδιαίτερα για εκείνες τις οικογένειες οι οποίες, για διάφορους λόγους, είχαν ήδη πληγεί οικονομικά και κοινωνικά στο παρελθόν. (Κογκίδου, 2012) Η φτώχεια πλήττει τα άτομα, τις οικογένειες και την κοινωνία. Συνάμα διασπά την κοινωνική συνοχή, αποτελεί μια βαθιά και ανοιχτή πληγή στο κοινωνικό σώμα, αποτελεί προθάλαμο αδράνειας, απόγνωσης και απελπισίας, συντελεί σε αδυναμία πρόσβασης του ατόμου και της οικογένειας στην παιδεία και τη συμμετοχή στα κοινά. (Alcock, 1998)

1.1. Ο Κίνδυνος της Φτώχειας και του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ευρώπη

Από το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης του 2008 και μετά, το ποσοστό του ευρωπαϊκού πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε, με αποτέλεσμα 1 στους 4 κατοίκους της Ε.Ε. να βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. Από αυτά τα 123 εκατομμύρια άτομα, τα 26 εκατομμύρια ήταν παιδιά ηλικίας κάτω των 18 ετών.

Οι μονογονεϊκές οικογένειες θεωρούνται ομάδες υψηλού κοινωνικού κινδύνου ως προς τον κίνδυνο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Σε 24 από τα 28 μέλη της ΕΕ-28 το 2013, οι μονογονεϊκές οικογένειες αντιμετωπίζουν κίνδυνο φτώχειας σε ποσοστό άνω του 30%. (European Commission, 2013) Γενικά, τα ποσοστά κυμαίνονται από 28% στις Σκανδιναβικές χώρες έως και 34% στις νοτιο-δυτικές ευρωπαϊκές χώρες.

Στις χώρες της Ανατολικής και Νότιας Ευρώπης ιδιαίτερα, οι έρευνες δείχνουν ότι οι μονογονεϊκές οικογένειες δηλώνουν επίσης ότι αντιμετωπίζουν έντονες δυσκολίες διαβίωσης ως αποτέλεσμα των χαμηλότερων εισοδημάτων. (Eurostat, 2013) Οι πιέσεις είναι πιο έντονες εκεί όπου ο μόνος γονέας είναι γυναίκα, αφού τόσο οι μόνες μητέρες γενικά, όσο και οι νεαρές μητέρες χαρακτηρίζονται από αυξημένο κίνδυνο ανεργίας. Συνεπώς, σε περιόδους καθώς και σε περιοχές όπου η ανεργία είναι υψηλή και οι υποστηρικτικές πολιτικές από την Πολιτεία υστερούν, η μονογονεϊκή οικογένεια καθίσταται ιδιαίτερα ευάλωτη. Επιπρόσθετα, ενώ το οικονομικό κόστος υπέρ των παιδιών καθώς και η δαπάνη χρόνου μπορεί να προσεγγίζει εκείνα των διγονεϊκών οικογενειών, αυτό που φαίνεται να βαραίνει σημαντικά στους ώμους των μόνων γονέων με παιδιά είναι η έλλειψη ανάληψης αλληλέγγυας ευθύνης απέναντι στην υλική προμήθεια και φροντίδα των παιδιών καθώς και στην κάλυψη των αναγκών του σπιτικού. (Ruggeri & Bird, 2014)

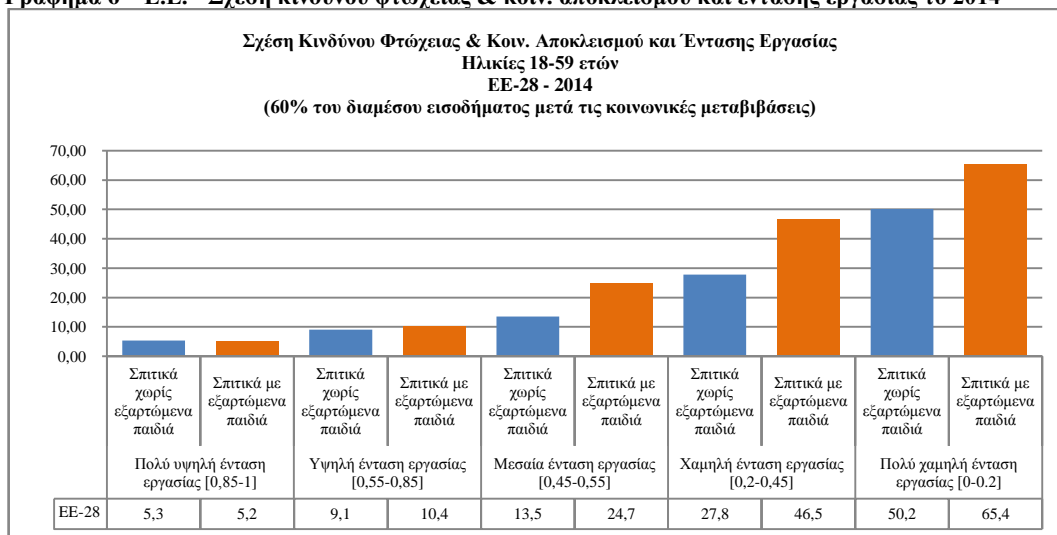
Εάν σε όλα αυτά συνυπολογιστεί η πιθανότητα ο γονέας να είναι ήδη άνεργος ή να υποαπασχολείται (ιδιαίτερα όταν αυτός είναι η κύρια ή η μοναδική πηγή εισοδήματος για την οικογένεια) ή εάν και οι 2 γονείς απασχολούνται σε εργασίες μερικής απασχόλησης, ή εάν οι λίγες ώρες εργασίας είναι η (αναγκαστική) επιλογή του μόνου γονέα ώστε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του σπιτικού του όταν οι υποστηρικτικές κρατικές δομές είναι πενιχρές, τότε αυξάνεται ο κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού για τα μέλη της οικογένειας.

Το Γράφημα 6 απεικονίζει τη σχέση κινδύνου φτώχειας και έντασης εργασίας²⁴ των μελών της οικογένειας για την Ε.Ε. το έτος 2014 για τις ηλικίες 18-59 ετών. Ενώ ο κίνδυνος φτώχειας είναι πιο χαμηλός στα σπιτικά με πολύ υψηλή και υψηλή ένταση εργασίας (εργασία των ενήλικων μελών της οικογένειας από 7 έως 12 μήνες το χρόνο),

²⁴ Με τον όρο ένταση εργασίας σε ένα σπιτικό εννοείται το ποσοστό που προκύπτει από το λόγο του αριθμού των μηνών στους οποίους εργάστηκαν τα ενήλικα μέλη της οικογένειας προς το συνολικό αριθμό μηνών στο έτος που τα μέλη αυτά θα μπορούσαν να εργάζονται. Ο λόγος μεγαλώνει όσους περισσότερους μήνες εργάζονται τα μέλη της οικογένειας. Για παράδειγμα, εξαρτώμενα ανήλικα παιδιά που ζουν σε οικογένεια με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας ίση με 0,2, σημαίνει ότι τα δυνάμενα προς εργασία ενήλικα μέλη της οικογένειας εργάστηκαν περίπου 20% του χρόνου που θα μπορούσαν να εργαστούν συνολικά μέσα στο έτος. Ίση με 1 σημαίνει ότι τα ενήλικα μέλη της οικογένειας εργάστηκαν το 100% του χρόνου που θα μπορούσαν να εργαστούν στο έτος.

εκτοξεύεται στις οικογένειες με παιδιά όταν οι μήνες εργασίας των γονέων μειωθούν. Στην περίπτωση όπου οι γονείς εργάζονται μέχρι 2 περίπου μήνες το έτος, τότε ο κίνδυνος φτώχειας για αυτά τα σπιτικά με παιδιά ξεπερνάει το 65%.

Γράφημα 6 – Ε.Ε. - Σχέση κινδύνου φτώχειας & κοιν. αποκλεισμού και έντασης εργασίας το 2014

Γράφημα 6 - Πηγή: Eurostat

Ακόμη, μελέτες αναφέρουν ότι το μορφωτικό και εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων επιδρά στην εισοδηματική ανισότητα, και κατά συνέπεια στον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού των οικογενειών περισσότερο από κάθε άλλο παράγοντα, αν και διαπιστώνονται διαφοροποιήσεις στις ευρωπαϊκές χώρες. Το 2013 στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το 30,4% των παιδιών των οποίων οι γονείς ήταν απόφοιτοι γυμνασίου, αντιμετώπιζαν στέρηση βασικών υλικών αγαθών. Το ποσοστό των παιδιών που στερούνταν βασικά αγαθά και των οποίων οι γονείς ήταν απόφοιτοι λυκείου έπεφτε στο 12,5% , ενώ το ποσοστό παιδιών των οποίων οι γονείς ήταν απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης βυθιζόταν στο 2,7%. (Eurostat Statistical Books, 2015)

1.2. Η Στρατηγική «Ευρώπη 2020»²⁵

Στην προσπάθειά της να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε τη Στρατηγική «Ευρώπη 2020», ευαγγελιζόμενη μια χωρίς αποκλεισμούς κοινωνία με υψηλά επίπεδα απασχόλησης και κοινωνικής συνοχής. Ο φιλόδοξος στόχος περί καταπολέμησης της

²⁵ http://ec.europa.eu/europe2020/index_el.htm

φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού μέσω περιορισμού κατά 20 εκατομμύρια του αριθμού των ατόμων που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού ποσοτικοποιείται για πρώτη φορά. (Φερόνας, 2013)

Όμως, οι αυξανόμενοι αριθμοί εκατομμυρίων ανθρώπων σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού εγείρουν σοβαρά ερωτήματα σχετικά με την αποτελεσματικότητα της συνταγής της Ε.Ε. Επί της ουσίας, η κοινωνική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπηρετεί το δόγμα της ανταγωνιστικότητας και της αποδοτικότητας. Αιχμή του δόρατος, η μέσω απασχόλησης κοινωνική ενσωμάτωση. Εφόσον προτεραιότητά της είναι η ενιαία αγορά, η κοινωνική ευημερία συναρτάται με τα αποτελέσματα της αγοράς. Η κοινωνική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρεμβαίνει για να ενισχύσει τους μηχανισμούς της αγοράς και όχι για να αμβλύνει τις κοινωνικές συνέπειες από τις επιδράσεις της. (Βενιέρης, 2013-α).

Ειδικότερα, η ευρωπαϊκή πολιτική για την ενίσχυση των οικογενειών και την αντιμετώπιση της φτώχειας είχε πάντα μια εργασιακή διάσταση και όχι πρωτίστως κοινωνική. Στοχεύει στην ενίσχυση των ατομικών ικανοτήτων και δεξιοτήτων όπως και στην ένταξη στην αγορά εργασίας ως αντιδότης κατά της φτώχειας. Καθώς κύριο σκοπό της Ε.Ε. αποτελεί η επίτευξη ανταγωνιστικότητας με ενίσχυση της απασχόλησης, ο στόχος είναι να εισέλθουν στην αγορά εργασίας όσο το δυνατόν περισσότερα άτομα (έστω και με ελαστικές μορφές απασχόλησης), γιατί έξω από αυτήν ελλοχεύει ο κίνδυνος της φτώχειας. Όμως αυτή η συνταγή αποτυγχάνει επί της ουσίας να μειώσει τη φτώχεια, αφού αυξάνεται η εργασιακή φτώχεια μέσω χαμηλο-αμειβόμενης και ολιγόωρης απασχόλησης. Επίσης, το επιχείρημα, ότι η αύξηση της απασχόλησης επιλύει μονοδιάστατα το πρόβλημα της φτώχειας είναι έωλο, καθόσον ακόμη και την περίοδο προ του 2008, όπου η ευρωπαϊκή οικονομία κατέγραφε ρυθμούς ανάπτυξης και δημιουργίας θέσεων απασχόλησης, ο αριθμός ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στην Ε.Ε. αυξανόταν από 15% το 2000 σε 16,4% το 2010. Ήταν η ίδια ακριβώς εποχή όπου η κοινωνική διάσταση της πολιτικής της Ε.Ε. σημείωνε βήματα υποχώρησης έναντι της οικονομικής πολιτικής. (Σωτηρόπουλος, 2013· Φερόνας, 2013)

Με ανακοίνωση της 5^{ης} Μαρτίου 2014 που αφορούσε στην έναρξη δημόσιας διαβούλευσης σχετικά με την πρόοδο και επανεξέταση της στρατηγικής «Ευρώπη

2020», η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δήλωνε σχετικά με το διακηρυγμένο στόχο της για τη φτώχεια: «Η Ε.Ε. απομακρύνθηκε ακόμα περισσότερο από τον στόχο της – που αντιστοιχεί σε 96,4 εκατομμύρια άτομα έως το 2020 – και δεν υπάρχουν σημάδια ταχείας προόδου για την αντιμετώπιση της κατάστασης αυτής.» (2014:16)

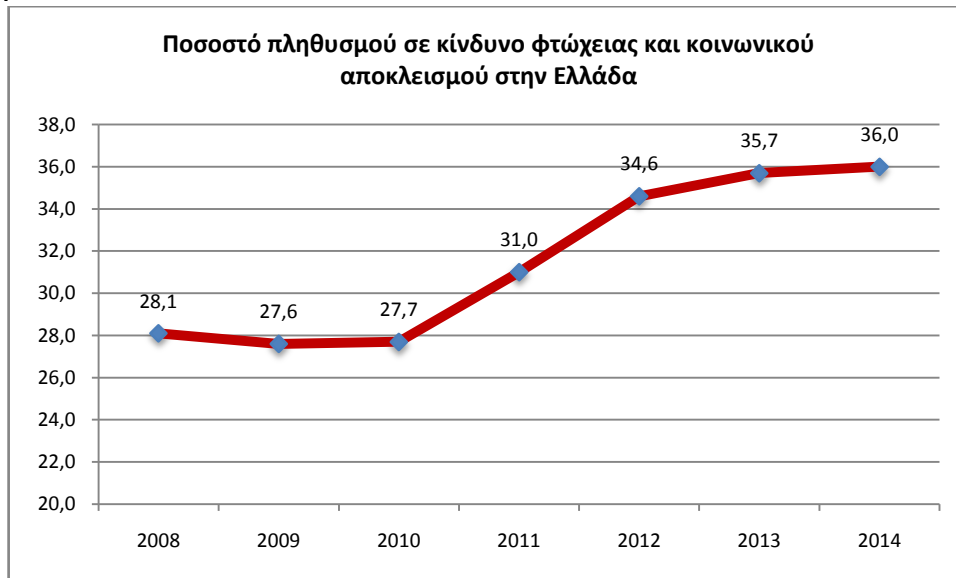
Το εγχείρημα της ενίσχυσης της κοινωνικής διάστασης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης εν μέσω ακραίων περιοριστικών δημοσιονομικών πολιτικών που επιβάλλονται σε Ευρώπη και Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, φαντάζει μια εξαιρετικά φιλόδοξη προσπάθεια. Η ένταξη όμως της καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στη λογική της αγοράς και της απασχόλησης αποτελεί εξαιρετικά αδύναμο και αρνητικό σημείο επιβεβαιώνοντας την κυρίαρχη ιδεολογία πίσω από τη ρητορική και τις δράσεις. (Φερόνας, 2014)

1.3. Ο Κίνδυνος της Φτώχειας και του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα

Το τμήμα του συνολικού πληθυσμού στην Ελλάδα που βρισκόταν σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε από 27,6% το 2009 στο 36,0% για το έτος 2014 (αύξηση κατά 8,4 ποσοστιαίες μονάδες), ενώ στις ηλικίες 18-65 ετών φτάνει το 40,1%. Εάν δε υπολογιστεί το ποσοστό φτώχειας βάσει των εισοδημάτων του 2005 αναπροσαρμοσμένα τρέχουσες τιμές, τότε το ποσοστό από 16,3% το 2005 φτάνει το 32,3% το 2011 (Μητράκος, 2014-β) και το 42,7% το 2014. (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2015-α) (Πίνακας 4)

Ο κίνδυνος φτώχειας για παιδιά ηλικίας έως 17 ετών ανέρχεται στο 25,5%, για τις μονογονεϊκές οικογένειες ανέρχεται στο 27,8%, για τις οικογένειες με 1 παιδί σε 22,6%, με 2 παιδιά σε 22% ενώ στις οικογένειες με 3 και περισσότερα παιδιά ο κίνδυνος ανέρχεται στο 32,4%. Το κατώφλι της φτώχειας ανήλθε στο ποσό των 4.608 ευρώ ανά άτομο ετησίως και σε 9.677 ευρώ για οικογένεια με 2 ενήλικες και 2 παιδιά κάτω των 14 ετών (για εισοδήματα του 2013). (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2015-α)

Πίνακας 4 – Ελλάδα – Εξέλιξη ποσοστού πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού ετών 2008-2014

Πίνακας 4 - Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ

Μέχρι το 2008 τα στοιχεία έδειχναν ότι οι οικογένειες των αγροτικών περιοχών της Ελλάδας αντιμετώπιζαν διπλάσιο κίνδυνο φτώχειας από τον εθνικό μέσο όρο, ενώ υψηλό κίνδυνο αντιμετώπιζαν και τα υπέργηρα μέλη της κοινωνίας. Οι μονογονεϊκές οικογένειες αντιμετώπιζαν πολύ χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας ενώ προέκυπτε ότι η συμβολή τους στη συνολική φτώχεια ήταν εξαιρετικά χαμηλή σε ποσοστό 1%. Η συμβολή δε των οικογενειών με άνεργο πατέρα σταδιακά αυξανόταν ως συνέπεια της συνεχούς αύξησης των ποσοστών ανεργίας τις προηγούμενες δεκαετίες ιδιαίτερα στα αστικά κέντρα. Επίσης, τα ηλικιωμένα άτομα που μένουν μόνα αντιμετωπίζουν υψηλό κίνδυνο φτώχειας. (Μητράκος & Τσακλόγλου, 2012)

Ο Ματσαγγάνης (2013-α) αναφέρεται στο νέο κοινωνικό ζήτημα της εποχής μας όπου άνεργα μέλη οικογενειών στις αστικές περιοχές πλήττονται από τη φτώχεια περισσότερο από άλλες ομάδες πληθυσμού. Μελέτες δείχνουν ότι τα ποσοστά της (σχετικής) φτώχειας των ανέργων αυξήθηκαν κατά 13 ποσοστιαίες μονάδες την περίοδο 2009-2013 (47% το 2013 και 34% το 2009), αυξήθηκαν δε ιδιαίτερα στην περιοχή της Αθήνας (+9%) καθώς και σε οικογένειες με επιβάρυνση ενοικίου ή στεγαστικού δανείου (+8%). (Ματσαγγάνης & Λεβέντη, 2013) Ειδικά, η ανεργία στη διάρκεια της κρίσης χτυπάει αυτό που έχει αποκληθεί ως σκληρός πυρήνας του κοινωνικού ιστού, δηλαδή τους αρχηγούς ή υπεύθυνους του σπιτικού. (Ζωγραφάκης, 2014)

Τα στοιχεία της Eurostat (2015) για την Ελλάδα δείχνουν ότι το πρόβλημα παίρνει δραματικές διαστάσεις για οικογένειες όπου και οι 2 γονείς είναι άνεργοι, αφού για το έτος 2014 το 11,3% του συνολικού πληθυσμού των νέων στην Ελλάδα ηλικίας έως 17 ετών είχαν και τους 2 γονείς τους άνεργους, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για το έτος 2008 ήταν 3,6% (το ποσοστό διπλασιάστηκε στην εποχή της κρίσης). Τέλος, η παιδική φτώχεια διευρύνεται καθώς το ποσοστό παιδικής φτώχειας από το 19% το 2005 αυξήθηκε σε 26,5% το 2012. (Μητράκος, 2014-α)

Ο κίνδυνος αποτυπώνεται και από τους δείκτες ανεργίας. Ενώ τον Νοέμβριο 2015 οι εγγεγραμμένοι άνεργοι στον ΟΑΕΔ ήταν 844.308 άτομα, μόνον 128.625 (ποσοστό 15,23%) άτομα έλαβαν επίδομα ανεργίας, ενώ ένας ελάχιστος αριθμός μακροχρόνια ανέργων λαβαίνουν το επίδομα μακροχρόνιας ανεργίας. (ΟΑΕΔ, 2015) Εάν συνυπολογίσουμε και τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. (2015-β) σύμφωνα με τα οποία οι άνεργοι στην Ελλάδα τον Σεπτέμβριο 2015 ανήλθαν σε 1,16 εκατομμύρια άτομα, τότε μόνο το 11% περίπου των ανέργων επιδοτήθηκαν. Συνεπώς, προκύπτει ότι η κοινωνική προστασία στην Ελλάδα δεν υψώνει υψηλό δίχτυ προστασίας ούτε πυκνώνει τις γραμμές της, αφήνοντας ουσιαστικά ανυπεράσπιστες οικογένειες στον κίνδυνο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Η κρίση έχει επηρεάσει πολύ περισσότερο τα άτομα και τις οικογένειες που ήδη βρίσκονταν σε κίνδυνο φτώχειας προ κρίσης, οι αυξήσεις στην άμεση και έμμεση φορολογία, η μείωση μισθών και επιδομάτων, η εμπορευματοποίηση κοινωνικών αγαθών

Αναζητώντας πάντως τις αιτίες αύξησης των ποσοστών φτώχειας στην Ελλάδα, θα πρέπει κάποιος να εστιάσει στην κρίση και τα αποτελέσματά της, στην κακή διάρθρωση, δομή και λειτουργία του ελληνικού μοντέλου κοινωνικού κράτους που δυσκολεύει την πρόσβαση ομάδων υψηλού κινδύνου σε κοινωνικές παροχές, καθώς και στην περιορισμένη αναδιανεμητική επίδραση των λοιπών (εκτός συντάξεων) κοινωνικών μεταβιβάσεων. (Δαφέρμος & Παπαθεοδώρου, 2011)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII – ΟΙ ΠΡΟΒΛΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Καθώς νέα οικογενειακά σχήματα εξακολουθούν να αναδύονται στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, ένα σημαντικό ερώτημα που προκύπτει είναι το πώς προδιαγράφεται το μέλλον για την οικογένεια και τι αλλαγές μας επιφυλάσσει ακόμη. Ο γενικευμένος χαρακτήρας των αλλαγών που έχουν επέλθει στα οικογενειακά σχήματα, η αντοχή των διαφοροποιήσεων σε βάθος δεκαετιών παράλληλα με την κοινωνική δυναμική που έχουν ήδη αποκτήσει, δείχνουν ότι οι διαφοροποιήσεις είναι μη αναστρέψιμες δεδομένων των όρων που τις συνοδεύουν. (Cliquet, 2003)

Πιο συγκεκριμένα, η προβολή των δημογραφικών στοιχείων για την Ευρώπη έως το 2030 δείχνει ότι οι δείκτες γεννητικότητας θα συνεχίσουν να έχουν τις ίδιες τάσεις με σήμερα και θα παραμείνουν κάτω από τα επίπεδα αναπλήρωσης των γενεών. Αυτό θα συμβάλλει στη δημογραφική γήρανση του ευρωπαϊκού πληθυσμού. Ως αποτέλεσμα, εκτιμάται ότι θα επέλθει μείωση του αριθμού των νέων κάτω των 20 ετών, η οποία με τη σειρά της θα εκβάλλει σε μειωμένο αριθμό γάμων και νέων γεννήσεων. Η ηλικία τεκνοποίησης και σχηματισμού οικογένειας εκτιμάται ότι θα εξακολουθήσει να αυξάνει, ενώ τα νέα οικογενειακά σχήματα που έχουν αναδυθεί θα διατηρηθούν ενώ πιθανολογείται η ανάδυση νεών. (Frejka et al., 2008) Όμως, εκτιμάται ότι οι δείκτες γεννητικότητας θα μπορούσαν να αυξηθούν σε χώρες στις οποίες θα μπορούσαν να ενδυναμωθούν αρκούντως οι πολιτικές συμφιλίωσης εργασιακής και οικογενειακής ζωής. (Esping-Andersen & Billari, 2015· European Commission, 2013) Πάντως, όσο η ισότητα των φύλων αποκτά μεγαλύτερη διείσδυση στις κοινωνίες, τόσο η επιδίωξη καριέρας θα συνεχίσει να αγγίζει περισσότερες γυναίκες, μετατρέποντας την ισορροπία μεταξύ εργασίας, οικιακών ευθυνών και ανατροφής των παιδιών σε άσκηση για δυνατούς λύτες.

Σε ό,τι αφορά στο μέγεθος του σπιτικού, οι προβολές των στοιχείων ως το 2030 στην Ευρώπη δείχνουν ότι αυτό θα εξακολουθήσει να συρρικνώνεται. Τα μονομελή νοικοκυριά εκτιμάται ότι θα έχουν αυξηθεί κατά 75% στη Γαλλία, 60% στο Ηνωμένο Βασίλειο, 39% στη Νορβηγία, 28% στην Ολλανδία και 17% στη Γερμανία. (OECD, 2011)

Σπιτικά με αυξημένο κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού (όπως οι μονογονεϊκές οικογένειες) εκτιμάται ότι επίσης θα αυξηθούν. Οι προβολές των στοιχείων ως προς τις μονογονεϊκές οικογένειες δείχνουν ότι έως το 2030 θα αυξηθούν κατά 10% στην Αυστρία, κατά 23% στη Γαλλία και κατά 27% στη Νορβηγία, ενώ η μόνη χώρα που η προβολή των στοιχείων δείχνει μείωση του αριθμού είναι η Γερμανία (-16% έως το 2025) λόγω της μείωσης της γεννητικότητας. (OECD, 2011)

Οι προαναφερθείσες αλλαγές στα οικογενειακά σχήματα εκτιμάται ότι θα επηρεάσουν στο μέλλον με πιο άμεσο και ενεργό τρόπο τις προωθούμενες από τα κράτη κοινωνικές πολιτικές σε τομείς όπως η κοινωνική προστασία, η παιδική φροντίδα, η δημόσια υγεία, η στεγαστική πολιτική, η αγορά εργασίας, η πολιτική για τα ηλικιωμένα άτομα, τα εκπαιδευτικά συστήματα, η φορολογία. Οι δε κρατικές πολιτικές θα επηρεάσουν με τη σειρά τους τις αποφάσεις των ατόμων και, άρα, τα οικογενειακά σχήματα. (OECD, 2011)

Πάντως, οι αδύναμες προοπτικές που σκιαγραφούνται από τις κακές οικονομικές συνθήκες, από την επιβολή περιοριστικών πολιτικών, από την αδυναμία ελέγχου της ανεργίας, από τις γεωπολιτικές αναταράξεις και από το δημογραφικό πρόβλημα, πιθανόν να εντείνουν τις κοινωνικές ζυμώσεις και να διαφοροποιήσουν κατά τύπους το ρυθμό και την ένταση των αλλαγών στις οικογένειες. Όσο το κράτος ευημερίας στηρίζει την οικογένεια, τα προβλήματα θα αντιμετωπίζονται. Όσο, όμως, βαθαίνουν οι ρίζες της ύφεσης και διαχέονται τα αποτελέσματά της, τόσο η οικογένεια θα δίνει έναν άνισο αγώνα. Και όσο συνεχίζει η οικονομική πολιτική να ποδηγετεί την κοινωνική πολιτική, τόσο οι λύσεις που θα επιβάλλονται θα επιδεινώνουν τον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού για μεγαλύτερα τμήματα της κοινωνίας, επηρεάζοντας με δραματικό τρόπο της προοπτικές της οικογένειας.

Όσο τα γνωρίσματα της μετανεωτερικής εποχής χαρακτηρίζουν όλο και περισσότερους ανθρώπους και το εγώ εξακολουθεί να κυριαρχεί στο εμείς, τόσο οι οικογενειακές σχέσεις θα χαρακτηρίζονται από αστάθεια. Αυτό θα εκβάλλει σε αυξημένο αριθμό διαζυγίων, ενώ τα παιδιά θα έχουν ολοένα και λιγότερες πιθανότητες να απολαύσουν την παιδική και εφηβική ηλικία τους και με τους δύο γονείς. (Esping-Andersen, et al., 2006)

Συμπέρασμα Μέρους Β'

Στο Μέρος Β' *Τα Δεδομένα και οι Προκλήσεις*, επιχειρήθηκε να διερευνηθούν τα δεδομένα σχετικά με τις εξελίξεις στα οικογενειακά σχήματα στην Ευρώπη στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, τις εξελίξεις των φαινομένων στην Ελλάδα την περίοδο της οικονομικής κρίσης, προκλήσεις και κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι οικογένειες σήμερα, καθώς και τις προβλέψεις για το μέλλον της οικογένειας. Αναφορικά με τις εξελίξεις στα οικογενειακά σχήματα στην Ευρώπη στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, τα στοιχεία για την Ευρώπη δείχνουν ότι η ποικιλία οικογενειακών σχημάτων τα οποία εμφανίστηκαν στο δέιλι του 20ού αιώνα δεν ήταν ένα παροδικό φαινόμενο ή μια έξαρση εκείνης της εποχής. Οι δύο βασικές εκδηλώσεις των φαινομένων, δηλαδή η συρρίκνωση του μεγέθους της οικογένειας, και, η διαφοροποίηση και αποθεσμοποίηση των οικογενειακών τύπων εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν τις ευρωπαϊκές οικογένειες στη χαρταυγή του 21^{ου} αιώνα.

Πιο συγκεκριμένα, αν και τα στοιχεία αποτυπώνουν μείωση της επιρροής του γάμου και της δυναμικής της έγγαμης συμβίωσης, εντούτοις ο γάμος εξακολουθεί και τον 21^ο αιώνα να είναι η πιο κοινή σχέση στα ζευγάρια των ευρωπαϊκών χωρών. Τα στοιχεία καταδεικνύουν μείωση του αριθμού των γάμων, ενώ η απόφαση για σύναψη γάμου καθώς και για σχηματισμό οικογένειας εξακολουθεί και μετατοπίζεται σε μεγαλύτερες ηλικίες. Η μείωση γεννήσεων (που χαρακτηρίζει περισσότερο τις νεαρές ηλικίες) βαίνει συνολικά μειούμενη, παρότι την περίοδο 2002-2008 καταγράφηκαν ρυθμοί ανόδου. Η γενικά ανοδική τάση στον αριθμό των διαζυγίων που επικρατούσε στην Ευρώπη για πολλά χρόνια αντιστράφηκε στα μέσα της δεκαετίας του 2000 σε μερικές χώρες ή παρέμεινε στάσιμη με διακυμάνσεις σε άλλες. Τη νέα χιλιετία οι οικογένειες στην Ευρώπη έχουν ακόμη λιγότερα παιδιά σε σχέση με το παρελθόν, ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών συνεχίζει την άνοδό του και το φαινόμενο της συμβίωσης (με ή χωρίς σύμφωνο) καθίσταται όλο και πιο συνηθισμένο στην Ευρώπη.

Ως προς τις εξελίξεις των φαινομένων στην Ελλάδα, τα στοιχεία δείχνουν ότι η οικονομική κρίση επηρέασε τις αποφάσεις για σχηματισμό οικογένειας. Την περίοδο της κρίσης έχει μειωθεί περαιτέρω ο αριθμός των ζευγαριών χωρίς παιδιά καθώς και ο αριθμός των γάμων, ενώ έχει σημειωθεί μεγάλη πτώση γεννητικότητας. Από την άλλη

μεριά, έχει αυξηθεί ο αριθμός των ολιγομελών νοικοκυριών και των μονογονεϊκών οικογενειών, η ηλικία τέλεσης πρώτου γάμου, η μέση ηλικία πρώτης τεκνοποίησης και ο αριθμός των διαζυγίων. Επίσης, προκύπτει ότι οι αμυντικοί μηχανισμοί της οικογένειας λειτουργούν ακόμη, παρέχοντας προστασία στα πληγέντα από την κρίση μέλη της.

Οι τάσεις που έχουν διαμορφωθεί στα οικογενειακά σχήματα τις τελευταίες δεκαετίες καθώς και οι δυσμενείς επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης αποτελούν λόγους εύλογης ανησυχίας για τις προκλήσεις καθώς και για τους κινδύνους που προκύπτουν. Προκλήσεις, όπως η διασφάλιση της ευημερίας των παιδιών, η ύπαρξη ενός σπιτικού θαλωρή, και η αναγκαιότητα πρόσβασης σε υπηρεσίες προσχολικής φροντίδας. Και κίνδυνοι, όπως ο κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Θέτοντας φραγμούς στην προοπτική απόλαυσης αγαθών και δικαιωμάτων όπως η υγεία και η παιδεία, ο κίνδυνος της φτώχειας απειλεί τις οικογένειες, και ιδιαίτερα τις πολύτεκνες και μονογονεϊκές οικογένειες, καθώς και τις οικογένειες με έναν ή και τους δύο γονείς άνεργους.

Τέλος, οι εκτιμήσεις από τις προβολές των στοιχείων του Ο.Ο.Σ.Α. και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής έως το 2030, δείχνουν ότι οι δείκτες γεννητικότητας θα παραμείνουν χαμηλοί και η ηλικία τεκνοποίησης και σχηματισμού οικογένειας θα εξακολουθήσει να αυξάνει. Επιπρόσθετα, νέα οικογενειακά σχήματα που έχουν ήδη αναδυθεί θα διατηρηθούν, ενώ είναι πιθανόν να εμφανιστούν νέα, αν και ενδέχεται να διαφοροποιηθεί κατά τύπους ο ρυθμός και η ένταση των αλλαγών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σε αυτή την μελέτη ταξιδέψαμε στο χρόνο και γεμίσαμε εικόνες και αναπαραστάσεις για τη δομή και τη λειτουργία του θεσμού της οικογένειας σε παλαιότερους καιρούς. Στο διάβα όλων των αιώνων οι αλλαγές που άγγιζαν το συλλογικό και ατομικό βίο δεν άφησαν αλώβητη την οικογένεια.

Το συμπέρασμα είναι ότι οι ανακατατάξεις στη δομή, τις λειτουργίες και τις μορφές της οικογένειας στη μετανεωτερική εποχή δεν αποτελούσαν μια παροδική κοινωνική συμπεριφορά. Η δυναμική τους επιβεβαιώνεται και στις αρχές της νέας χιλιετίας.

Ειδικότερα, ως προς το πρώτο ερευνητικό ερώτημά μας, τα στοιχεία δείχνουν ότι οι αλλαγές που καταγράφηκαν στη σύνθεση και στη δομή της οικογένειας στη μετανεωτερική Ευρώπη συνεχίζουν τη δυναμική τους και στα πρώτα χρόνια της νέας χιλιετίας. Αν και τα στοιχεία αποτυπώνουν μείωση της επιρροής του γάμου και της δυναμικής της έγγαμης συμβίωσης, εντούτοις επιβεβαιώνεται η υπόθεσή μας ότι η έγγαμη διαβίωση έχει ακόμη ισχυρά ερείσματα τόσο στις ευρωπαϊκές κοινωνίες όσο και στην ελληνική, αφού 4 στα 10 άτομα στην Ευρώπη και 5 στα 10 άτομα στην Ελλάδα είναι έγγαμα.

Τα στοιχεία για την Ευρώπη δείχνουν ότι το μέγεθος του σπιτικού συνεχίζει να συρρικνώνεται φτάνοντας το 2014 τα 2,4 μέλη ανά σπιτικό κατά μέσο όρο, ενώ το 63% των σπιτικών στην Ευρώπη αποτελείται από μονομελή και διμελή σπιτικά. Ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών αυξάνεται διαρκώς, φτάνοντας το 16% περίπου του συνόλου των οικογενειών στην Ευρώπη, ενώ 8 στις 10 περιπτώσεις ο μόνος γονέας είναι η μητέρα. Ο αριθμός των ζευγαριών χωρίς παιδιά έφτασε τα 53,3 εκ. ζευγάρια ή το 24,67% του συνόλου των νοικοκυριών, σημειώνοντας αύξηση 13,91% για την περίοδο 2005-2014. Τα ζευγάρια σε συναινετική σχέση αποτελούν το 12,51% των σπιτικών στη Ευρώπη και οι τάσεις είναι ανοδικές, αλλά μόλις το 0,19% ζουν μαζί μετά από σύμφωνο συμβίωσης. Ο αριθμός των γάμων μειώθηκε κατά 15,32% την περίοδο 2000-2011 συνεχίζοντας την μείωση των προηγούμενων ετών. Η ηλικία πρώτου γάμου έχει φτάσει τα 32 έτη για τους άνδρες και τα 29,3 έτη για τις γυναίκες, καταγράφοντας σταθερή αύξηση από το 1990 και μετά. Η γενικά ανοδική τάση στον αριθμό των διαζυγίων που επικρατούσε στην Ευρώπη για πολλά χρόνια αντιστράφηκε την περίοδο

2006-2011 με πτώση του αριθμού διαζυγίων κατά 5,63%, ενώ αναμένονται τα νεότερα στοιχεία για να ρίξουν φως στη διάρκεια του φαινομένου. Ως προς τους δείκτες γεννητικότητας, την περίοδο 2002-2008 καταγράφηκε αντιστροφή της πτωτικής τάσης προηγούμενων ετών, με αύξηση των γεννήσεων κατά 8,66%. Στη συνέχεια όμως την περίοδο 2008-2013 η πτώση άγγιξε το 7,20% ενώ το 2014 έκλεισε με οριακή αύξηση (+0,65%). Ο δείκτης ολικής γονιμότητας εξακολούθησε να παραμένει κάτω από το όριο αναπλήρωσης γενεών (1,55 παιδιά ανά γυναίκα το 2013). Τέλος, το 53% σχεδόν των νέων γεννήσεων στην Ευρώπη πραγματοποιούνται από γυναίκες άνω των 30 ετών, επιβεβαιώνοντας τη σταδιακή αύξηση στην ηλικία πρώτης τεκνοποίησης της γυναίκας.

Ως προς το δεύτερο ερώτημά μας, πώς διαμορφώνονται οι τάσεις στην Ελλάδα της κρίσης, επιβεβαιώνεται η αρχική μας υπόθεση ότι η οικονομική κρίση επηρέασε τις αποφάσεις των ατόμων για σχηματισμό οικογένειας. Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο 2008-2014, τα μονομελή νοικοκυριά αυξήθηκαν κατά 5 ποσοστιαίες μονάδες (ενώ στην Ε.Ε. η αύξηση για το ίδιο διάστημα ήταν κατά 1 ποσοστιαία μονάδα), ενώ στα 3-μελή και πάνω νοικοκυριά η πτώση άγγιξε τις 5 ποσοστιαίες μονάδες. Οι μονογονεϊκές οικογένειες έφτασαν το 15,35% επί του συνόλου των πυρηνικών οικογενειών της χώρας σημειώνοντας αύξηση κατά 3,27% από το 2001 και μετά. Η αύξηση των άτεκνων ζευγαριών την περίοδο της κρίσης ανήλθε στο 6% περίπου. Ο αριθμός των γάμων την περίοδο 2007-2012 κατέγραψε μείωση κατά 19,02% αλλά το διάστημα 2012-2013 παρατηρήθηκε αύξηση 3,12% συνολικά. Η ηλικία πρώτου γάμου στην Ελλάδα είναι τα 32,9 έτη για τους άνδρες και τα 29,7 έτη για τις γυναίκες, ενώ την περίοδο 2008-2013 αυξήθηκε με μεγαλύτερα ελαφρώς ποσοστά σε σχέση με την Ευρώπη. Μετά από αυξητικές τάσεις, ο αριθμός διαζυγίων καταγράφει πτώση την περίοδο 2010-2011 κατά 6,63%, ενώ το 2012 ο αριθμός διαζυγίων εκτινάσσεται κατά 17,12% σε σχέση με το 2011 και η αναλογία γάμων-διαζυγίων το ίδιο έτος φτάνει το 1 διαζύγιο σε κάθε 3,3 γάμους. Η πτώση της γεννητικότητας την περίοδο 2008-2014 έφτασε το 22,15% ενώ την περίοδο 2000-2008 είχε αυξηθεί κατά 17,55%. Το 2013 ο δείκτης ολικής γονιμότητας καταρρακιάει στο 1,29 καταγράφοντας πτώση 12,93% έναντι του 2009. Η μέση ηλικία των γυναικών στη γέννηση του πρώτου παιδιού το 2013 για την Ελλάδα ήταν τα 29,9 έτη, ή 1,2 έτη μεγαλύτερη από τη μέση ηλικία στην Ε.Ε. (28,7 έτη), διαρκούσης δε της οικονομικής κρίσης, η μέση ηλικία πρώτης τεκνοποίησης αυξήθηκε την περίοδο 2009-2013 σχεδόν κατά 1 έτος.

Επίσης, την εποχή της κρίσης, η οικογένεια στην Ελλάδα ενίσχυσε τους μηχανισμούς προστασίας των μελών της (επιβεβαιώνοντας την υπόθεση ότι η οικογένεια στην Ελλάδα παραμένει κύρια πηγή στήριξης εισοδημάτων στα άνεργα μέλη της) καθώς 1 στους 3 άνεργους άνδρες και 1 στις 2 περίπου άνεργες γυναίκες στηρίζονται οικονομικά από τον οικογενειακό-συγγενικό κύκλο, ενώ 8 στους 10 άνεργους άγαμους άνδρες και γυναίκες διαμένει με το οικογενειακό-συγγενικό περιβάλλον. Ακόμη, καταγράφεται αύξηση της συμμετοχής της γυναίκας στην αγορά εργασίας κατά 6,7% το 2012 σε σχέση με το 2007, σε οικογένειες με 2 ενήλικες και 2 παιδιά κάτω των 20 ετών όπου ο άνδρας είναι άνεργος.

Ως προς το τρίτο ερώτημά μας, εγγενή και διαχρονική πρόκληση για την οικογένεια αποτελεί η διασφάλιση της ευημερίας των παιδιών της. Η οικογένεια καλείται να ισορροπήσει ανάμεσα σε διαρκώς διαφοροποιούμενα οικογενειακά σχήματα, να προάγει ένα σπιτικό ηρεμίας, γαλήνης και προώθησης αξιών και να αντιμετωπίσει την πρόκληση της πρόσβασης σε υπηρεσίες προσχολικής φροντίδας. Ο κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού είναι ίσως ο πιο σημαντικός κίνδυνος για τις οικογένειες. Οι μονογονεϊκές οικογένειες αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο φτώχειας με τα ποσοστά να κυμαίνονται από 28% στις Σκανδιναβικές χώρες έως και 34% στις νοτιοδυτικές χώρες. Σε υψηλό κίνδυνο επίσης, βρίσκονται και στα σπιτικά με χαμηλή ένταση εργασίας. Εάν ένας τουλάχιστον γονέας είναι άνεργος ή υποαπασχολείται, τότε ο κίνδυνος για αυτά τις οικογένειες με παιδιά ξεπερνάει το 65%.

Στην Ελλάδα, το τμήμα του συνολικού πληθυσμού που βρισκόταν σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε από το 27,7% το 2010 στο 36,0% του συνόλου του πληθυσμού για το έτος 2014, ενώ στις ηλικίες 18-65 ετών φτάνει το 40,1%. Ο κίνδυνος για τις μονογονεϊκές οικογένειες ανήλθε για το 2014 στο 27,8%, εν απουσία υποστηρικτικού κοινωνικού δικτύου. Συνεπώς, επιβεβαιώνεται η υπόθεσή μας ότι υπάρχει ισχυρή σχέση μεταξύ του κινδύνου φτώχειας και της έντασης της εργασίας των νοικοκυριών.

Πρέπει να επισημανθεί ότι η έκταση και η ένταση των αλλαγών στο ξεκίνημά τους αιφνιδίασε τις κυβερνήσεις των ευρωπαϊκών χωρών οι οποίες παρακολουθούσαν αμήχανες τις συντελούμενες διαφοροποιήσεις. Οι όποιες οικογενειακές πολιτικές των δυτικο-ευρωπαϊκών χωρών εκείνης της περιόδου αποσκοπούσαν στην ενίσχυση της

πυρηνικής συζυγικής διγονεϊκής οικογένειας, η οποία θεωρούνταν το πρότυπο οικογένειας της βιομηχανικής εποχής. Όμως, με αυτό τον τρόπο, αποκλείονταν από τις κοινωνικές πολιτικές και άλλες μορφές οικογενειακού βίου.

Το ίδιο μοντέλο οικογενειακής προστασίας εξακολουθεί να ισχύει ακόμη και σήμερα στον ευρωπαϊκό χώρο, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Στην ουσία, καταγράφεται μια ομογενοποίηση στη βάση ενός οικογενειακού προτύπου, η οποία καταδεικνύει την απουσία γρήγορων ανατακλαστικών από τις κυβερνήσεις στην αντιμετώπιση των κοινωνικών αναγκών καθώς και την κυριαρχία της οικονομικής λογικής επί των κοινωνικών πολιτικών. Αν και η κοινωνική πολιτική είναι αρμοδιότητα των εθνικών κρατών, η Ευρωπαϊκή Ένωση απέτυχε να δείξει το κοινωνικό της πρόσωπο στις ευάλωτες οικογενειακές ομάδες. Το γεγονός ότι η κοινωνική πολιτική της Ε.Ε. υπηρετεί την κοινωνική ενσωμάτωση μέσω εργασιακής απασχόλησης, γεμίζει θλίψη, απογοήτευση και προβληματισμό – για τις κοινωνικές συνέπειες, τις χαμένες ευκαιρίες και τις ατελέσφορες συνταγές. Αποτελεί πρόκληση και μονόδρομο για την Ε.Ε. η διαφοροποίηση συνταγών και πολιτικών ώστε κοινωνική διάσταση της πολιτικής της να ανακτήσει θέση ισοτιμίας με τις άλλες πολιτικές.

Καθώς οι κίνδυνοι για την οικογένεια μεγιστοποιούνται, μια σύγχρονη οικογενειακή πολιτική θα πρέπει να περιλάβει στην ομπρέλα της και τις νέες οικογενειακές δομές. Θα πρέπει να συνδράμει την οικογένεια αναλαμβάνοντας πολύπλευρες δράσεις όπως, η ενίσχυση των απαραίτητων για τη λειτουργία της οικογένειας δομών (δομές προσχολικής φροντίδας, ολοήμερων σχολείων, συμβουλευτικής γονέων και παιδιών, παιδοψυχολογικών κέντρων), η προώθηση πολιτικών υπέρ της ισότητας των δικαιωμάτων και της διαφορετικότητας, η αποτελεσματικότερη στόχευση και διάχυση των κοινωνικών μεταβιβάσεων, η ενίσχυση πρόσβασης στην υγεία και στο σχολείο, η προώθηση πολιτικών συμφιλίωσης εργασιακής και οικογενειακής ζωής καθώς και η πύκνωση του δικτύου κοινωνικής ασφάλειας με θέσπιση μέτρων αντιμετώπισης των εισοδηματικών ανισοτήτων όπως το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα. Σε σχέση με αυτό, θα ήταν ενδιαφέρον για τον μελλοντικό ερευνητή να εστιάσει τη μελέτη του στην διακρίβωση των ευρημάτων από τη δοκιμαστική εφαρμογή του προγράμματος Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα και τις διανεμητικές επιδράσεις του στην αντιμετώπιση της φτώχειας στην ελληνική κοινωνία.

Η παρούσα μελέτη αναφέρθηκε στις μεταβολές των οικογενειακών προτύπων στη μετανεωτερική εποχή. Παρά το γεγονός, όμως, της διαφοροποίησης των οικογενειακών σχημάτων, η ουσία της οικογένειας παραμένει αναλλοίωτη, καθότι την οικογένεια δεν την προσδιορίζουν αναγκαστικά τα σχήματα ή ο αριθμός των μελών της. Οικογένεια με λιγότερα παιδιά δεν σημαίνει υποχρεωτικά και λιγότερη αγάπη για τα παιδιά. Μικρότερη σε μέγεθος οικογένεια δεν σημαίνει απαραίτητα και λιγότερη οικογένεια. Η οικογένεια καθορίζεται από τη στάση ζωής και την αντίληψη που έχουν τα μέλη της για αυτήν. Από την αίσθηση της ταυτότητάς τους και την ικανοποίηση των πνευματικών αναγκών τους. Την οικογένεια την προσδιορίζουν τα ηθικά πρότυπα και οι αξίες που αυτή πρεσβεύει και με τις οποίες εμφορείται. Με διαβρωμένα τα ηθικά πρότυπα, η ζωή μεταβάλλεται σε έναν αδυσώπητο αγώνα για επιβίωση. Η απώλεια ηθικής στήριξης και πυξίδας, η έμφαση στον καταναλωτισμό και στον ατομικισμό εκβάλλουν σε ένα πολιτισμό απληστίας που κωφεύει για τα αισθήματα και τις ανάγκες των άλλων. Συνεπώς, η πρόκληση για την οικογένεια και την κοινωνία είναι η μετάπτωση από την εσωστρέφεια και τον ατομικισμό στην ενεργοποίηση χαρακτηριστικών και συμπεριφορών, που μεταλαμπαδεύουν στους οικείους τους αξίες και ιδανικά.

Στη μεταπολεμική Ευρώπη, το όραμα μιας κοινωνίας που ευημερεί βασισμένη σε αξίες και ιδανικά, που θεωρεί κάθε μέλος της πολύτιμο, που ενώνει τις τύχες της σε κοινές αξίες, οδήγησε σε μια κατάκτηση – στην κατάκτηση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Μοντέλου. Ενός μοντέλου το οποίο έθετε για τους ευρωπαϊκούς λαούς έναν ελάχιστο κοινό παρονομαστή προστασίας από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό στη βάση διαχρονικών αξιών. Η παρούσα οικονομική κρίση καταδεικνύει την ανάγκη για επιστροφή στις ρίζες – στις διαχρονικές αξίες με τις οποίες γαλουχήθηκε και ανδρώθηκε η ανθρωπότητα. Σε ένα καιρό σαρωτικών αλλαγών, η οικογένεια πρέπει να αποδειχθεί το εφελτήριο και το προπύργιο στον αγώνα μας έναντι των κρίσιμων ζητημάτων με τα οποία η ανθρωπότητα είναι αντιμέτωπη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alcock, P.** (1998) *Poverty and Social Exclusion*. Στο: Student's Companion to Social Policy των Alcock, May & Wright. Wiley-Blackwell
- Allan, G., Hawker, S. & Crow, G.** (2001) *Family diversity and change in Britain and Western Europe*. Journal of Family Issues 22.7
- Anderson, B.S., & Zinsser, J.P.** (1988) *A history of their own: Women in Europe from prehistory to the present* (Vol.2). Νέα Υόρκη: Harper & Row.
- Beck-Gernsheim, E.** (2002) *Reinventing the Family: in search of new lifestyles*. Cambridge: Polity Press.
- Bernardi, F., et al.** (2014) *Effects of family forms and dynamics on children's well-being and life chances: literature overview*. State-of-the-art report. Families and Societies Working Paper Series 04/2014
- Bjornberg, U.** (1993) *European Perspectives on Family Sociology*. Στο: *Family Sociology: Developing the Field*, Oslo, Institute of Social Research, A. Leira (ed.).
- Cliquet, R.** (2003) *Major trends affecting families in the new millennium: Western Europe and North America*. Στο: United nations, major trends affecting families: a background document. United Nations
- Council of Europe** (2004) *Recent Demographic Developments in Europe*. Council of Europe Publishing
- Craigie, T.-A., Brooks-Gunn, J., Waldfogel, J.** (2010) *Family Structure, Family Stability and Early Child Wellbeing*. Working Paper 2010-14-FF. Center for Research on Child Wellbeing, Princeton University, Princeton NJ
- Downey, D.** (1995) *When Bigger Is Not Better: Family Size, Parental Resources, and Children's Educational Performance*. American Sociological Review 60, no. 5. American Sociological Association
- Esping – Andersen G.** (1990) *Οι τρεις κόσμοι του καπιταλισμού και της ευημερίας*. Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα 2006
- Esping-Andersen, G. – Billari, F.** (2015) *Re-theorizing Family Demographics*. Population and Development Review, Vol 41 (1)
- Esping-Andersen, G. et al.** (2006) *Γιατί χρειαζόμαστε ένα νέο κοινωνικό κράτος*. Εκδόσεις Διόνικος

- European Commission** (2013) *Demography and Inequality. How Europe's changing population will impact on income inequality*. Employment, Social Affairs & Inclusion-Demography and Inequality
- European Commission** (2015) *Demography Report*. Short Analytical Web Note 3/2015. Employment, Social Affairs & Inclusion Eurostat
- Eurostat** (2013). *Household composition, Poverty and Hardship Across Europe*. Eurostat Statistical Working Papers
- Eurostat Statistical Books** (2015) *Being Young in Europe Today*. Eurostat
- FamilyPlatform** (2011) *Families - A summary of the Situation in Europe Today*. European Commission, European Research Area. Διαθέσιμο στο: www.familyplatform.eu
- Feichtinger, G. et al.** (2013) *Do Egalitarian Societies Boost Fertility?* Working Papers 2/2013. Vienna Institute of Demography
- Ferrera, M.** (1996) *The South European model of welfare in social Europe*. Journal of European Social Policy
- Flandrin, J.-L.** (1976) *Families in Former Times – Kinship, Household and Sexuality*. Cambridge University Press
- Frejka et al.** (2008) *Summary and general conclusions: Childbearing Trends and Policies in Europe*. Demographic Research v.19
- Frejka, T., - Calot, G.** (2001) *Cohort childbearing age patterns in low-fertility countries in the late 20th century: Is the postponement of births an inherent element?* Στο: MPIDR Working Paper WP 2001-009 APRIL 2001 του Max-Planck-Institut für demografische Forschung
- Furstenberg, F.** (2014) *Fifty Years of Family Change: From Consensus to Complexity*. Stanford University Libraries
- Giddens, A.** (1993) *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*. Κονιαβίτης Θ. & Γκράβαρης Δ. (επιμ.), Τριανταφυλλοπούλου Ν. (μετ.). Τρίτη Έκδοση. Αθήνα: Οδυσσέας. Τίτλος πρωτότυπου: *Sociology, a Brief but Critical Introduction* (1982)
- Giddens, A.** (2002) *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών - Πώς επιδρά η παγκοσμιοποίηση στη ζωή μας*. Σειρά: Αναμετρήσεις με τον 21^ο αιώνα, Γεώργιας, Κ. (επιμ.), Αθήνα, Μεταίχμιο (Ψηφιακή Έκδοση: 2011)
- Giddens, A.** (2006) *Sociology*. Polity Press; 5th Revised edition
- Giddens, A.-Sutton, F.** (2013) *Sociology*. Polity Press; 7th Revised edition

- Goldstein, J. et al.** (2013) *Fertility reactions to the 'Great Recession' in Europe: Recent evidence from order-specific data*. Demographic Research, v.29/2013
- Hansson, L.** (2011) *Towards a Definition of the Family?* Στο: Spotlights on Contemporary Family Life, FamilyPlatform - Families in Europe Volume 2. Family Platform. www.familyplatform.eu
- Hantrais, L., Filipov, D. & Billari, F.** (2006) *Policy implications of changing family formation*. European Population Conference 2005. Strasbourg: Council of Europe.
- Hareven, T. K.** (2000) *Families, History And Social Change: Life Course And Cross-cultural Perspectives*. Westview Press, H.I.A.
- Insabella, G. M.** (2002) *Blended Families*. Στο: N., *Child Development* Salkind (Ed.). Machillah Reference, USA
- Janta, B.** (2014) *Caring for children in Europe: how childcare, parental leave and flexible working arrangements interact in Europe*. Rand Europe
- Lebow, J.** (2010) *What does research have to say about families and psychotherapy?* Στο: Clinical Science Insights: Knowledge Families Count On v.13, του Family Institute
- Lesthaeghe, Ron.** (2010) *The unfolding story of the second demographic transition*. Population and Development Review 36(2)
- Lippman, L, Bradford Wilcox, W., and Ryberg, R.** (2014) *World Family Indicators*. LIS Working Paper Series
- McKie, L. & Calan, S.** (2012) *Understanding Families – A Global Introduction*. SAGE Publications
- Moore, K. A., Jekielek, S. M., and Emig, C.** (2002) *Marriage from a child's perspective: How does family structure affect children, and what can we do about it?* Child Trends. Washington, DC.
- Muncie, J. et al.** (2009) *Οικογένεια: Η μελέτη και κατανόηση της οικογενειακής ζωής*. Εκδόσεις Μεταίχμιο. Τίτλος πρωτοτύπου: Understanding the Family. SAGE Publications of London
- OECD** (2011-α) *Doing Better for Families*. OECD Publishing. www.oecd.org
- OECD** (2011-β) *The Future of Families to 2030. A Synthesis Report*. OECD
- Rothausen, T.** (1999) *'Family' in organizational research: a review and comparison of definitions and measures*. Journal of Organizational Behavior 20: 817-830.

- Ruggeri, K. & Bird, E.C.** (2014) *Single Parents and Employment in Europe*. European Commission. Rand Europe. Short Statistical Report No.3.
- Runte, M., and Mills, A. J.** (2004) *Paying the Toll: A Feminist Post-structural Critique of the Discourse Bridging Work and Family*. Culture and Organization, Vol. 10, pp. 237-249
- Sobotka, T., Zeman, K., Lesthaeghe, R., & Frejka, T.** (2011) *Postponement and Recuperation in Cohort Fertility: New Analytical and Projection Methods and their Application*. European Demographic Research Papers 2, Vienna Institute of Demography
- Stone, L.** (1977) *The Family, Sex, and Marriage in England, 1500-1800* (New York, Harper and Row)
- Testa, M. R.** (2012) *Family Sizes in Europe: Evidence from the 2011 Eurobarometer Survey*. European Demographic Research Papers 2, Vienna Institute of Demography
- Therborn, G.** (2004) *Between Sex and Power: Family in the World, 1900-2000*. Psychology Press
- Uhlendorff, U., Rupp, M. & Euteneuer, M.** (2011) *Wellbeing of Families in Future Europe-Challenges for Research and Policy*. Στο: Families in Europe-Volume 1. FamilyPlatform.
- Wight, F.H.** (1953) *Manners and Customs of Bible Lands Paperback*. Moody Press/The Moody Bible Institute of Chicago. Πηγή: www.ntslibrary.com/.../Manners%20and%20Customs.pdf
- Αλεξιάκης Ε.Π.** (1996) *Τα παιδιά της σιωπής. Οικογένεια, συγγένεια και γάμος στους Αρβανίτες της ΝΑ Αττικής-Λαυρεωτικής (1850-1940)*. Αθήνα: Παρουσία
- Ασημάκη Α., Κουστουράκης Γ., Καμαριανός Ι.** (2011) *Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση*. Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών. Τόμος ΙΕ' τ.60
- Βενιέρης Δ.** (2013) *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνικά Δικαιώματα*. Τόπος. Αθήνα
- Βενιέρης Δ.** (2013-β) Εισήγηση Ενότητας Έννοιες, Αρχές και Αξίες Κοινωνικής Πολιτικής στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική» του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
- Βενιέρης Δ.** (2015) *Κοινωνική Πολιτική. Έννοιες & Σχέσεις*. Τόπος. Αθήνα

- Βουγιούκα Α.** (2008) *Νέες Κοινωνικές Ανάγκες, Νέες Προσεγγίσεις Κοινωνικής Πολιτικής*. Αναπτυξιακή Σύμπραξη "Συγκλίσεις"
- Γεώργας Δ., et al.** (1998) *Οικογενειακές σχέσεις των Ελλήνων φοιτητών στο παρόν και στο μέλλον*. Βήμα Κοινωνικών Επιστημών, 6, 167-187
- Γεωργίου Σ.** (2005) *Ψυχολογία των οικογενειακών συστημάτων*. Αθήνα: Ατραπός
- Λάντης Χ.** (2014) *Χαμηλή γεννητικότητα και δημογραφική κατάρρευση*. Στο: Περιοδικό Άρδην. Τ. 98/2014
- Δαφέρμος Γ. & Παπαθεοδώρου Χ.** (2011) *Το παράδοξο της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα: Γιατί η αύξηση των δαπανών για κοινωνική προστασία δεν μείωσε τη φτώχεια*; Κείμενα Πολιτικής τ.1/07/2011. INE ΓΣΕΕ Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων
- ΕΛ.ΣΤΑΤ.** (2009) *Συνοπτική Στατιστική Επετηρίδα*. Ελληνική Στατιστική Αρχή
- ΕΛ.ΣΤΑΤ.** (2014) *Η Ελλάδα σε Αριθμούς*. Ελληνική Στατιστική Αρχή
- Ενημέρωση** (2013) *Η απασχόληση & η ανεργία στην Ελλάδα το 2012*. INE/ΓΣΕΕ τ.07-08/2013
- Ζωγραφάκης Σ.** (2014) *Η πολυκατοικία και ο δείκτης απόγνωσης*. Στο: Δημοσιονομική προσαρμογή: πόσο δίκαιη είναι η κατανομή των βαρών; Γραφείο Προϋπολογισμού του Κράτους στη Βουλή των Ελλήνων
- Καλογεράκη Σ.** (2008) *Οικογενειακά μοντέλα και γονική επιτήρηση: Μια συγκριτική μελέτη μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας, Σουηδίας και Ελλάδας*. Στο: Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη 2008 3 (2)
- Κατάκη Χ.** (1998) *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα
- Κικίλιας Η., Παπαλιού Ό., Φαγαδάκη Ε.** (2008) *Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού των Μονογονεϊκών Οικογενειών στην Ελλάδα*. Αθήνα: ΕΚΚΕ
- Κογκίδου Δ.** (1995) *Μονογονεϊκές οικογένειες. Πραγματικότητα - Προοπτικές - Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Νέα Σύνορα-Α. Α. Λιβάνη.
- Κοτζαμάνης Β. & Σοφianoπούλου Κ.** (2009) *Η γαμηλιότητα στην Ελλάδα, τάσεις και προοπτικές*. Στο: Β. Κοτζαμάνης (επιμ.), Η δημογραφική πρόκληση, γεγονότα και διακυβεύματα, Βόλος, ΕΔΚΑ,-Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Κουζής Γ.** (2015) *Η Εργασία στο Απόσπασμα κατά την Περίοδο της Κρίσης και των Μνημονίων*. Στο: Κοινωνική Πολιτική, τ.3 01/2015. Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής

Λυμπεράκη Α. - Τήνιος Π. (2012) *Κρίση, Ανεργία και τα Οικονομικά της Οικογένειας*. Ημερίδα ΤτΕ για την Αγορά Εργασίας. Διαθέσιμο στο: www.bankofgreece.gr

Λυμπεράκη Α. (2014) *Φύλο και Δημοσιονομική Βιωσιμότητα: Είναι οι γυναίκες μοιραία θύματα ή φορείς δημοσιονομικής αναγέννησης;* Στο: Δημοσιονομική προσαρμογή: πόσο δίκαιη είναι η κατανομή των βαρών; Γραφείο Προϋπολογισμού του Κράτους στη Βουλή των Ελλήνων

Μαράτου – Αλιπράντη Α. (1999) *Η Οικογένεια στην Αθήνα: Οικογενειακά πρότυπα και συζυγικές πρακτικές*. Αθήνα: ΕΚΚΕ

Μαράτου – Αλιπράντη Α. (2010) *Νέες μορφές οικογένειας. Τάσεις και εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα*. Στο: Εγκέφαλος, Τόμος 47 (2)

Μαράτου – Αλιπράντη Α. (2011) *Οικογένεια στη Σύγχρονη Ελλάδα: Εξελίξεις και μετασχηματισμοί*. Στο: Ελληνική Κοινωνία 1975 – 2010: Μετασχηματισμοί, Ανακατατάξεις, Προκλήσεις. Αθήνα, 3^ο Τακτικό Συνέδριο Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρίας

Ματσαγγάνης Μ. & Λεβέντη Χ. (2013) *Η ανατομία της φτώχειας στην Ελλάδα του 2013*. Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών Ενημερωτικό Δελτίο 5/2013

Ματσαγγάνης Μ. (2013-α) *Η πολιτική κατά της φτώχειας στην Ελλάδα της κρίσης*. Στο: Ενημερωτικό Δελτίο 6/2013. Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών

Ματσαγγάνης Μ. (2013-β) *Το κοινωνικό δίκτυ ασφαλείας αντιμέτωπο με τη φτώχεια στην Ελλάδα της κρίσης*. Στο: Περιοδικό «Σύγχρονα Θέματα» τ.120

Μητράκος Θ. (2014-α) *Δημοσιονομική Προσαρμογή: Η εμπειρία από την τρέχουσα κρίση*. Στο: Δημοσιονομική προσαρμογή: πόσο δίκαιη είναι η κατανομή των βαρών; Γραφείο Προϋπολογισμού του Κράτους στη Βουλή των Ελλήνων

Μητράκος Θ. (2014-β) *Ανισότητα και Φτώχεια. Εξελίξεις από την περίοδο της τρέχουσας κρίσης*. Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική τ.30

Μητράκος Θ. (2014-γ) *Εισήγηση Ενότητας Οικονομική Ανάλυση Κοινωνικής Πολιτικής* στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική» του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Μητράκος Θ. και Τσακλόγλου Π. (2012) *Ανισότητα, φτώχεια και υλική ευημερία: από τη μεταπολίτευση ως την τρέχουσα κρίση*. Στο: Κοινωνική πολιτική και

κοινωνική συνοχή στην Ελλάδα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης. Τράπεζα της Ελλάδος

Μουσούρου Α. (1999-β) *Κρίση Οικογένειας και Κρίση Αξιών*. Στο: Σύγχρονη Οικογένεια: Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό Τεύχος 98-99

Μουσούρου Α. (2005) *Οικογένεια και Οικογενειακή Πολιτική*. Αθήνα: Gutenberg

Μπαλτάς Π. (2014) *Αύξηση της τελικής ατεκνίας των γυναικών και μείωση του μεγέθους της οικογένειας στην Ελλάδα: Μια διαγενεακή προσέγγιση*. Δημογραφικά Νέα τ.22

Μπρούμου Μ. (2010) *Αλλαγές στον Τύπο της Οικογένειας και Συνέπειες που Προκύπτουν-Η Συμβολή της Εκπαίδευσης και της Συμβουλευτικής Γονέων*. Αναρτημένη Ανακοίνωση στο 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εξελικτικής Ψυχολογίας. Ποικιλομορφία της ανάπτυξης...πολυμορφία της εκπαίδευσης, Αλεξανδρούπολη

Νόβα-Καλτσούνη Χ. (1998) *Κοινωνικοποίηση. Η γένεση του κοινωνικού υποκειμένου*. Αθήνα: Gutenberg

Παπαδοπούλου Α. (2015) *Η Νομική Έννοια της «Οικογένειας» και τα ομόφυλα Ζευγάρια: Μαθήματα από το ΕΛΔΑ*. Σε τιμητικό τόμο της Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Ε., Εκδόσεις Σάκκουλα, υπό έκδοση

Πετμεζίδου Μ. (2011) *Αξιακές επιλογές, διλήμματα και προοπτικές του Ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους*. Στο: Ν. Παπαδάκης & Ν. Χανιωτάκης, επιμ., Εκπαίδευση, κοινωνία και πολιτική, Αθήνα: Πεδίο.

Πρεσβέλου Κ. (2012) *Οικογένεια και Μετανεωτερικότητα*. Στο: Οικογένεια στην Ελλάδα Σήμερα. Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Ερευνητικά Δεδομένα, Ρήγα κ.ά. 2012, Εκδόσεις Πεδίο

Πρεσβέλου Κ. και Ρήγα Α.-Β. (2013) *Η Οικογένεια στη Δυτική Ευρώπη και την Ελλάδα. 1910-2010. Κοινωνιολογικές, Ιστορικές και Ψυχολογικές Διαδρομές*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο

Πυργιωτάκης Ι. Ε. (2008) *Ελληνική Οικογένεια: Δομή και Λειτουργία-Εξελιξείς και Προοπτικές*. Επιστημονική Επετηρίδα της Ψυχολογικής Εταιρείας Βορείου Ελλάδος, Τ.6, 1-33

Ρομπόλης Σ. (2013) *Οικονομική Κρίση και Κοινωνικό Κράτος*. Στο: Κοινωνική Πολιτική Τ.1/2015. Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής

Σακελλαρόπουλος Θ. (2001) *Υπερεθνικές Κοινωνικές Πολιτικές την Εποχή της Παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Κριτική

Σακελλαρόπουλος Θ. (2007) *Οι Μεγάλοι Αναπροσανατολισμοί στα Κράτη Πρόνοιας*. Στο: Σωτηρέλης Γ. & Τσαιτουρίδης Χ. "Κοινωνικά δικαιώματα και κρίση του κράτους πρόνοιας". Αθήνα. Σαββάλας

Σωτηρόπουλος Δ. (2013) Εισήγηση Ενότητας *Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση & Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική* στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική» του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Τσαούσης Δ.Γ. (1987) *Η Κοινωνία του ανθρώπου. Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Gutenberg

Φερόνας Α. (2013) *Η Κοινωνική Διάσταση της "Ευρώπης 2020": Ρητορική και Πραγματικότητα*. ΕΕΚΠ Κοινωνική Πολιτική 01/2013

Φερόνας Α. (2014) Εισήγηση Ενότητας *Συγκριτική Κοινωνική Πολιτική* στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική» του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Άλλες Πηγές από το Διαδίκτυο

Child Trends Data Bank (2015) *Family Structure. Indicators on Children and Youth*. 12/2015

Eurofound (2013) *Eurofound Yearbook 2013: Living and Working in Europe*. Eurofound

Eurostat - Δελτίο Τύπου (2014) *Opening of the European Census Hub*. Eurostat NewsRelease. 188/2014

Eurostat (2013) *Fertility Statistics in Relation to Economy, Parity, Education and Migration*. Manuscript 07/05/2013

Eurostat Database (2015) – Eurostat <http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>

McClintock & Strong Biblical Cyclopedia. Διαθέσιμο στο: <http://www.biblicalcyclopedia.com/>

OECD (2015) – OECD Family DataBase. Στο: <http://www.oecd.org/els/family/database.htm>

The World Book Encyclopedia (2014) Field Enterprises Educational Corporation. www.worldbookonline.com

- ΕΛ.ΣΤΑΤ.** – Βάση Δεδομένων Ελληνικής Στατιστικής Αρχής - www.statistics.gr
- ΕΛ.ΣΤΑΤ.** (2014) *Απογραφή Πληθυσμού - Κατοικιών*. Αναθεώρηση Αποτελεσμάτων. Δελτίο Τύπου 12/09/2014. ΕΛ.ΣΤΑΤ.
- ΕΛ.ΣΤΑΤ.** (2015-α) *Κίνδυνος Φτώχειας*. Δελτίο Τύπου 08/07/2015. ΕΛ.ΣΤΑΤ.
- ΕΛ.ΣΤΑΤ.** (2015-β) *Έρευνα Εργατικού Δυναμικού*. Δελτίο Τύπου 17/12/2015. ΕΛ.ΣΤΑΤ.
- Ενόραση στις Γραφές** (2008) Τόμος 2, σελ. 496-498, 1277. Διαθέσιμο στο: www.jw.org
- ΕΠΙΨΥ** (2014) Πανελλήνια έρευνα για τις συμπεριφορές που συνδέονται με την υγεία των εφήβων μαθητών – Στο πλαίσιο του Διεθνούς Προγράμματος «Health Behaviour in School-Aged Children» υπό την αιγίδα του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (HBSC/WHO). Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή** (2014) *Απολογισμός της στρατηγικής «Ευρώπη 2020» για μια έξυπνη, διατηρήσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη*. Ανακοίνωση 05/03/2014 Βρυξέλλες
- Ικανοποιητική Ζωή** (2007) *Μια Ικανοποιητική Ζωή-Πώς Μπορείτε να την Εξασφαλίσετε;* σελ. 5-6. Διαθέσιμο στο: www.jw.org
- Κογκίδου Δ.** (2012) *Μονογονεϊκές οικογένειες στο κόκκινο*. Δημοσίευση 29/03/2012 στο www.avgi.gr
- Κοτζαμάνης Β.** (n.d.) *Λεξικό Δημογραφικών Όρων*. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο
- Μουσούρου Λ.** (1999-α) *Η μόνη αξία που άντεξε στον χρόνο*. Δημοσίευση 19/12/1999 στο www.tovima.gr
- Ο.Η.Ε.** – U.N. Development Programme - Human Development Reports - <http://hdr.undp.org/en/data>
- Παπαμιχαήλ Σ.** (2008) *Σχέσεις των δύο φύλων. Οικογένεια- συντροφικότητα*. Παραδόσεις μαθημάτων στο: Προπτυχιακά Προγράμματα Σπουδών για Θέματα Φύλου και Ισότητας στο ΤΕΙ Πάτρας
- Συμεωνίδου Χ.** (2013) *Η Κρίση Σκοτώνει και τις Γεννήσεις*. Δημοσίευση 21/07/2013 στο www.avgi.gr
- Τα Κλειδιά της Οικογενειακής Ευτυχίας** (2009). *Τα Κλειδιά της Οικογενειακής Ευτυχίας. Πώς να Προετοιμάσετε τους Εφήβους για την Ενηλικίωση*. Διαθέσιμο στο: www.jw.org

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Πίνακες και Διαγράμματα

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 5 – Ε.Ε. - Μέγεθος σπιτικών βάσει της απογραφής του 2011

Ε.Ε. – Σπιτικά με:	1 άτομο	2 άτομα	3 άτομα	4 άτομα	5 άτομα	6+ άτομα
2014	31,7	31,2	16,6	14,0	4,5	2,0
2010	30,8	30,4	16,9	15,0	4,8	2,2
Μεταβολή ως προς το 2010	2,92%	2,63%	-1,78%	-6,67%	-6,25%	-9,09%

Πίνακας 5 - Πηγή: Eurostat (επεξεργασμένο)

Πίνακας 6 – Ε.Ε. - Σύνθεση σπιτικών βάσει της απογραφής του 2011

2011	Σύνολο Πληθυσμού	Μεμονωμένα άτομα (ποτέ σε νόμιμη σχέση)	Παντρεμένα άτομα	Άτομα με σύμφωνο συμβίωσης	Χήρου/ες	Χήροι από σύμφωνο συμβίωσης	Διαζευγμένα άτομα	Διαζευγμένοι από σύμφωνο συμβίωσης	Άτομα σε άγνωστη σχέση
Ε.Ε.-28	502.829.881	217.933.970	219.196.794	477.662	35.115.437	6.524	29.554.387	100.109	444.836
Βέλγιο	11.000.638	4.604.154	4.425.722	268.438	700.890	2.069	857.932	30.084	111.349
Βουλγαρία	7.364.570	2.921.950	3.259.954	0	754.526	0	428.140	0	0
Τσεχία	10.436.560	4.164.427	4.409.474	2.018	761.146	38	1.072.947	187	26.323
Δανία	5.560.628	2.616.048	2.178.903	8.799	306.793	476	447.578	2.031	0
Γερμανία	80.219.695	32.039.091	36.669.868	68.268	5.733.361	1.350	5.677.654	5.531	24.572
Εσθονία	1.294.455	595.007	426.128		111.230		148.448		13.642
Ιρλανδία	4.574.888	2.480.117	1.819.183	0	189.719	0	85.869	0	0
Ελλάδα	10.816.286	4.227.476	5.434.500	1.765	820.449	78	331.686	332	0
Ισπανία	46.815.910	20.374.860	21.281.640	0	2.962.945	0	2.196.470	0	0
Γαλλία	64.932.339	32.022.624	24.918.509	0	4.044.160	0	3.946.039	0	1.006
Κροατία	4.284.889	1.699.822	2.008.739	0	407.197	0	160.850	0	8.281
Ιταλία	59.433.744	24.494.977	28.943.327	0	4.632.226	0	1.363.214	0	0
Κύπρος	840.407	344.931	420.172	0	37.405	0	31.792	0	6.107
Λετονία	2.070.371	859.899	777.409	0	185.157	0	247.906	0	0
Λιθουανία	3.043.429	1.164.646	1.293.357	0	300.568	0	284.858	0	0
Λουξεμβούργο	512.353	227.012	216.613	6.364	28.039	205	32.668	992	460
Ουγγαρία	9.937.628	4.212.720	3.769.563	0	974.511	0	980.663	0	0
Μάλτα	417.432	180.694	212.986	0	21.768	0	1.984	0	0
Ολλανδία	16.655.799	7.773.306	6.749.959	115.007	864.407	2.090	1.092.090	58.940	0
Αυστρία	8.401.940	3.627.956	3.562.949		573.070		637.965		0
Πολωνία	38.044.565	14.986.152	18.184.339	0	3.131.900	0	1.600.480	0	141.694
Πορτογαλία	10.562.178	4.272.977	4.924.870		770.664		593.667		0
Ρουμανία	20.121.641	7.676.974	9.687.183	0	1.901.912	0	845.882	0	9.690
Σλοβενία	2.050.189	972.661	819.158	0	145.155	0	113.215	0	0
Σλοβακία	5.397.036	2.281.441	2.214.431	0	386.707	0	412.745	0	101.712
Φινλανδία	5.375.276	2.546.745	2.009.808	3.619	294.356	45	520.189	514	0
Σουηδία	9.482.855	4.895.153	3.210.635	3.384	467.866	173	904.146	1.498	0
Ην. Βασίλειο	63.182.180	29.670.150	25.367.415	0	3.607.310	0	4.537.310	0	0

Πίνακας 6 - Πηγή: Eurostat (επεξεργασμένο)

Πίνακας 7 – Ε.Ε. - Τύποι οικογενειών με και χωρίς παιδιά (έτος 2014)

2014	Σύνολα σπιτικών (σε χιλ.)	Σπιτικά με Παιδιά		Σπιτικά χωρίς Παιδιά		Μόνος ενήλικας με Παιδιά	Μόνος ενήλικας χωρίς Παιδιά	Ζευγάρι με Παιδιά	Ζευγάρι χωρίς παιδιά	Άλλοι τύποι σπιτικών με παιδιά	Άλλοι τύποι σπιτικών χωρίς παιδιά
		Αριθμοί (σε χιλ.)	% επί συνόλου σπιτικών	Αριθμοί (σε χιλ.)	% επί συνόλου σπιτικών						
Ε.Ε.-28	216.126,0	65.422,7	30,27%	150.703,2	69,73%	9.692,0	70.770,1	43.722,8	53.316,3	12.007,9	26.616,8
Βέλγιο	4.651,8	1.543,7	33,19%	3.108,2	66,82%	264,7	1.315,8	1.038,7	1.271,4	240,3	521,0
Βουλγαρία	2.759,9	794,0	28,77%	1.965,9	71,23%	78,2	732,7	481,4	703,3	234,4	529,9
Τσεχία	4.606,9	1.478,1	32,08%	3.128,7	67,91%	216,2	1.382,0	1.051,4	1.222,8	210,5	523,9
Δανία	2.360,0	707,4	29,97%	1.652,7	70,03%	196,2	1.003,2	468,9	563,0	42,3	86,5
Γερμανία	39.713,0	8.787,6	22,13%	30.925,6	77,87%	1.519,9	15.997,1	6.038,8	11.384,2	1.228,9	3.544,3
Εσθονία	561,1	187,5	33,42%	373,6	66,58%	38,1	199,7	120,9	120,1	28,5	53,8
Ιρλανδία	1.707,2	708,9	41,52%	998,2	58,47%	106,9	378,0	494,1	357,4	107,9	262,8
Ελλάδα	4.344,5	1.201,9	27,66%	3.142,6	72,34%	80,2	1.310,8	918,8	1.051,9	202,9	779,9
Ισπανία	18.328,9	6.251,4	34,11%	12.077,6	65,89%	641,8	4.585,5	4.274,6	3.990,6	1.335,0	3.501,5
Γαλλία	28.090,5	8.842,0	31,48%	19.248,6	68,52%	1.705,7	9.814,4	6.138,3	7.437,3	998,0	1.996,9
Κροατία	1.518,9	539,7	35,53%	979,3	64,47%	30,6	371,9	295,7	274,0	213,4	333,4
Ιταλία	25.767,6	7.819,3	30,35%	17.948,4	69,65%	728,3	8.519,7	5.546,4	5.078,7	1.544,6	4.350,0
Κύπρος	290,2	114,2	39,35%	176,1	60,68%	10,8	58,1	77,9	67,4	25,5	50,6
Λετονία	830,3	264,4	31,84%	565,9	68,16%	47,1	267,6	134,5	146,6	82,8	151,7
Λιθουανία	1.308,9	409,4	31,28%	899,4	68,71%	86,4	474,0	230,3	235,6	92,7	189,8
Λουξεμβούργο	224,6	82,5	36,73%	142,2	63,31%	10,1	77,1	61,6	49,6	10,8	15,5
Ουγγαρία	4.129,7	1.226,3	29,69%	2.903,4	70,31%	170,1	1.352,4	773,1	879,4	283,1	671,6
Μάλτα	150,0	55,3	36,87%	94,8	63,20%	4,8	28,5	35,7	31,9	14,8	34,4
Ολλανδία	7.592,4	2.197,6	28,94%	5.394,8	71,06%	324,7	2.770,3	1.653,2	2.230,9	219,7	393,6
Αυστρία	3.768,2	978,9	25,98%	2.789,4	74,02%	113,3	1.394,7	649,2	899,8	216,4	494,9
Πολωνία	13.927,6	5.418,5	38,90%	8.509,0	61,09%	521,9	3.090,7	3.249,7	3.124,6	1.646,9	2.293,7
Πορτογαλία	4.062,6	1.487,2	36,61%	2.575,3	63,39%	174,9	850,9	969,5	966,1	342,8	758,3
Ρουμανία	7.470,2	2.712,3	36,31%	4.757,8	63,69%	183,2	2.043,5	1.540,6	1.442,0	988,5	1.272,3
Σλοβενία	862,3	271,8	31,52%	590,5	68,48%	23,1	282,9	191,6	176,2	57,1	131,4
Σλοβακία	1.837,1	688,2	37,46%	1.148,9	62,54%	63,1	400,6	418,7	384,0	206,4	364,3
Φινλανδία	2.595,0	586,7	22,61%	2.008,3	77,39%	42,4	1.045,7	491,9	822,9	52,4	139,7
Σουηδία	4.590,9	1.260,9	27,47%	3.330,0	72,53%	290,1	2.197,2	894,6	1.017,8	76,2	115,0
Ην. Βασίλειο	28.076,0	8.807,3	31,37%	19.268,6	68,63%	2.019,4	8.825,3	5.482,8	7.387,0	1.305,1	3.056,3

Πίνακας 7 - Πηγή: Eurostat (επεξεργασμένο)

Πίνακας 8 – Ε.Ε. – Στοιχεία μονογονεϊκών οικογενειών ανά φύλο γονέα (έτος 2011)

2011	ΣΥΝΟΛΟ ΜΟΝΟΓΟ-ΝΕΪΚΩΝ	Σπιτικό με μόνο πατέρα με παιδί/ά	Σπιτικό με μόνη μητέρα με παιδί/ά	ΣΥΝΟΛΙΚΟ %	% ΑΝΔΡΩΝ	% ΓΥΝΑΙΚΩΝ	% ΓΥΝ επί των ΑΝΔΡΩΝ
Βέλγιο	497.253	91.366	405.887	16,05%	2,95%	13,10%	81,63%
Βουλγαρία	312.783	61.458	251.325	14,73%	2,89%	11,84%	80,35%
Τσεχία	569.595	106.994	462.601	21,37%	4,01%	17,36%	81,22%
Δανία	185.300	33.051	152.249	12,19%	2,17%	10,02%	82,16%
Γερμανία	2.899.231	448.805	2.450.426	12,71%	1,97%	10,74%	84,52%
Εσθονία	85.628	7.871	77.757	23,80%	2,19%	21,61%	90,81%
Ιρλανδία	213.234	28.559	184.675	18,13%	2,43%	15,71%	86,61%
Ελλάδα	463.775	74.438	389.337	15,35%	2,46%	12,89%	83,95%
Ισπανία	2.220.720	463.955	1.756.765	16,22%	3,39%	12,83%	79,11%
Γαλλία	2.577.494	418.749	2.158.745	14,42%	2,34%	12,07%	83,75%
Κροατία	207.862	33.345	174.517	17,10%	2,74%	14,35%	83,96%
Ιταλία	2.650.544	462.384	2.188.160	15,92%	2,78%	13,14%	82,56%
Κύπρος	23.076	2.700	20.376	9,87%	1,15%	8,71%	88,30%
Λετονία	196.172	25.301	170.871	33,38%	4,31%	29,07%	87,10%
Λιθουανία	214.284	29.510	184.774	24,42%	3,36%	21,06%	86,23%
Λουξεμβούργο	20.620	3.523	17.097	15,12%	2,58%	12,54%	82,91%
Ουγγαρία	536.614	71.853	464.761	19,78%	2,65%	17,13%	86,61%
Μάλτα	19.587	2.973	16.614	16,47%	2,50%	13,97%	84,82%
Ολλανδία	496.272	86.072	410.200	10,58%	1,83%	8,74%	82,66%
Αυστρία	370.688	54.736	315.952	16,07%	2,37%	13,70%	85,23%
Πολωνία	2.433.171	311.414	2.121.757	22,22%	2,84%	19,37%	87,20%
Πορτογαλία	480.443	64.100	416.343	14,89%	1,99%	12,90%	86,66%
Ρουμανία	812.474	174.679	637.795	13,96%	3,00%	10,96%	78,50%
Σλοβενία	143.129	23.423	119.706	25,23%	4,13%	21,10%	83,64%
Σλοβακία	226.342	38.438	187.904	21,38%	3,63%	17,75%	83,02%
Φινλανδία	0	0	0				
Σουηδία	329.447	77.950	251.497	13,12%	3,10%	10,02%	76,34%
Ην. Βασίλειο	3.235.665	462.255	2.773.410	18,38%	2,63%	15,75%	85,71%
Σύνολα	22.421.408	3.659.902	18.761.501	16,06%			

Πίνακας 8 - Πηγή: Eurostat (επεξεργασμένο)

Πίνακας 9 – Ε.Ε. - Στοιχεία σπιτικών σε νομικά καταχωρημένες και συναινετικές σχέσεις για το έτος 2013 στις χώρες μέλη

Ζευγάρια στο σύνολο των σπιτικών		Με σύμφωνο συμβίωσης		Σε συναινετική σχέση	
2011	Σύνολο	Αριθμός	% επί συνόλου οικογενειών	Αριθμός	% επί συνόλου οικογενειών
Ελλάδα	3.021.425	593	0,02%	73.949	2,45%
Πολωνία	10.952.524	0	0,00%	313.114	2,86%
Μάλτα	118.96	0	0,00%	4.143	3,48%
Κροατία	1.215.865	0	0,00%	48.886	4,02%
Ρουμανία	5.818.513	0	0,00%	340.019	5,84%
Κύπρος	233.87	0	0,00%	14.57	6,23%
Σλοβακία	1.058.490	0	0,00%	70.337	6,65%
Ιταλία	16.646.376	0	0,00%	1.242.009	7,46%
Λουξεμβούργο	136.365	3.18	2,33%	10.584	7,76%
Λιθουανία	877.459	0	0,00%	75.225	8,57%
Τσεχία	2.664.875	632	0,02%	237.933	8,93%
Σλοβενία	567.347	0	0,00%	61.307	10,81%
Πορτογαλία	3.226.371	0	0,00%	363.891	11,28%
Βέλγιο	3.097.642	134.204	4,33%	364.906	11,78%
Γερμανία	22.809.399	28.568	0,13%	2.757.020	12,09%
Ισπανία	13.694.250	0	0,00%	1.667.510	12,18%
Ιρλανδία	1.175.882	0	0,00%	143.498	12,20%
Λετονία	587.691	0	0,00%	76.78	13,06%
Βουλγαρία	2.123.224	0	0,00%	289.893	13,65%
Αυστρία	2.306.650	0	0,00%	321.689	13,95%
Ουγγαρία	2.713.380	85	0,00%	404.714	14,92%
Ηνωμένο Βασίλειο	17.604.210	39.725	0,23%	2.930.120	16,64%
Ολλανδία	4.691.651	54.787	1,17%	866.31	18,46%
Δανία	1.519.985	3.959	0,26%	298.677	19,65%
Γαλλία	17.880.253	0	0,00%	3.727.646	20,85%
Εσθονία	359.738	0	0,00%	85.107	23,66%
Σουηδία	2.511.171	1.48	0,06%	674.069	26,84%
Φινλανδία	0	0	0,00%	0	0,00%
Σύνολα:	139.613.566	267.213	0,19%	17.463.906	12,51%

Πίνακας 9 - Πηγή: Eurostat (επεξεργασμένο)

Πίνακας 10 – Ε.Ε. - Μέση ηλικία ανδρών και γυναικών στην τέλεση πρώτου γάμου για τις χώρες μέλη έτους 2013

Μέση Ηλικία Α' Γάμου - 2013	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
	(έτη ηλικίας)	(έτη ηλικίας)
Πολωνία	29,0	26,6
Λιθουανία	29,5	27,1
Ρουμανία	29,7	26,3
Βουλγαρία	30,0	26,7
Κύπρος (στοιχεία 2006)	30,4	27,7
Κροατία	30,5	27,6
Σλοβακία	30,6	27,8
Μάλτα - (στοιχεία 2011)	30,6	29,2
Πορτογαλία	31,1	29,4
Λετονία	31,3	28,3
Τσεχία	31,3	28,5
Εσθονία	31,3	28,8
Βέλγιο ((στοιχεία 2010)	31,7	29,4
Ουγγαρία	31,9	29,0
Σλοβενία	32,3	29,6
Λουξεμβούργο	32,7	29,7
Φινλανδία	32,7	30,4
Ελλάδα	32,9	29,7
Ολλανδία	32,9	30,3
Γαλλία ((στοιχεία 2011)	33,0	30,8
Γερμανία	33,2	30,5
Αυστρία ((στοιχεία 2012)	33,2	30,6
Ιρλανδία ((στοιχεία 2011)	33,4	34,3
Ιταλία	34,0	31,1
Δανία	34,4	31,9
Ισπανία	34,4	32,2
Σουηδία	35,7	33,0
Ηνωμένο Βασίλειο	---	---

Πίνακας 10 - Πηγή: Eurostat

Πίνακας 11 - Στοιχεία διαζυγίων και γάμων έτους 2013 σε ευρωπαϊκές χώρες

E.E.-28 - 2013	Αριθμός Διαζυγίων	Δείκτης Διαζυγίων	Αριθμός Γάμων	Αριθμός γάμων σε 1 διαζύγιο
Αυστρία (στοιχεία 2012)	17.006	2,00	36.140	2,13
Βέλγιο (στοιχεία 2012)	26.145	2,30	42.198	1,61
Βουλγαρία	10.908	1,50	21.943	2,01
Κροατία	5.992	1,40	19.169	3,20
Κύπρος (στοιχεία 2012)	2.036	2,40	5.493	2,70
Τσεχία	27.895	2,70	43.499	1,56
Δανία	18.875	3,40	27.503	1,46
Εσθονία	3.343	2,50	5.630	1,68
Φινλανδία	13.766	2,50	25.119	1,82
Γαλλία (στοιχεία 2011)	132.977	2,00	241.000	1,81
Γερμανία	169.833	2,10	373.655	2,20
Ελλάδα (στοιχεία 2012)	14.880	1,30	51.256	3,44
Ουγγαρία	20.209	2,00	36.986	1,83
Ισλανδία (στοιχεία 2011)	516	1,60	1456	2,82
Ιρλανδία (στοιχεία 2012)	2.892	0,60	20.713	7,16
Ιταλία (στοιχεία 2012)	51.319	0,90	194.057	3,78
Λετονία	7.031	3,50	11.436	1,63
Λιθουανία	9.974	3,40	20.469	2,05
Λουξεμβούργο	1.163	2,10	1.722	1,48
Μάλτα	338	0,80	2.578	7,63
Ολλανδία	33.636	2,00	64.549	1,92
Νορβηγία	10.212	2,00	23.916	2,34
Πολωνία	66.132	1,70	180.396	2,73
Πορτογαλία	22.525	2,20	31.998	1,42
Ρουμανία	28.507	1,40	107.507	3,77
Σλοβακία	10.946	2,00	25.491	2,33
Σλοβενία	2.351	1,10	6.254	2,66
Ισπανία	95.427	2,00	154.470	1,62
Σουηδία	26.933	2,80	51.554	1,91
Ελβετία	17.119	2,10	39.794	2,32
Ην. Βασίλειο (στοιχεία 2012)	130.469	2,00	285.391	2,19

Πίνακας 11 - Πηγή: Eurostat (επεξεργασμένο)

Πίνακας 12 – Ε.Ε. Μέση ηλικία γυναικών στην πρώτη τεκνοποίηση (2000 / 2013)
και δείκτης ολικής γονιμότητας (2013)

	Μέση Ηλικία γυναικών στην πρώτη τεκνοποίηση			Δείκτης ολικής γονιμότητας
	2013	2000	Διαφορά	2013
ΕΕ-28	28,7	-	-	1,55
Αυστρία	28,8	26,4	2,4	1,44
Βέλγιο	28,5	27,0	1,5	1,75
Βουλγαρία	25,7	23,5	2,2	1,48
Γαλλία	28,1	27,8	0,3	1,99
Γερμανία	29,3	28,7	0,6	1,39
Δανία (στοιχεία 2012)	29,0	27,8	1,2	1,67
Ελλάδα	29,9	28,0	1,9	1,29
Εσθονία	26,5	23,9	2,6	1,52
Ην. Βασίλειο	28,3	29,1	-0,8	1,83
Ιρλανδία	29,4	27,6	1,8	1,96
Ισπανία	30,4	29,1	1,3	1,27
Ιταλία	30,6			1,39
Κροατία	28,0	25,7	2,3	1,46
Κύπρος	29,0	26,2	2,8	1,30
Λετονία	26,1	24,0	2,1	1,52
Λιθουανία	26,7	23,9	2,8	1,59
Λουξεμβούργο	30,0	28,3	1,7	1,55
Μάλτα	28,4	26,9	1,5	1,38
Ολλανδία	29,4	28,6	0,8	1,68
Ουγγαρία	27,7	25,1	2,6	1,35
Πολωνία	26,7	24,5	2,2	1,29
Πορτογαλία	28,9	26,5	2,4	1,21
Ρουμανία	25,8	23,6	2,2	1,41
Σλοβακία	26,9	24,2	2,7	1,34
Σλοβενία	28,5	26,5	2,0	1,55
Σουηδία	29,1	27,9	1,2	1,89
Τσεχία	28,1	25,0	3,1	1,46
Φινλανδία	28,5	27,4	1,1	1,75

Πίνακας 12 - Πηγή: Eurostat (επεξεργασμένο)

Πίνακας 13 – ΕΛΛΑΔΑ – Τύποι οικογενειών ανά περιφέρεια της χώρας (έτος 2011)

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ	Σύνολο οικογενειών	Παντρεμένα ζευγάρια	Συμβιούντες	Σύνολο Μονογονεϊκών	% μονογονεϊκών επί συνόλου χώρας	% μονογονεϊκών επί οικογενειών περιφέρειας	Μόνος πατέρας	Μόνη μητέρα	Αναλογία Ανδρών-Γυναικών
ΑΤΤΙΚΗΣ	1.047.265	829.649	32.641	184.975	6,12%	17,66%	25.371	159.604	84,10%
ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	536.195	447.434	11.881	76.880	2,54%	14,34%	11.556	65.324	82,31%
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	209.558	177.208	3.658	28.692	0,95%	13,69%	5.225	23.467	77,73%
ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	182.915	151.199	3.130	28.586	0,95%	15,63%	5.183	23.403	77,85%
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	163.515	135.548	3.153	24.814	0,82%	15,18%	5.086	19.728	74,22%
ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	154.086	128.039	2.674	23.373	0,77%	15,17%	4.712	18.661	74,75%
ΚΡΗΤΗΣ	172.346	144.214	5.413	22.719	0,75%	13,18%	3.955	18.764	78,92%
ΑΝΑΤ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ & ΘΡΑΚΗΣ	176.830	151.999	3.140	21.691	0,72%	12,27%	3.593	18.098	80,15%
ΗΠΕΙΡΟΥ	95.813	80.847	1.435	13.531	0,45%	14,12%	2.786	10.745	74,07%
ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	85.885	71.375	2.637	11.873	0,39%	13,82%	2.064	9.809	78,96%
ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	81.748	70.421	1.045	10.282	0,34%	12,58%	1.931	8.351	76,88%
ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ	59.484	48.715	1.859	8.910	0,29%	14,98%	1.753	7.157	75,51%
ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	55.785	47.053	1.283	7.449	0,25%	13,35%	1.223	6.226	80,36%
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	3.021.425	2.483.701	73.949	463.775	15,35%		74.438	389.337	

Πίνακας 13 - Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασμένο)

Πίνακας 14 – ΕΛΛΑΔΑ - Μέλη πυρηνικών οικογενειών ανά ομάδες ηλικιών (στο σύνολο Διαζευγμένων – έτος 2011)

2011 - ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ	Σύνολο	Ομάδες ηλικιών									
		0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80+	
ΑΤΤΙΚΗΣ	80.529	0	42	1.649	13.236	30.715	23.462	8.451	2.424	550	45,46%
ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	29.539	0	25	979	6.144	11.757	7.713	2.177	610	134	16,67%
ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	8.831	0	15	332	1.841	3.479	2.262	702	164	36	4,99%
ΚΡΗΤΗΣ	8.754	0	14	377	2.235	3.401	1.920	602	167	38	4,94%
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	8.746	0	11	342	2.001	3.446	2.202	552	163	29	4,94%
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	7.883	0	10	255	1.636	3.094	2.056	598	185	49	4,45%
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ	7.651	0	28	446	1.968	2.928	1.693	431	131	26	4,32%
ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	6.979	0	13	264	1.590	2.736	1.720	462	168	26	3,94%
ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	5.099	0	1	216	1.317	2.010	1.073	366	96	20	2,88%
ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ	3.729	0	1	102	775	1.515	943	310	66	17	2,11%
ΗΠΕΙΡΟΥ	3.574	0	0	117	800	1.358	944	267	63	25	2,02%
ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	2.984	0	4	135	659	1.222	754	150	50	10	1,68%
ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	2.851	0	1	138	692	1.065	668	217	53	17	1,61%

Πίνακας 14 - Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασμένο)

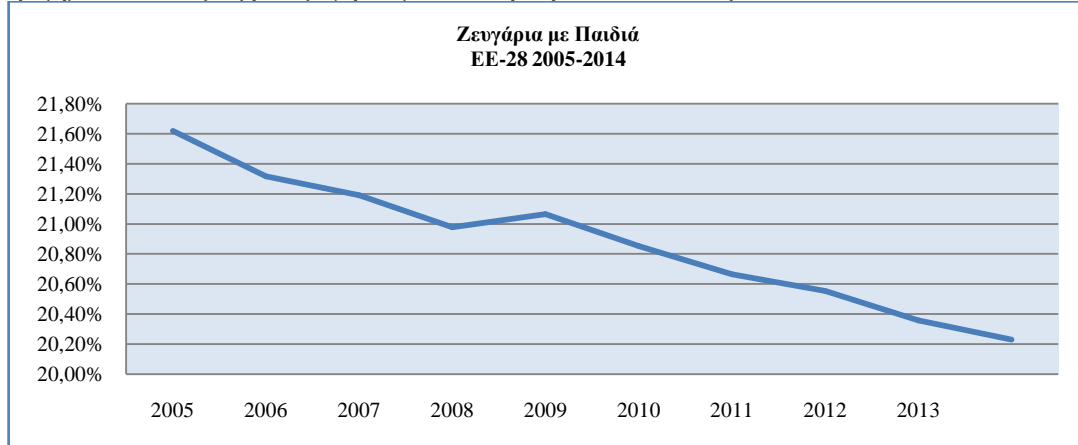
Πίνακας 15 - ΕΛΛΑΔΑ - Στοιχεία πυρηνικών οικογενειών από την απογραφή του 2011

	Σύνολα	χωρίς παιδιά		με παιδιά	
		αριθμός	ποσοστό	αριθμός	ποσοστό
Παντρεμένα ζευγάρια	2.483.701	913.279	93,68%	1.570.422	51,98%
Συμβιούντες	73.949	61.63	6,32%	12.319	0,41%
Μόνος πατέρας	74.438	0	0,00%	74.438	2,46%
Μόνη μητέρα	389.337	0	0,00%	389.337	12,89%
Σύνολα	3.021.425	974.909		2.046.516	

Πίνακας 15 - Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασμένο)

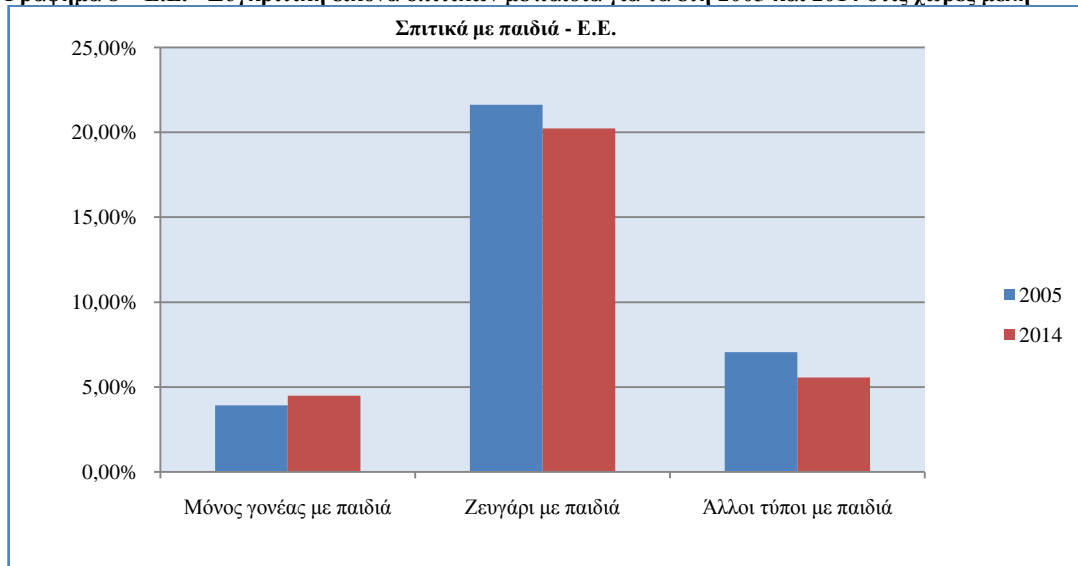
ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Γράφημα 7 – Ε.Ε. - Εξέλιξη των ζευγαριών με παιδιά την περίοδο 2005-2014, ως ποσοστό επί του συνόλου των σπιτικών

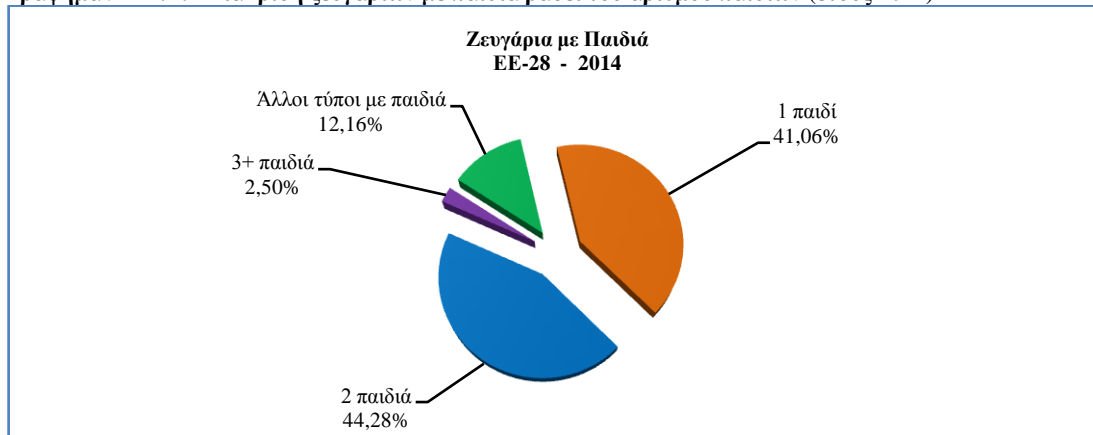
Γράφημα 7 - Πηγή: Eurostat

Γράφημα 8 – Ε.Ε. - Συγκριτική εικόνα σπιτικών με παιδιά για τα έτη 2005 και 2014 στις χώρες μέλη

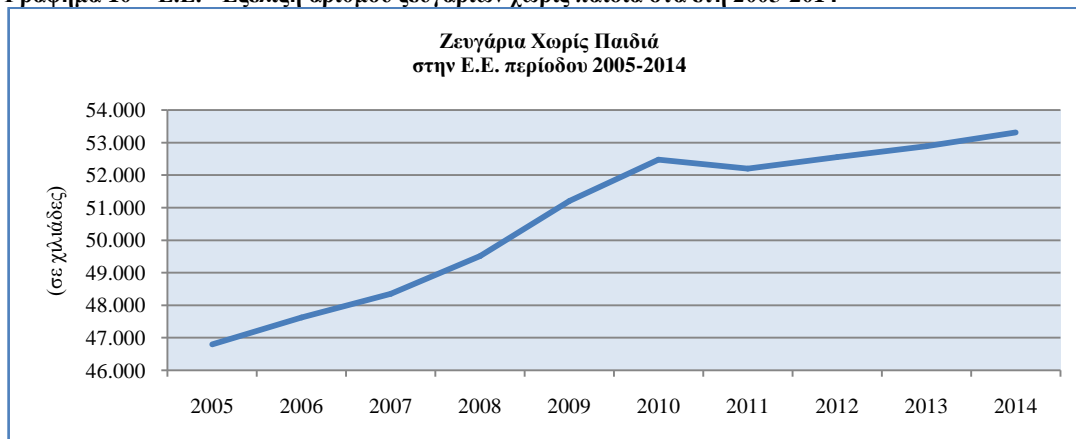
Γράφημα 8 – Πηγή: Eurostat (επεξεργασμένο)

Γράφημα 9 – Ε.Ε. - Διάκριση ζευγαριών με παιδιά βάσει του αριθμού παιδιών (έτος 2014)

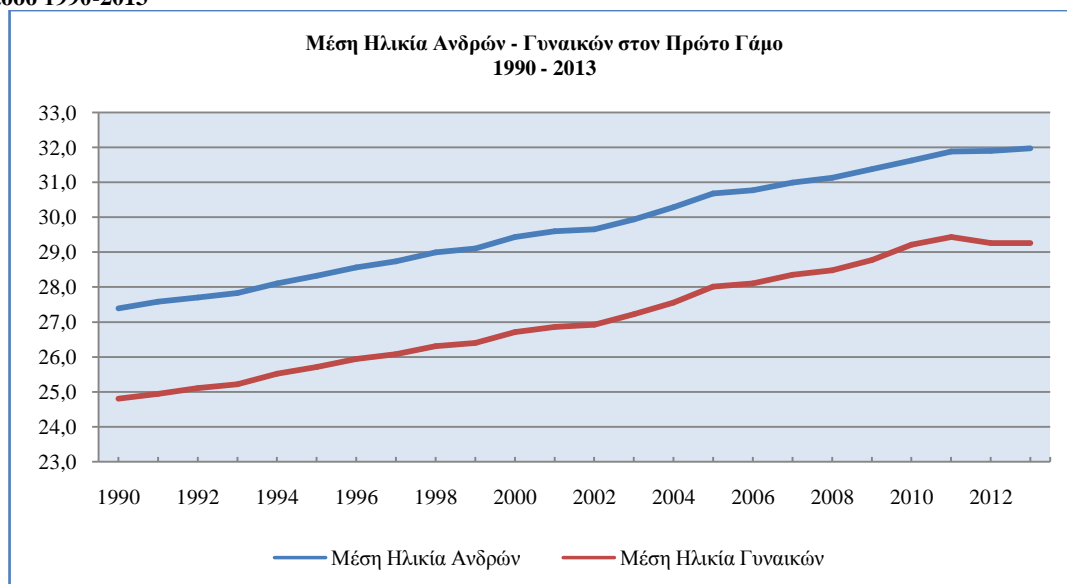
Γράφημα 9 – Πηγή: Eurostat (επεξεργασμένο)

Γράφημα 10 - Ε.Ε. - Εξέλιξη αριθμού ζευγαριών χωρίς παιδιά στα έτη 2005-2014

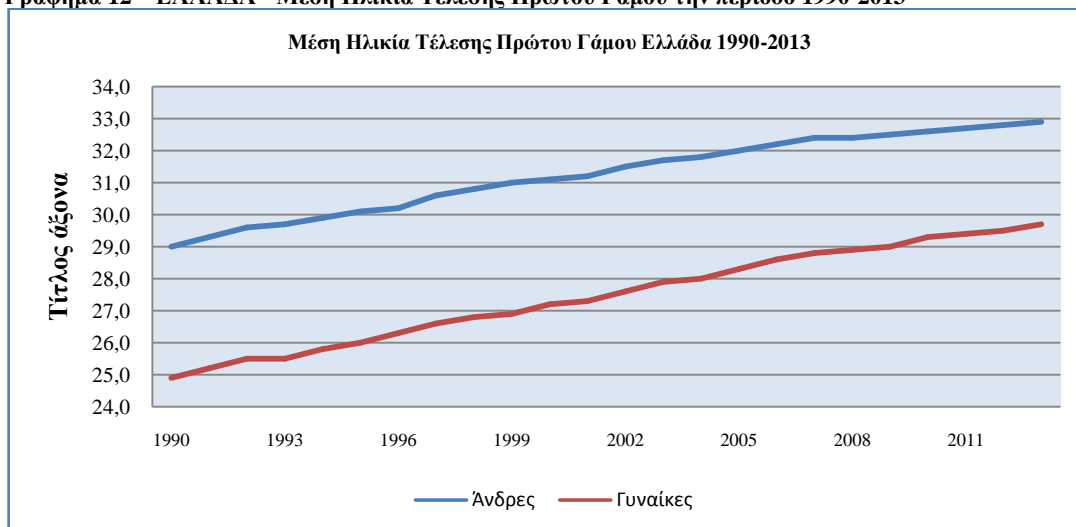
Γράφημα 10 - Πηγή: Eurostat Statistical Database, επεξεργασία από το χρήστη

Γράφημα 11 – Ε.Ε. - Εξέλιξη της μέσης ηλικίας ανδρών και γυναικών στην τέλεση πρώτου γάμου, για την περίοδο 1990-2013

Γράφημα 11 - Πηγή: Eurostat (επεξεργασμένο)

Γράφημα 12 – ΕΛΛΑΔΑ - Μέση Ηλικία Τέλεσης Πρώτου Γάμου την περίοδο 1990-2013

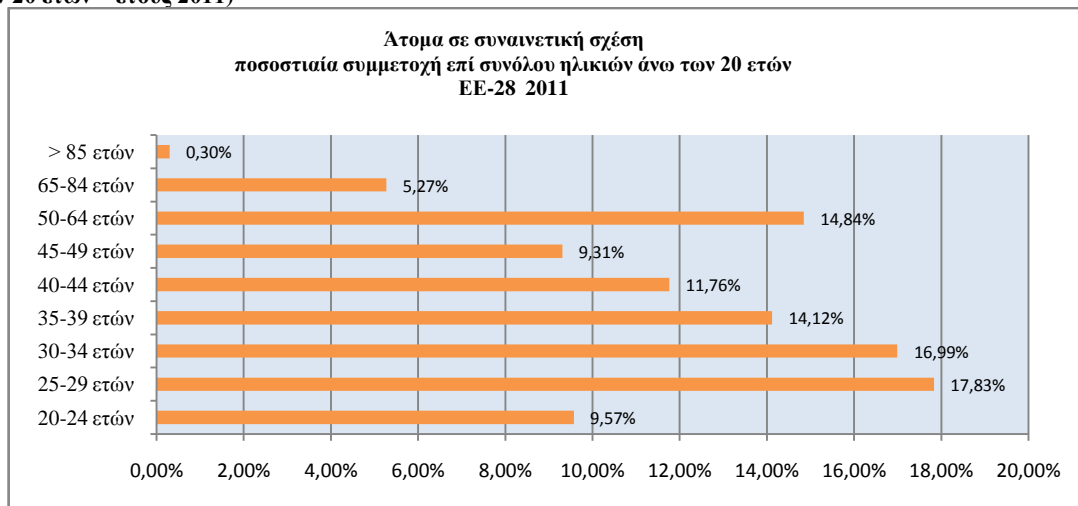
Γράφημα 12 - Πηγή: Eurostat (επεξεργασμένο)

Γράφημα 13 – ΕΛΛΑΔΑ – Εξέλιξη αδρού Δείκτη Διαζυγίων περιόδου 1960-2012

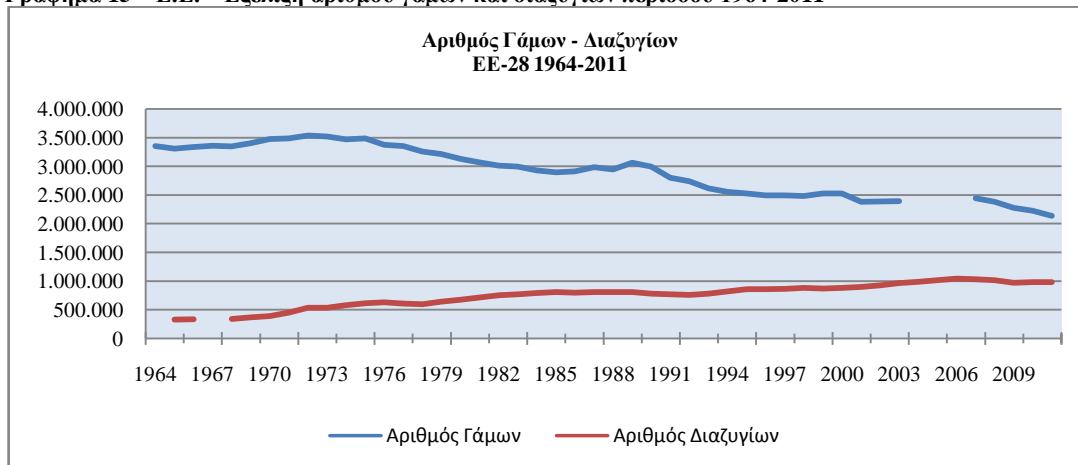
Γράφημα 13 - Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασμένο)

Γράφημα 14 – Ε.Ε. - Ποσοστιαία συμμετοχή ατόμων σε συναινετική σχέση επί του συνόλου (ηλικίας άνω των 20 ετών – έτους 2011)

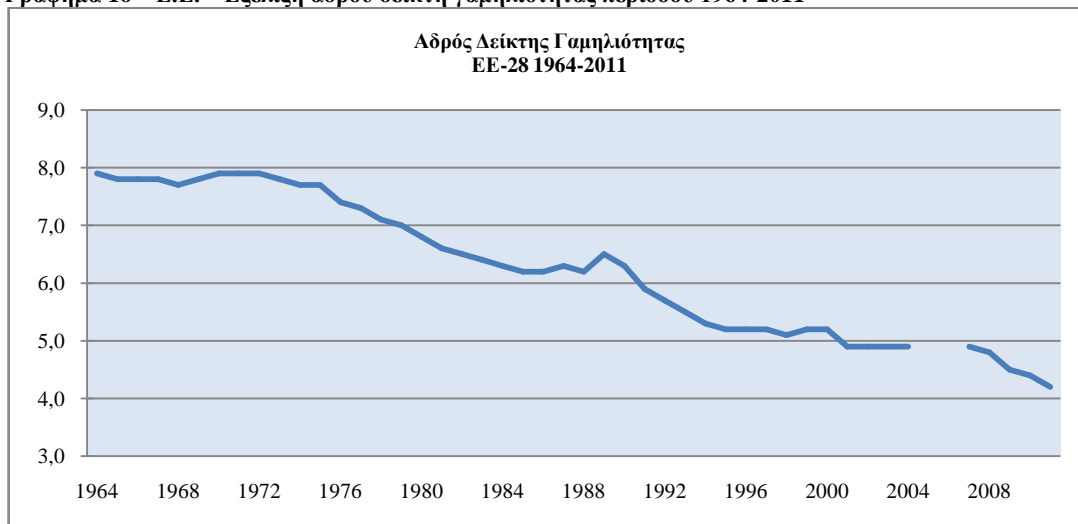
Γράφημα 14 - Πηγή: Eurostat (επεξεργασμένο)

Γράφημα 15 – Ε.Ε. – Εξέλιξη αριθμού γάμων και διαζυγίων περιόδου 1964-2011

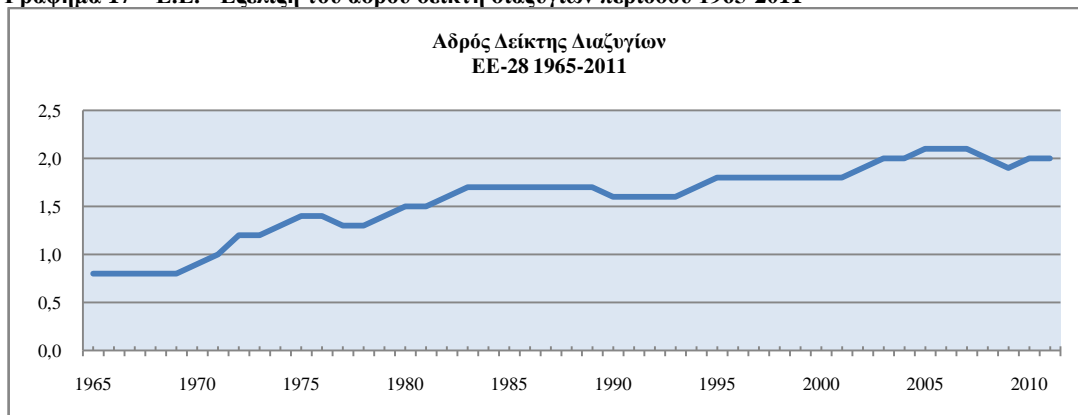
Γράφημα 15 - Πηγή: Eurostat (επεξεργασμένο)

Γράφημα 16 – Ε.Ε. – Εξέλιξη αδρού δείκτη γαμηλιότητας περιόδου 1964-2011

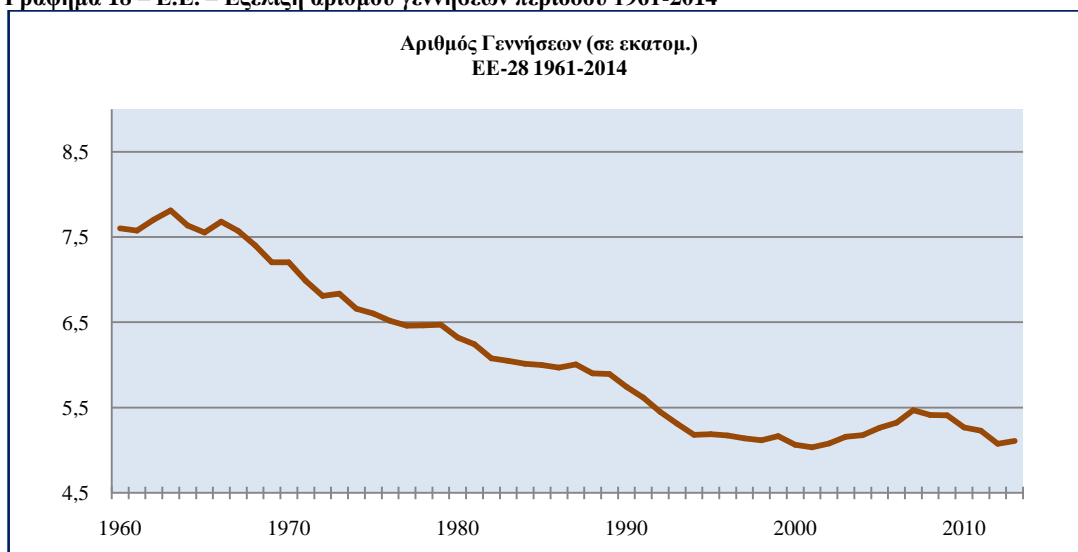
Γράφημα 16 - Πηγή: Eurostat

Γράφημα 17 – Ε.Ε. - Εξέλιξη του αδρού δείκτη διαζυγίων περιόδου 1965-2011

Γράφημα 17 - Πηγή: Eurostat

Γράφημα 18 – Ε.Ε. – Εξέλιξη αριθμού γεννήσεων περιόδου 1961-2014

Γράφημα 18.- Πηγή: Eurostat